

1837
2017
ΧΡΟΝΙΑ



ΕΛΛΗΝΙΚΗ ΔΗΜΟΚΡΑΤΙΑ
ΕΘΝΙΚΟΝ & ΚΑΠΟΔΙΣΤΡΙΑΚΟΝ
ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΟΝ ΑΘΗΝΩΝ
ΘΕΟΛΟΓΙΚΗ ΣΧΟΛΗ
ΤΜΗΜΑ ΚΟΙΝΩΝΙΚΗΣ ΘΕΟΛΟΓΙΑΣ

Οι Ιεροί κανόνες του Αγίου Γρηγορίου Νύσσης

Διπλωματική Εργασία

Δημητρίου Α. Ξεσφύγγη

A.M. 25306

ΑΘΗΝΑ 2017

ΠΡΟΛΟΓΟΣ

Η παρούσα εργασία ασχολείται με τους ιερούς κανόνες του Αγίου Γρηγορίου επισκόπου Νύσσης. Η ενασχόλησή μας με το συγκεκριμένο αντικείμενο προέκυψε κατόπιν σχετικής φροντιστηριακής εργασίας στο πλαίσιο του μεταπτυχιακού μαθήματος «Ειδικά θέματα Κανονικού Δικαίου, Ειδικό μέρος», όπου στη συγκεκριμένη εργασία ασχοληθήκαμε με την ανάλυση και ερμηνεία του πρώτου κανόνος.

Κατόπιν σχετικής προτροπής από την επιβλέπουσα καθηγήτρια κ. Έλενα Γ. Γιαννακοπούλου μου εδόθη η ευκαιρία να ασχοληθώ με το σύνολο των κανόνων του Γρηγορίου Νύσσης. Η ενασχόλησή μας αυτή ήταν πραγματικά μία ανεκτίμητη ευκαιρία, για να εμβαθύνουμε στο περιεχόμενο των κανόνων, να αναδείξουμε και να συγκεντρώσουμε απόψεις ερευνητών γύρω από ποικίλα θέματα, με τα οποία ασχολούνται οι κανόνες αυτοί. Οι κανόνες αριθμούνται σε οκτώ και προήλθαν από την επιστολή του Γρηγορίου προς τον Επίσκοπο Μελιτηνής Λητίον.

Στην επιστολή αυτή διακρίνει κανείς τα ποικίλα θέματα που απασχολούσαν τότε την εκκλησιαστική κοινότητα, θέματα που όπως θα δούμε στην ανάλυση των κανόνων, έχουν ενδιαφέρον για τα σημερινά εκκλησιαστικά δρώμενα, πράγμα που καταδεικνύει το πόσο σύγχρονοι παραμένουν οι κανόνες αυτοί.

Μέσα από την μελέτη και την ανάλυση των κανόνων του Αγίου Γρηγορίου Νύσσης με την χρησιμοποίηση των ερευνητικών εργαλείων της ερμηνευτικής και κανονιστικής μεθόδου και προσέγγισης, θα προσπαθήσουμε να δώσουμε τεκμηριωμένες απαντήσεις σε ερωτήσεις και υποθέσεις που έχουν διατυπωθεί στην έρευνα.

Από τη θέση αυτή οφείλω να εκφράσω τις ευχαριστίες μου προς τους καθηγητές του τμήματος Κοινωνικής Θεολογίας του Εθνικού και Καποδιστριακού Πανεπιστημίου Αθηνών για τις γνώσεις τις οποίες μεταλαμπάδευσαν αλλά και την ενθάρρυνσή τους να συνεχίσω τις σπουδές μου σε ένα τόσο ενδιαφέρον και πολυσχιδές αντικείμενο όσο αυτό του Κανονικού και Εκκλησιαστικού Δικαίου. Ιδιαίτερες ευχαριστίες θέλω να εκφράσω προς το πρόσωπο του Σεβασμιωτάτου Μητροπολίτη Μεσσηνιαίας κ. Χρυσοστόμου Σαββάτου για τις πολύτιμες συμβουλές του σε όλη τη διάρκεια των σπουδών μου, καθώς επίσης και του Θεοφιλεστάτου επισκόπου Αβύδου κ. Κύριλλου Κατερέλου, ο οποίος με τις υποδείξεις του κατέστη αρωγός στην εκπόνηση της παρούσας εργασίας. Επίσης την κ. Ειρήνη Χριστινάκη - Γλάρου η οποία από τη πρώτη στιγμή της συνεργασίας μας στο πρόγραμμα μεταπτυχιακών σπουδών ήταν ένας φάρος όπου προσέτρεχα για να αξιοποιήσω τις γνώσεις, αλλά και να λάβω τις πολύτιμες συμβουλές της. Θα ήταν παράλειψή μου να μην αναφερθώ στο πρόσωπο του αείμνηστου καθηγητή μου Παναγιώτη Χριστινάκη ο οποίος ήταν ο πρώτος που μου ενεφύσησε την αγάπη για το Κανονικό Δίκαιο και υπήρξε ο καθοδηγητής μου στα πρώτα δειλά βήματα ενασχόλησής μου με αυτό.

Επίσης ευχαριστώ τον φίλο και αδελφό Αρχιμ. Διονύσιο Χατζηαντωνίου Δρ. Θεολογίας για την σημαντική βοήθεια που μου προσέφερε στην ολοκλήρωση της έρευνας. Επιπροσθέτως οφείλω ιδιαίτερες ευχαριστίες εκ μέσης καρδιάς στην φιλόλογο και Δρ. Θεολογίας του Ε.Κ.Π.Α. κ. Ειρήνη Αρτέμη, στην φιλόλογο και Δρ. Ιστορίας και Φιλοσοφίας του Ε.Κ.Π.Α. κ. Σοφία Καρύμπαλη - Κυριαζή, στην φιλόλογο κ. Ευθυμία Ανδρέου και στην κ. Ζωή Παπακωνσταντίνου για τη σημαντική βοήθεια που μου προσέφεραν. Τέλος οφείλω ευγνωμοσύνη

στους γονείς μου για την ενθάρρυνση και την ηθική συμπαράσταση καθ' όλη τη διάρκεια των σπουδών μου.

Αθήνα, 16-11-2017

Δημήτριος Λ. Ξεσφύγγης

Μνήμη Αποστόλου
και Ευαγγελιστού Ματθαίου

ΠΙΝΑΚΑΣ ΠΕΡΙΕΧΟΜΕΝΩΝ

| | |
|----------------------|---|
| Πρόλογος | 2 |
| Πίνακας Περιεχομένων | 5 |
| Συντομογραφίες | 8 |

ΕΙΣΑΓΩΓΗ

| | |
|--|----|
| 1. Εισαγωγικά στον Γρηγόριο Νύσσης και το έργο του | 10 |
| 2. Ιστορικά Στοιχεία για το πρόσωπο του Γρηγορίου Νύσσης | 10 |
| 3. Το έργο του Γρηγορίου Νύσσης | 12 |
| 4. Τα ανθρωπολογικά στοιχεία του κατ' εικόνα | 14 |
| 5. Οι κανόνες του Γρηγορίου Νύσσης | 21 |
| 6. Υποθέσεις έρευνας και ερευνητική μέθοδος | 25 |

ΚΕΦΑΛΑΙΟ ΠΡΩΤΟ

| | |
|--|----|
| Πρώτος κανόνας του Αγίου Γρηγορίου Νύσσης (Περί του ὀφείλειν τὸν πνευματικὸν ἰατρὸν διαγινώσκειν τὴν ἔδραν τοῦ πάθους) | 28 |
| 1. Περίληψη & εισαγωγικά στοιχεία στον κανόνα | 31 |
| 2. Το Είδος της Θεραπείας των Παραπτωμάτων | 33 |

ΚΕΦΑΛΑΙΟ ΔΕΥΤΕΡΟ

| | |
|--|----|
| Δεύτερος κανόνας του Αγίου Γρηγορίου Νύσσης (Περί τῶν ἀρνησαμένων) | 43 |
| 1. Εισαγωγικά στοιχεία & περίληψη του κανόνα | 43 |
| 2. Το ζήτημα των Πεπτωκόντων | 44 |
| 3. Ανάλυση του Κανόνα | 48 |

ΚΕΦΑΛΑΙΟ ΤΡΙΤΟ

| | |
|---|----|
| Τρίτος κανόνας του Αγίου Γρηγορίου Νύσσης (Περὶ τῶν ἀπιόντων εἰς γόητας) | 57 |
| 1. Περίληψη & εισαγωγικά στοιχεία στον κανόνα | 57 |
| 2. Η επικαιρότητα του συγκριμένου Θέματος | 59 |
| 3. Η Μαγεία ως Θρησκευτικό και Νομικό πρόβλημα | 61 |
| 4. Ανάλυση του Κανόνα | 63 |

ΚΕΦΑΛΑΙΟ ΤΕΤΑΡΤΟ

| | |
|--|----|
| Τέταρτος κανόνας του Αγίου Γρηγορίου Νύσσης (Περὶ πόρνων) | 70 |
| 1. Περίληψη του κανόνα | 72 |
| 2. Η πορνεία και η μοιχεία στα πρωτοχριστιανικά χρόνια | 73 |
| 3. Κανόνες της Εκκλησίας σχετικοί με τις γενετήσιες ηδονές | 81 |
| 4. Ανάλυση του κανόνα | 85 |

ΚΕΦΑΛΑΙΟ ΠΕΜΠΤΟ

| | |
|---|----|
| Πέμπτος κανόνας του Αγίου Γρηγορίου Νύσσης (Περὶ ἐκουσίων καὶ ἀκουσίων φονέων, ὧν εἴ τιτι ἐπαπειλεῖται θάνατος, ἐφεῖται μεταλαβεῖν, καίτοι προκεκωλυμένῳ) | 90 |
| 1. Περίληψη του κανόνα | 92 |
| 2. Ἐννοιες και εἶδη ἀνθρωποκτονιών | 93 |
| 3. Ανάλυση του κανόνα | 95 |

ΚΕΦΑΛΑΙΟ ΕΚΤΟ

| | |
|--|-----|
| Ἐκτος κανόνας του Αγίου Γρηγορίου Νύσσης (Περὶ ληστῶν καὶ λαθροκλεπτῶν) | 104 |
| 1. Περίληψη & εισαγωγικά στοιχεία στον κανόνα | 105 |
| 2. Η πλεονεξία και τα δεινά της | 108 |
| 3. Ανάλυση του κανόνα | 113 |

ΚΕΦΑΛΑΙΟ ΕΒΔΟΜΟ

| | |
|---|-----|
| Εβδομος κανόνας του Αγίου Γρηγορίου Νύσσης (Περί τυμβωρύχων ἀνακινούντων τὰ ὀστᾶ ἢ μή) | 117 |
| 1. Περίληψη του κανόνα | 118 |
| 2. Η πρακτική της τυμβωρυχίας | 119 |
| 3. Ανάλυση του κανόνα | 127 |

ΚΕΦΑΛΑΙΟ ΟΓΔΩΟ

| | |
|---|-----|
| Όγδοος κανόνας του Αγίου Γρηγορίου Νύσσης (Περί ιεροσύλων) | 130 |
| 1. Περίληψη του κανόνα | 131 |
| 2. Η έννοια της ιεροσυλίας | 132 |
| 3. Ανάλυση του κανόνα | 140 |
| Συμπεράσματα | 145 |
| Επίλογος | 153 |
| Βιβλιογραφία | |
| A. Πηγές | 154 |
| B. Βοηθήματα | |
| α. Ελληνόγλωσσα | 155 |
| β. Ξενόγλωσσα | 162 |

ΣΥΝΤΟΜΟΓΡΑΦΙΕΣ

| | |
|------------|--|
| Αλιβιζάτος | Αμίλκα Σ. Αλιβιζάτου, Καθηγητοῦ τοῦ Κανονικοῦ Δικαίου ἐν τῷ Πανεπιστημίῳ Ἀθηνῶν, Οἱ ἱεροὶ κανόνες, Ἀποστολική Διακονία, Ἀθήνα 1997 ³ . |
| ΒΕΠΕΣ: | Βιβλιοθήκη Ἑλλήνων Πατέρων καὶ Ἐκκλησιαστικῶν συγγραφέων, Ἀθῆναι, 1996. |
| βλ. | Βλέπε. |
| δ.δ. | Διδακτορική Διατριβή. |
| ΕΕΒΣ | Επετηρίς Εταιρείας Βυζαντινῶν Σπουδῶν. |
| ΕΕΘΣΠΑ | Επιστημονική επετηρίς της Θεολογικῆς Σχολῆς του ἐν Ἀθήνησι Πανεπιστημίου. |
| εκδ. | Εκδόσεις. |
| Θ.Η.Ε. | Θρησκευτική καὶ Ἠθική Εγκυκλοπαίδεια. |
| κεφ. | Κεφάλαιο, Κεφάλαια. |
| μτφρ. | Μετάφραση. |
| ό.π. | Ὅπου παραπάνω. |
| Πηδάλιον | Ἀγαπίου Ἱερομονάχου - Νικοδήμου Μοναχοῦ, Πηδάλιον τῆς νοητῆς νηὸς τῆς Μιᾶς, Ἁγίας Καθολικῆς καὶ Ἀποστολικῆς τῶν Ὁρθοδόξων Ἐκκλησίας, ἦτοι ἅπαντες οἱ ἱεροὶ καὶ θεῖοι κανόνες... ἐρμηνευόμενοι, ἐκδ. Βασ. Ρηγόπουλου, Θεσσαλονίκη 1998. |
| πρβλ. | Παράβαλε. |
| Ρ.Π. | Ράλλη Α.Γ. – Ποτλή Μ., Σύνταγμα τῶν θεῶν καὶ ἱερῶν κανόνων τῶν τε Ἁγίων καὶ Πανευφῆμων Ἀποστόλων, καὶ τῶν ἱερῶν Οἰκουμενικῶν Συνόδων καὶ τῶν κατὰ μέρος Ἁγίων Πατέρων, ἐκδοθέν, σὺν πλείσταις ἄλλαις τὴν ἐκκλησιαστικὴν κατάστασιν διεπούσαις διατάξεσι, μετὰ τῶν ἀρχαίων ἐξηγητῶν, καὶ διαφόρων ἀναγνωσμάτων, τ. Α-ΣΤ, Ἀθήνησιν 1852-1859, ἐκδ. Γρηγόρη, Φωτοτυπικὴ Ανατύπωσις, Ἀθήνα 1992. |
| σ. | Σελίδα. |
| ΣΕΑΒ | Σύνδεσμος Ἑλληνικῶν Ακαδημαϊκῶν Βιβλιοθηκῶν. |
| σελ. | Σελίδες. |
| ΣΤ' | Πενθέκτη Οικουμενικὴ Σύνοδος. |
| τ. | Τεύχος. |
| υποσ. | Υποσημείωση. |
| χ.χ. | Χωρὶς χρονολογία. |
| ρ. | Page, pages. |

PG Migne J. P., Patrologiae Cursus Completus, Series Graeca,
Parisiis 1857-1866.

SC Sources Chrétiennes, Paris 1949.

ΕΙΣΑΓΩΓΗ

1. ΕΙΣΑΓΩΓΙΚΑ ΣΤΟΝ ΓΡΗΓΟΡΙΟ ΝΥΣΣΗΣ ΚΑΙ ΤΟ ΕΡΓΟ ΤΟΥ

Το έργο του Γρηγορίου Νύσσης αποτελεί σταθμό για την εξέλιξη της Ορθόδοξης Πατερικής σκέψης. Μαζί με τους Μ. Βασίλειο και Γρηγόριο τον Θεολόγο αποτελούν τους διαμορφωτές της χριστιανικής φιλοσοφίας, υπό το πρίσμα και την έντονη επιρροή της αρχαίας ελληνικής φιλοσοφίας. Στον άγιο Γρηγόριο Νύσσης συναντούμε την διδασκαλία ότι το βαθύτερο έργο της Εκκλησίας είναι η θεραπεία του ανθρώπου, που επιτυγχάνεται μέσα από την κάθαρση, και ότι σκοπός του ανθρώπου είναι η θέωση.¹ Στην προοπτική αυτή, το έργο του τιμάται ως αυτό που συνδυάζει έναν πραγματικό ρεαλισμό με μία θεραπευτική συγκατάβαση στα πάθη της ανθρώπινης προσωπικότητας, που πρέπει να τα διαχειρισθεί το ανθρώπινο υποκείμενο για να υπερβεί την πτωτική του κατάσταση.

2. ΙΣΤΟΡΙΚΑ ΣΤΟΙΧΕΙΑ ΓΙΑ ΤΟ ΠΡΟΣΩΠΟ ΤΟΥ ΓΡΗΓΟΡΙΟΥ ΝΥΣΣΗΣ

Ο Γρηγόριος Νύσσης, αδελφός του Μ. Βασιλείου, γεννήθηκε στα Άνησα ή στην Νεοκαισάρεια του Πόντου μεταξύ του 335 και 340 μ.Χ. Με την επιμονή και τη βοήθεια του αδελφού του απέκτησε θαυμαστή παιδεία, εκκλησιαστική και θύραθεν. Ο Νύσσης αποφασίζει ν' ασχοληθεί με τα εκκλησιαστικά πράγματα, όταν ο Βασίλειος γίνεται επίσκοπος Καισάρειας το 370. Το 372 χειροτονείται από τον αδελφό του επίσκοπος

¹ Βλ. Μητροπολίτης Ναυπάκτου και Αγίου Βλασίου Ιερόθεος, *Η ζωή μετά τον θάνατο*, 10η έκδ., Λιβαδειά: Ιερά Μονή Γενεθλίου της Θεοτόκου (Πελαγίας), 2009, σ. 430.

Νύσσης, χωρίς ο ίδιος να το επιθυμεί. Ήταν ιδιαίτερα τολμηρός στον αντι-αρειανικό του αγώνα σε σημείο που το 374 θα προσπαθήσει να συγκαλέσει σύνοδο στην Άγκυρα, εν αγνοία του Βασιλείου. Οι αρειανικές εξουσίες κινητοποιήθηκαν. Συλλαμβάνεται και το 376 συγκαλείται σύνοδος, η οποία τον καταδικάζει σε έκπτωση και η επισκοπική του έδρα δίνεται σε αρειανίζοντα επίσκοπο².

Η καθιέρωσή του θα λάβει χώρα σταδιακά αλλά πολύ σύντομα: «Τὸ 381 ὁ Γρηγόριος ἔλαβε μέρος στὴν Δεύτερη Οἰκουμενικὴ Σύνοδο. Πρὶν ἀπὸ αὐτὴν τὴν ἐποχὴ ἦταν ἤδη πολὺ γνωστὴ καὶ σημαντικὴ μορφή. Μὲ ἓνα διάταγμα τοῦ αὐτοκράτορος στὶς 30 Ἰουλίου 381, ὁ Γρηγόριος συγκαταλέχθηκε μεταξὺ τῶν ἐπισκόπων ποὺ ἔπρεπε νὰ θεωροῦνται ἀπὸ τοὺς ὀρθόδοξους ὡς οἱ σπουδαιότερες αὐθεντίες τῆς Ἐκκλησιαστικῆς Κοινότητος. Οἱ Ἱεράρχες προτάθηκαν ἀπὸ κάθε ἐπαρχία καὶ ὁ Γρηγόριος προτάθηκε ἀπὸ τὸν Πόντο μαζὶ μὲ τὸν Ἑλλάδιο Καισαρείας καὶ τὸν Οἰτρείου Μελιτηνῆς. Οἱ μεταγενέστερες σχέσεις του μὲ τὸν Ἑλλάδιο τοῦ προξένησαν πολλὰ δυσκολίες. Τὸ 382 καὶ 383 ὁ Γρηγόριος ἦταν καὶ πάλιν παρὼν στὶς συνόδους στὴν Κωνσταντινούπολη καὶ συνέχισε τὸν ἀγῶνα του κατὰ τῶν Ἀρειανῶν. Τὸ 394 ὁ Γρηγόριος ἔλαβε μέρος σὲ μία σύνοδο γιὰ τὶς ὑποθέσεις τῆς Ἐκκλησίας στὴν Ἀραβία. Αὐτὸ εἶναι τὸ τελευταῖο γεγονὸς τῆς ζωῆς του, γιὰ τὸ ὁποῖο ἔχουμε ἀκριβῆ γνώση. Πέθανε πιθανὸν τὸ 394. Ἐνῶ ἀκόμα ζοῦσε ὁ Ἰωάννης ὁ Χρυσόστομος, ὁ Γρηγόριος σταμάτησε νὰ ἀναφέρεται δημοσίως. Λίγες πληροφορίες διασώθηκαν γιὰ τὰ τελευταῖα χρόνια τῆς ζωῆς του ποὺ φαίνονται νὰ ὑποδηλώνουν, ὅτι ἡ αὐθεντία του ἦταν εὐρύτατα σεβαστὴ καὶ ὅτι συνέχιζε νὰ ἐπηρεάζει τὰ πράγματα τῆς Ἐκκλησίας, ἂν καὶ ἔμενε πιθανὸν λίγο χρόνο στὴν Νύσσα. Οἱ σύγχρονοι τοῦ Γρηγορίου τὸν

² Παναγ. Κ. Χρήστου, *Ελληνική Πατρολογία, Τόμος Δ΄. Περίοδος Θεολογικῆς ακμῆς, Δ΄ καὶ Ε΄ αἰῶνες*, Θεσσαλονίκη 2006², σελ. 161-162.

θεωροῦσαν μεγάλο ὑπερασπιστὴ τῆς ὀρθοδοξίας κατὰ τῶν Ἀρειανῶν καὶ τῶν Ἀπολλιναριστῶν, «στύλον τῆς ὀρθοδοξίας» καὶ «πατέρα τῶν πατέρων». Αὐτὴ ἡ φήμη ἀμφισβητήθηκε ἀργότερα κατὰ τὴν ἐποχὴ τῆς Ὠριγενιστικῆς λογομαχίας. Σχεδὸν τὸ ὄνομα τοῦ Γρηγορίου δὲν περιλαμβανόταν σὲ κατάλογο τῶν «ἐπίλεκτων πατέρων», καὶ ἡ ἄμεση ἐπιρροή του μειώθηκε. Ἀργότερα, ὅμως, στὴν Ἑβδόμη Οἰκουμενικῇ Σύνοδο χαρακτηρίστηκε πάλι «ὁ πατὴρ τῶν πατέρων»³.

Ἡ γενικότερη ἀμφισβήτησή του ἔχει νὰ κάνει με τὸ γεγονὸς ὅτι ἡ σκέψη του ἔφερε ἔντονα στοιχεῖα τῆς ἐλληνικῆς φιλοσοφίας ἐκείνης τῆς ἐποχῆς. Δὲν πρέπει νὰ ξεχνάμε ὅτι ὁ Γρηγόριος διάβασε Ὠριγένη, ὅπως καὶ Φίλωνα καὶ Θεόγνωστο. Ὁ «ωριγενισμὸς» τοῦ Γρηγορίου μπορεῖ ἀργότερα νὰ τροποποιήθηκε κατὰ πολὺ ἀπὸ τὸν Μ. Βασίλειο, ὅμως ὑπῆρχε πάντοτε ἡ υποψία ὅτι (τουλάχιστον ὀρισμένες) θέσεις του παρέκλιναν τῆς Ὀρθοδοξίας⁴.

3. ΤΟ ΕΡΓΟ ΤΟΥ ΓΡΗΓΟΡΙΟΥ ΝΥΣΣΗΣ

Ἡ βασικὴ μορφή των ἔργων τοῦ Νύσσης εἶναι αὐτὴ τῆς σύντομης πραγματείας καὶ τῆς ἐρμηνείας βιβλικῶν κειμένων. Ἡ τάση εἶναι ρητορικὴ, τὴν ὁποία εἶχε σπουδάσει καὶ ἡ ὁποία τὸν εἶχε γοητεύσει κατὰ πολὺ. Κυρίως μεταχειρίζεται τὶς φιλολογικὲς φόρμες τῆς πραγματείας, τοῦ λόγου καὶ τῆς ἐπιστολῆς. Ὅσον ἀφορᾷ δὲ τὸ θεματολόγιο των ἔργων του, αὐτὰ διακρίνονται σὲ ἀνθρωπολογικά, ἐρμηνευτικά καὶ νηπτικά (Περὶ κατασκευῆς τοῦ ἀνθρώπου, Εἰς τὴν Ἐξαήμερον, Περὶ τοῦ βίου τοῦ Μωϋσέως, Περὶ ψυχῆς καὶ ἀναστάσεως, Εἰς τὸν Ἐκκλησιαστὴν κ.ά.), σὲ

³ Γεωργίου Φλορόφσκι, *Οἱ Ανατολικοὶ Πατέρες τοῦ τετάρτου Αἰῶνα*, (μτφρ. Π. Πάλλη), Θεσσαλονίκη 2006, σελ. 224-225.

⁴ Ὁ.π., 222.

τριαδολογικά και πνευματολογικά (Κατά Ευνομίου, Προς Έλληνας εκ των κοινών εννοιών, Περί Αγίου Πνεύματος), σε χριστολογικά (Προς Θεόφιλον κατά Απολιναριστών), και σε ποικίλου περιεχομένου, όπως είναι ο Κατηχητικός Λόγος, οι εγκωμιαστικοί και οικοδομητικοί του λόγοι και οι πολλές Επιστολές, γραμμένες με αφορμή εκκλησιαστικές εορτές, περιστασιακά θέματα και πρόσωπα⁵.

Αυτό που συνάγεται από την επιστολογραφία του Νύσσης είναι, ότι αυτός πάντα συνέγραφε με αφορμή συγκεκριμένες εκκλησιαστικές ανάγκες και απαιτήσεις. Η επιστολή 19 γράφτηκε με την ευκαιρία μιας έρευνας για ένα επεισόδιο της ζωής του, η έβδομη επιστολή από την άλλη είναι αυτή που δείχνει την προσπάθεια παρέμβασης στις πολιτικές αρχές υπέρ των αδυνάτων και αδικημένων. Όμως ποια ακριβώς διάκριση μπορεί να ορίσει κανείς, διαχωρίζοντας τις μικρές δογματικές πραγματείες που γράφτηκαν υπό την επιστολική μορφή από τα κατεξοχήν δογματικά έργα- στο νου μας έχουμε την επιστολή προς Αβλάβιον «Περί τοῦ μή οἶεσθαι λέγειν τρεῖς θεούς», Προς Συμπλίκιον περί Πίστεως, ή τις Επιστολές 2 και 3 προς τις αδελφές Ευσταθία και Αμβροσία που περιέχουν δογματικά θέματα.⁶ Πάντως η διάκριση των έργων του Νύσσης είναι μία υποκειμενική υπόθεση, όπως για παράδειγμα και ο Ηλίας Μουτσούλας,⁷ ο οποίος εντάσσει την κανονική επιστολή προς Λητόϊον επίσκοπον

⁵ Στ. Γ. Παπαδόπουλος, *Πατρολογία', Τόμος Β', Ο τέταρτος αιώνας (Ανατολή και Δύση)*, Αθήνα 1992, σελ. 617. Επίσης για τη διαίρεση σε θεματικές ενότητες και τα έργα του Γρηγορίου Νύσσης βλ. Γ. Φλορόφσκι, *Οι Ανατολικοί Πατέρες του Τέταρτου Αιώνα*, σελ. 227 - 231.

⁶ Anna M. Silvas, *Gregory of Nyssa: The Letters, Introduction, Translation and Commentary*, Leiden- Boston, 2007, σελ. 59-60.

⁷ ΒΕΠΕΣ, Τόμος 65, *Γρηγόριος Νύσσης, (Μέρος Α', Ι)*, Ηλίας Μουτσούλας, Αθήνα 1996, σελ. 211-213.

Μελιτηνής⁸ στα δογματικά του έργα και δεν την αντιμετωπίζει ως μία απλή επιστολή.

4. ΤΑ ΑΘΡΩΠΟΛΟΓΙΚΑ ΣΤΟΙΧΕΙΑ ΤΟΥ ΚΑΤ' ΕΙΚΟΝΑ

Ο Θεός μετέδωσε στον άνθρωπο την εικόνα Του, δηλαδή εμφύτευσε σε αυτόν το λεγόμενο κατ' εικόνα. Το βασικό χαρακτηριστικό αυτού του κατ' εικόνα είναι το «νοερό», ο νους, η ψυχή. Σε αυτήν διακρίνει τρεις δυνάμεις: το λογιστικό, το επιθυμητικό και το θυμοειδές. Και οι τρεις αυτές δυνάμεις λειτουργούν κατά τέτοιο τρόπο, ώστε να κατευθύνουν τον άνθρωπο στην κατά χάριν θέωση. «Μπορεί βέβαια, λέγει ο άγιος Γρηγόριος, να ισχυρισθεί κανείς ότι τα πάθη της ψυχής ενεργούν μέσα μας “ἐκ τῆς πρὸς τὰ ἄλογα συγγενείας”, αλλά “ἡ ἀγαθὴ τῶν τοιούτων (κινημάτων) χρῆσις ἀρετῆ” είναι, όπως και η κακή αποβαίνει κακία.⁹ Η αλήθεια επί του προκειμένου είναι άλλη. Γιατί το καθένα από αυτά “συνεισφέρει πρὸς τὸν κατ' ἀρετὴν βίον”, εφόσον “δι' ἐπιθυμίας (διὰ τῆς ἀγάπης) πρὸς τὸν Θεὸν ἀναγόμεθα”.¹⁰ Γι' αυτό, όταν γίνεται λόγος για κάθαρση από τα πάθη, πρέπει να εννοούμε την νέκρωση “πάσης ἀλόγου κινήσεως”, όχι όμως και του επιθυμητικού: “Τούτου δέ μή ὄντος, οὐδ' ἂν ἡ

⁸ Η Μελιτηνή ήταν χώρα της Ανατολικής Μ. Ασίας μετά ομωνύμου πρωτεύουσας. Βρίσκεται στη Μεσοποταμία στα σύνορα με τη Περσία. Οι κάτοικοί της ήταν Καππαδόκες και Αρμένιοι. Από τον 8^ο αιώνα, εποχή κατά την οποία απέστειλε ο Άγιος Γρηγόριος Νύσσης την επιστολή του, ήταν έδρα επισκόπου. Κατεστράφη κατά τον 14^ο αιώνα. Σήμερα είναι πόλη της Τουρκίας με το όνομα Εσκή Μαλάτια. Βλ. *Σύγχρονος Εγκυκλοπαίδεια Ελευθερουδάκη*, εκδ. Ν. Νίκας και ΣΙΑ Ε.Ε., Αθήναι 1973, τ. 17, σ. 295.

⁹ Γρηγόριος Νύσσης, *Περί ψυχῆς & Αναστάσεως* PG 46, 88CD.

¹⁰ Γρηγόριος Νύσσης, *Περί ψυχῆς & Αναστάσεως* PG 46, 89A.

του̅ κρείττονος ἔφεσις εἶη, μηδενός ὑπολειφθέντος τῇ ψυχῇ τοιούτου κινήματος”, ὥστε να διεγείρεται αὐτὴ “πρὸς τὴν ὄρεξιν τῶν ἀγαθῶν”¹¹».¹²

Ὁ Γρηγόριος Νύσσης ἀκολουθώντας τὴν ἀνθρωπολογία τοῦ Μ. Ἀθανασίου κατανοεῖ τὸν ἄνθρωπο ὡς ολότητα ψυχοσωματικῆ.¹³ Ὁ ἄνθρωπος εἶναι «συνδρομή» καὶ ἔνωση σώματος καὶ ψυχῆς.¹⁴ Ἡ ἀνθρώπινη φύση δὲν εἶναι μονοειδῆς. Ὅπως ὁ αἰσθητὸς κόσμος εἶναι ἀποτέλεσμα ἀρμονικῆς μίξεως ἀντιθέτων στοιχείων, ἔτσι καὶ ὁ ἄνθρωπος ἀποτελεῖ ἀρμονικὴ μίξη καὶ ἀνάκραση τοῦ αἰσθητοῦ πρὸς τὸ νοητὸ παραχθείσα κατὰ θεῖα σοφία.¹⁵ Ὁ ἄνθρωπος θεωρεῖται καὶ λέγεται ὅτι εἶναι ἓνας μικρόκοσμος, ὁ ὁποῖος καθοδηγεῖται ἀπὸ τὴν ἀνθρώπινη νόηση.¹⁶

Κατὰ συνέπεια, ἡ ρύθμιση καὶ ἡ καταπολέμιση τῶν παθῶν ἀποτελεῖ βασικὴ προϋπόθεση γιὰ αὐτὴ τὴν ἀρμονικὴ μίξη καὶ ἀνάκραση τοῦ αἰσθητοῦ πρὸς τὸ νοητὸ. Πῶς ὅμως καταλήγουμε σὲ μίᾳ τέτοια ρυθμιστικῆ προσπάθεια; Εφόσον τὸ κατ’ εἰκόνα εἶναι δοσμένο ἀπὸ τὸν Θεό, γιὰ ποιο λόγο πρέπει νὰ μας ἀπασχολοῦν τὰ πάθη καὶ ὁ τρόπος

¹¹ Αυτόθι.

¹² Παγκράτιος Μπρούσαλης (Ἀρχιμ.), *Ἀγίου Γρηγορίου Νύσσης, Περὶ κατασκευῆς τοῦ Ἀνθρώπου*, Κατερίνη 1992, σ. 18.

¹³ Ὁ Μέγας Ἀθανάσιος περιγράφει τὸν ἄνθρωπο ὡς ψυχοσωματικὴ οντότητα, ἡ ὁποία δὲν μπορεῖ νὰ ὑπάρχει χωρὶς ἓνα ἀπὸ τὰ μερῆ ψυχῆ – σώμα, ἐξαίροντας με αὐτὸ τὸν τρόπο τὸ δισύνθετο τοῦ ἀνθρώπου καὶ ὀρίζει τὸν ἄνθρωπο ὡς ζῶον λογικόν, θνητόν, καὶ ἐπιστήμης δεκτικόν, ὀρισμός που καταδεικνύει τὴ διαφορὰ τοῦ ἀνθρώπου ἀπὸ τὰ ἄλλα ζῶα. Βλ. Παναγιώτης Χ. Δημητρόπουλος, *Ἡ ἀνθρωπολογία τοῦ Μεγάλου Ἀθανασίου*, Ἀθήναι 1954, σελ. 48-49.

¹⁴ Χρ. Ν. Μπούκης, *Ἡ οὐσία τῆς Θρησκείας κατὰ τοὺς Καππαδόκας Πατέρας*, Θεσσαλονίκη, 1967, δ.δ., σ. 28.

¹⁵ Γρηγόριος Νύσσης, *Λόγος Κατηχητικὸς ὁ Μέγας*, Κεφάλαιο 6, PG 45, 25C.

¹⁶ Γρηγόριος Νύσσης, *Εἰς τὸ ποιήσωμεν ἄνθρωπον*, Λόγος Α', PG 44, 264AB.

ρύθμισής τους; Βρισκόμαστε στο πεδίο της ανθρωπολογικής ανάλυσης του Γρηγορίου Νύσσης. Τα πάθη δεν υπήρχαν εξ αρχής στον άνθρωπο: «ταῦτα τῷ νοερῷ τῆς ψυχῆς κατεμίχθη».¹⁷ Με αυτό τον τρόπο, πάντα κατά τους λόγους του Γρηγορίου Νύσσης, «τό ὑψηλόν τεταπείνεται· τό κατ' εἰκόνα τοῦ ἐπουρανίου γενόμενον ἀπεγεώθη· τό βασιλεύειν τεταγμένον, κατεδουλώθη· τό εἰς ἀθανασίαν κτισθέν, κατεφθάρη θανάτῳ· τό ἐν τρυφῇ τοῦ παραδείσου διάγον, εἰς τό νοσῶδες καί ἐπίπονον τοῦτο μετωκίσθη χωρίον· τό τῇ ἀπαθείᾳ σύντροφον, τόν ἐμπαθῆ καί ἐπίκηρον ἀντηλλάξατο βίον· τό ἀδέσποτον τε καί αὐτεξούσιον, νῦν ὑπό τοιούτων καί τοσούτων κακῶν κυριεύεται, ὡς μηδέ ράδιον εἶναι τούς τυράννους ἡμῶν ἀπαριθμήσασθαι. Ἐκαστον γάρ τῶν ἐν ἡμῖν παθῶν, ὅταν ἐπικρατήσῃ, δεσπότης τοῦ δουλωθέντος γίνεται· καί καθάπερ τις τύραννος καταλαβὼν τῆς ψυχῆς τήν ἀκρόπολιν, δι' αὐτῶν τῶν ὑποχειρίων κακοῖ τό ὑπήκοον, ὑπηρέταις τοῖς ἡμετέροις λογισμοῖς πρός τό δοκοῦν ἐαυτῷ καταχρώμενος· οὕτως ὁ θυμός, οὕτως ὁ φόβος, ἡ δειλία, τό θράσος, τό κατά λύπην τε καί τό καθ' ἡδονήν πάθος, μῖσος, ἔρις, ἀνέλεος, ἀπήνεια, φθόνος, κολακεία, μνησικακία τε καί ἀναλγησία, καί πάντα τά κατά τό ἐνάντιον ἐν ἡμῖν νοούμενα πάθη, τυράννων ἐστί τινων καί δεσποτῶν ἀπαρίθμησις»¹⁸.

Σε αυτό το σημείο πρέπει να δούμε την κεντρική σημασία που έχει η εμπειρία, η «πέιρα», στην άσκηση των αρετών. Για το Γρηγόριο Νύσσης το βασικό και ουσιώδες δεν είναι τόσο η θεωρητική γνώση της αρετής όσο η εσωτερική προαίρεση και η εξωτερική της.¹⁹ Από την άλλη, η πέιρα δεν συνδέεται με ένα φαινομενικό εμπειρισμό. Κατά τον Γρηγόριο Νύσσης, οι πληροφορίες που παρέχουν οι αισθήσεις δεν μπορούν ποτέ να

¹⁷ Γρηγόριος Νύσσης, *Περί ψυχῆς & Αναστάσεως*, PG 46, 60C.

¹⁸ Γρηγόριος Νύσσης, *Εἰς τοὺς Μακαρισμοὺς*, Λόγος Γ', PG 44, 1228 ABC.

¹⁹ Antigone Samellas, «Experience, Freedom, and Canon in the work of Gregory of Nyssa», *Journal of Early Christian Studies*, 21/4 (2013), 573-576.

είναι ασφαλείς και αξιόπιστοι δείκτες της έντασης και της ποιότητας ενός πάθους. Με μία μοντέρνα ψυχολογική και γνωσιολογική οξύνοια εξάγει το συμπέρασμα, ότι η γνώση που προέρχεται από την επαναλαμβανόμενη παρατήρηση είναι συχνά λάθος, διότι η γνώση αυτή συσκοτίζεται και συγχύζεται από καθιερωμένες πρακτικές και συμπεριφορές γενεών που έχουν προηγηθεί²⁰.

Κατά τον Γρηγόριο Νύσσης εκείνος που θα βρεθεί έξω από τη δουλεία και την αφροσύνη των παθών, με άδολο και ειλικρινή λογισμό, έχοντας απομακρύνει την διάνοια από το σώμα, αυτός θα βρεί την ψυχή του συνουσιωμένη επί το καλόν καί αριστον. Η έλξη όμως προς τη κακία, η οποία είναι απόρροια των ηδονών και γεννά το θάνατο που οδηγεί στην πλάνη, νικάται μόνο με τη γνώση της αληθείας, το φάρμακο της σωτηρίας της ψυχής.²¹

Όλες οι παραπάνω παρατηρήσεις, με τον ένα ή με τον άλλο τρόπο, επανεμφανίζονται και στους οκτώ κανόνες που θα μελετήσουμε. Κυριαρχεί μία εμπειρική παρατήρηση και μία επιδίωξη επιείκειας και εκκλησιαστικής οικονομίας, η οποία αντιστοιχεί ακριβώς στην αριστοτελική «μεσότητα»,²² δηλαδή στην εύρεση της άριστης λύσης κατά την εξατομίκευση της ποινής, δηλαδή τον προσδιορισμό του προσήκοντος μέτρου, του κατάλληλου ιάματος του πάθους. Πρωτεύοντα ρόλο στη θεραπεία της αμαρτίας διατηρεί το λογιστικό, το οποίο μέσω της προσέγγισης των εννοιών και των αξιωμάτων της θεοπρόβλητης δικαιοσύνης οφείλει να κατευθύνει τη συμπεριφορά του χριστιανού προς

²⁰ Ο.π., 580.

²¹ Μιχαήλ Καρδαμάκης (Πρεσβ.), *Η Αυτογνωσία ως μέθοδος Καθολικής γνώσεως*, Αθήνα 2003, σ. 18.

²² Περί της αριστοτελικής μεσότητας και ηθικής βλ. Γρ. Κωσταράς, *Φιλοσοφική Προπαιδεία*, Αθήνα 1998⁵, σελ. 244-245.

την εκούσια και έκθυμη τήρηση των κανόνων δικαίου της Εκκλησίας. Το γνωστικό στοιχείο, αυτό που θα λέγαμε εμείς σήμερα ως συνειδητοποίηση, είναι βασικός παράγοντας της μετάνοιας για τα όποια παραπτώματα.

Μία τέτοια προσέγγιση όμως προϋποθέτει μία περισσότερο επιστημονική εξέταση των ανθρωπολογικών στοιχείων. Η ανθρωπολογία βοηθά να ξεκαθαρίσει το τοπίο της όλης προβληματικής. Το κατ' εικόνα, κατά τον Γρηγόριο Νύσσης, δεν είναι απαλλαγμένο από τις σωματικές κινήσεις των παθών, αλλά μπορεί να απαλλαγεί από την αμαύρωση που του προκαλούν τα πάθη που εκδηλώνει ως αμαρτίες και το κηλιδώνουν. Ο άνθρωπος μπορεί να αποφύγει την αμαρτία ως συμπεριφορά και ως εκδήλωση του πάθους της ψυχής του, χωρίς να απεμπολήσει την εν γένει σωματικότητα, εφόσον δεν θυσιάσει την έλλογη κρίση για να ικανοποιήσει τις άλογες και κτηνώδεις διαθέσεις του νου²³. Ο άγιος Γρηγόριος αντιμετωπίζει με συμπάθεια το σώμα, διότι δεν το θεωρεί αίτιο των παθών της ψυχής αλλά συμπάσχον με αυτή θύμα τους. Στον Βίο της Μακρίνας δε λείπουν οι γλαφυρές περιγραφές των δακρύων και της θλίψης όπως βέβαια και της τάσης για αυτοσυγκράτηση. Στην εξύμνηση της σωματικής της παρουσίας δε διστάζει ο Νύσσης να αναφερθεί σε διάφορα μέρη του σώματος, όπως είναι το στομάχι, το στόμα, τα αυτιά και τα χέρια. Όλα αυτά προσάγονται ως «σωματικοί μάρτυρες» μίας προσωπικής αγιότητας²⁴.

Η ανθρωπολογία του Γρηγορίου Νύσσης είναι μία ανθρωπολογία περισσότερο αισιόδοξη από ανάλογες εκείνης της εποχής- όπως ήταν, για

²³ John Behr, «The Rational Animal: A Rereading of Gregory of Nyssa's *De hominis opificio*», *Journal of Early Christian Studies*, 7/2 (1999), 238.

²⁴ Georgia Frank, «Makrina's Scar: Homeric Allusion and heroic identity in Gregory of Nyssa's life of Macrina», *Journal of Early Christian Studies*, 8/4 (2000), 526.

παράδειγμα, αυτή του Απολλινάριου Λαοδικείας. Αυτό συμβαίνει, διότι για αυτόν ο νους δεν είναι ασταθής από τη φύση του και μπλεγμένος στις μεταπτώσεις των φυσικών παθών, αλλά η μεταβλητότητα των φυσικών παθών δεν είναι μόνο μία ουδέτερη ηθικά περιοχή, όπως θα ισχυριζόταν κανείς, είναι επίσης η οντολογική προϋπόθεση της επίτευξης του αληθινού κατ' εικόνα και της ομοίωσης προς τον Θεό. Η ασκητική, λοιπόν, καθαρότητα δεν έχει να κάνει με τίποτε περισσότερο ή λιγότερο απ' ό,τι με την πλήρη κάθαρση του οντολογικού αυτού θεμελίου²⁵.

Αυτό μπορούμε να το δούμε χαρακτηριστικά στο γεγονός ότι ο Γρηγόριος θεωρεί το πάθος για τον Θεό ως πλήρως «ενστικτώδες», καθώς εδράζεται στην καρδιά της ανθρώπινης φύσης που δεν είναι άλλη από το κατ' εικόνα του ανθρώπου. Στην ίδια συνάφεια και αναφορικά με το γάμο, προβαίνει σε μία κατηγοριοποίηση: στη βάση αυτής θέτει τον κοινό συζυγικό βίο, ο οποίος καταναλώνεται στις ανάγκες της κοινωνίας και είναι ευεπίφορος στα κατώτερα πάθη· πιο πάνω είναι η επιλογή της παρθενίας από το άτομο εκείνο που αναγνωρίζει ότι δεν μπορεί να διαχειρισθεί τα πάθη του σώματος· πιο πάνω, όμως, απ' όλα αυτά είναι η συζυγική ζωή που είναι «μετρημένη» και γεμάτη αρετές· αυτή προβάλλεται ως ο πιο αποτελεσματικός τρόπος διαχείρισης των παθών²⁶.

Επανερχόμαστε στο σημαντικό του έργο «Εις τον βίον της οσίας Μακρίνης», έργο το οποίο έχει να κάνει με τις τελευταίες ημέρες της αδελφής του Γρηγορίου Νύσσης και στο οποίο τίθενται, με τη μορφή διαλόγου, πολλές και σημαντικές απόψεις. Σε ένα σημείο του διαλόγου η Μακρίνα θα ισχυρισθεί ότι τα πάθη τα οποία εστιάζονται στην επιθυμία

²⁵ Brian Daley, «“Heavenly Man” and “Eternal Christ”: Apollinarius and Gregory of Nyssa on the personal identity of the Savior», *Journal of Early Christian Studies*, 10/4 (2002), 477-478.

²⁶ Valerie Karras, «A re- evaluation of Marriage, Celibacy, and Irony in Gregory of Nyssa's on Virginity», *Journal of Early Christian Studies*, 13/1 (2005), 116.

και σε άλογα στοιχεία, όπως είναι ο φόβος και η οργή, πρέπει να εγκαταλείπονται στην πορεία προς το Θεό. Αυτό, για την Μακρίνα, μπορεί να γίνει με δύο τρόπους: είτε με την ασκητική ζωή τώρα είτε ως αποτέλεσμα κάθαρσης στο τέλος του χρόνου. Η ένσταση του Νύσσης είναι, ότι το να εξαφανίζει κανείς τα πάθη είναι κάτι το προβληματικό, διότι η όρεξη, η επιθυμία και η έφεση που προκύπτουν από το «επιθυμητικό» μέρος της ψυχής είναι απολύτως απαραίτητα (πάθη) για την κατεύθυνση της ψυχής προς το Θεό. Βέβαια, η άποψη της Μακρίνας δε στηρίζεται τόσο σε μία επιστημονική αναδίφηση της ανθρώπινης ψυχής και της εν γένει ψυχολογίας όσο στο γεγονός της κάθαρσης, με απώτερο σκοπό την ομοίωση προς το Θεό, ο Οποίος είναι χωρίς πάθη. Μόνο με αυτό τον τρόπο καθίσταται ικανή η ψυχή να θεάται το Θεϊόν²⁷.

Ένα άλλο παράδειγμα έρχεται από την πολλαπλή χρήση και λειτουργία της «συμβίωσης». Ο όρος κατανοείται, για παράδειγμα, ως ο τρόπος που αισθάνεται μία μητέρα τα πάθη του παιδιού της ως δικά της. Μία τέτοια διάθεση - ο λόγος, τελικά, είναι για πάθος - μπορεί να οδηγήσει κάποιους ανθρώπους να θεωρήσουν ότι η ζωή είναι ανυπόφορη και ως εκ τούτου ν' αυτοκτονήσουν. Αυτή η ακρότητα αποδίδεται από τον Γρηγόριο Νύσσης στο γεγονός ότι το πάθος είναι συνυφασμένο με την αδυναμία ορθής σκέψης. Η αυταπάτη σε αυτή την ακρότητα έγκειται όχι στο ίδιο το πάθος της συμβίωσης όσο στην αστοχία του νου, ο οποίος νομίζει ότι το υποκείμενο μπορεί να ζήσει στο νου και στα σώματα των άλλων²⁸.

²⁷ Susan Wessel, «Memory and Individuality in Gregory of Nyssa's *de anima et resurrectione*», *Journal of Early Christian Studies*, 18/3 (2010), 382.

²⁸ Mark Hart, «Reconciliation of Body and Soul: Gregory of Nyssa's deeper Theology of Marriage», *Theological Studies*, 51/1990, 455.

5. ΟΙ ΚΑΝΟΝΕΣ ΤΟΥ ΓΡΗΓΟΡΙΟΥ ΝΥΣΣΗΣ

Οι κανόνες του Αγίου Γρηγορίου, επισκόπου Νύσσης, προέρχονται από μία επιστολή προς Λητόιον Επίσκοπον Μελιτηνής, η οποία εστάλη κατά την εορτή του Πάσχα του έτους 383 μ.Χ.²⁹ Σε αυτήν περιλαμβάνονται οκτώ κανόνες. Οι κανόνες βέβαια δεν συγγράφηκαν από τον Άγιο ως κανόνες αλλά ως επιστολή που διαλαμβανόταν επί πολλών θεμάτων που απασχολούσαν τους Πατέρες της Εκκλησίας και προβληματίζουν μέχρι σήμερα.

Η κανονική αυτή επιστολή προς Λητόιον διασώθηκε εξαιτίας του ότι κάποιος ανώνυμος κανονολόγος τη διέσωσε στην Κωνσταντινούπολη γύρω στα τέλη του 6^{ου} αιώνα και συγκεκριμένα το 580. Αργότερα η επιστολή διασώζεται από τον Ιωάννη το Σχολαστικό τοποθετώντας την μέσα στο έργο που αναφέρονται κανόνες της Εκκλησίας. Το συγκεκριμένο έργο έφερε τον τίτλο «Synagoge L Titulorum»³⁰. Μαζί με τη συγκεκριμένη επιστολή προστέθηκαν και κάποιες άλλες επιστολές που αφορούσαν κανόνες της Εκκλησίας μας, όπως οι επιστολές του Μ. Βασιλείου προς τον Αμφιλόχιο Ικονίου που αφορούσαν αποφάσεις Εκκλησιαστικών Συνόδων³¹. Απευθύνεται προς τον επίσκοπον Μελιτηνής Λητόιον, διάδοχο του Οτρηίου, ο οποίος αναγράφεται μετά των επισκόπων εκείνων που βρίσκονται στη διοίκηση του Πόντου σύμφωνα με το νόμο που εξέδωσε ο αυτοκράτορας Μ. Θεοδόσιος την 30^η Ιουλίου 381.³² Η επιστολή αυτή

²⁹ PG 45, 221-236.

³⁰ A. Silva, *Gregory of Nyssa: The letters, Introduction, translation, Commentary*, Leiden – Boston 2007, p. 211.

³¹ Αυτόθι.

³² Παύλος Μενεβίσογλου, *Ιστορική εισαγωγή εις τους κανόνες της Ορθοδόξου Εκκλησίας*, Στοκχόλμη 1990, σ. 566.

αποτελείται από μία μικρή εισαγωγή και από 8 (οκτώ) «κανόνες»³³. Οι κανόνες αναφέρονται τόσο σε θέματα εκκλησιαστικής ευταξίας (κανών 2) όσο και σε θέματα χριστιανικού βίου (όλοι οι υπόλοιποι 7 (επτά) κανόνες)³⁴

Ο Γρηγόριος Νύσσης στην επιστολή του προς τον επίσκοπο Μελιτηνής Λητόιον³⁵ έρχεται ν' απαντήσει στα ερωτήματα τα σχετικά με τα επιτίμια και τον χρόνο αυτών για κάποια παραπτώματα. Ενώ οι πρωτεύοντες και κύριοι κανόνες της Εκκλησίας είναι αμετάβλητοι, «δεν είναι, όμως, αμετάβλητο το είδος καθαυτό ή το ύψος του επιτιμίου, διότι, παρά το γεγονός ότι στην ιστορία του ανθρωπίνου γένους η αμαρτία δεν παρουσιάζει ιδιαίτερη πρωτοτυπία, οι παγίδες της αλλάζουν μορφή και οι μορφές της μηχανεύονται νέες παγίδες. Όπως διδάσκει ο Γρηγόριος Νύσσης στη κανονική του επιστολή, η ποικιλία των μορφών και των συνθηκών των αμαρτημάτων επιβάλλει την ποικιλία των επιτιμίων. Για παράδειγμα, η σιωπή του νόμου, ως προς την τυποποίηση εκάστου εκ των πολυποίκιλων σαρκικών αμαρτημάτων, δεν συνεπάγεται την εξαίρεσή τους από το αξιόποινο. Αντιθέτως, υπαγορεύει την επιτρεπτή συμπερίληψη μιας καταρχήν απροσδιόριστης σε έκταση και είδος ποικιλίας επιτιμίων στο πραγματικό ενός γενικού κανόνα, ώστε ο

³³ Η συγκεκριμένη επιστολή έχει εκδοθεί σε κριτική έκδοση τέσσερις φορές. Η τελευταία είναι A. Silva, *Gregory of Nyssa: The letters. Introduction, translation, Commentary*, publ. Brill, Leiden – Boston 2007, p. 211 -235. Οι άλλες εκδόσεις είναι A. Morell in Paris in 1638 and republished by Migne in *Patrologia Graeca* 45, 221-236. Joannes Baptista Pitra, *Iuris Ecclesiastici Graecorum Historia et Monumenta*, Tom. I a primo p. C. n. ad VI saeculum, p. 619-629 (with correction on page 668), Romae 1864, reprinted 1963. Périclès Pierre Joannou (ed. with French translation): *Discipline générale antique (IV-IX s.) tome 2: Les canons des Pères Grecs*, published in the series *Fonti, Fascicolo, IX*, by Pontifica Commissione per la Redazione del Codice di Diritto Canonico Orientale (Grottaferrata: Tipografia Italo Orientale, 1936), p. 203 - 226.

³⁴ Παύλος Μενεβίσογλου, ό.π., 566.

³⁵ PG 45, 221-236. P.Π. Δ', 295-330.

επιβάλλων τα επιτίμια να αντιμετωπίζει κάθε μορφή της νόσου με την αντίστοιχη κατάλληλη θεραπεία»³⁶. Η θεραπευτική αντιμετώπιση των παραπτωμάτων με την λελογισμένη χρήση επιτιμίων είναι μία συνεισφορά του Γρηγορίου Νύσσης.

Στην κανονική επιστολή του ο Νύσσης προβαίνει σε μία αρίθμηση των αμαρτημάτων εκείνων που προβλέπουν δημόσια μετάνοια³⁷ αυτά είναι μεγάλα αμαρτήματα και ιδιαίτερα εγκλήματα όπως η ειδωλολατρία, η αποστασία, ο φόνος, η κλοπή, η ληστεία, η πορνεία κ.ά. Από όλα αυτά συνάγεται, ότι στα αρχαία χρόνια όλα τα αμαρτήματα δεν επέφεραν το επιτίμιο του μεγάλου αφορισμού³⁸ παρά μόνο τα πιο σοβαρά, υπήρχε δηλαδή μία διαβάθμιση της βαρύτητας του παραπτώματος που συνεπέφερε και την ανάλογη αυξομείωση της επιβαλλόμενης ποινής. Η

³⁶ Ειρήνη Χριστινάκη - Γλάρου, «Η 'εις ύψος αναδρομή' της εκκλησιαστικής οικονομίας και η 'εξ ύψους συγκατάβαση' της Θείας Οικονομίας στο μυστήριο της Μετανοίας. Η οιονεί ταυτοσημία 'οικονομίας' και 'διακριτικής ευχέρειας' κατά την εξατομίκευση των επιτιμίων», στο συλλογικό τόμο: *Από τη Θεία Οικονομία στην Οικονομία της Εκκλησίας*, Αθήνα 2015, σελ. 263-264.

³⁷ Στα πρωτοχριστιανικά χρόνια η εξομολόγηση γινόταν δημόσια με παρουσία όλου του σώματος της Εκκλησίας. Το μυστήριο της εξομολογήσεως σήμαινε σύναξη του σώματος, όπως άλλωστε συμβαίνει σε κάθε μυστήριο της Εκκλησίας (γάμος, βάπτισμα, θεία ευχαριστία κ.λ.π.). Από τον 4^ο αιώνα καθιερώνεται η μυστική εξομολόγηση για όλα τα αμαρτήματα, διότι υπήρχαν αμαρτήματα που τιμωρούνταν με θάνατο από τους νόμους της πολιτείας, γεγονός που έβρισκε αντίθετη την Εκκλησία. Σε αυτήν ακριβώς τη συνάφεια συναντάμε τον 34^ο κανόνα του Μ.Βασιλείου ο οποίος ορίζει να μην γνωστοποιούνται οι γυναίκες που διέπραξαν μοιχεία και εξομολογήθηκαν την αμαρτία τους, για να μην προκαλέσουμε αιτία θανάτου. «Τὰς μοιχευθείσας γυναῖκας καὶ ἐξαγορευούσας δι' εὐλάβειαν ἢ ὀπωσοῦν ἐλεγχομένας, δημοσιεύειν μὲν ἐκώλυσαν οἱ Πατέρες ἡμῶν, ἵνα μὴ θανάτου αἰτίαν παράσχωμεν ἐλεγχθείσαις, ἴστασθαι δὲ αὐτὰς ἄνευ κοινωρίας προσέταξαν μέχρι τοῦ συμπληροῦσθαι τὸν χρόνον τῆς μετανοίας» *Ρ.Π. Δ'*, 177. Βλ. Ν.Α. Ματσούκας, *Δογματική και συμβολική Θεολογία Β*, σελ. 493-494.

³⁸ Μεγάλος ή παντελής αφορισμός ονομάζεται η πλήρης αποκοπή από το χριστεπώνυμο πλήρωμα της Εκκλησίας. Βλ. Π.Ι. Παναγιωτάκος, *Σύστημα τοῦ Ἐκκλησιατικοῦ Δικαίου κατὰ τὴν Ἑλλάδι ἰσχὺν αὐτοῦ*, Τόμος Τρίτος, Ἐν Ἀθήναις, 1962, σ. 321.

λειτουργία της εκκλησιαστικής οικονομίας ακριβώς σε ένα τέτοιο περιβάλλον μπορεί να εφαρμοσθεί³⁹.

Η επιστολή αυτή παρόλο που γράφτηκε κατόπιν σχετικού αιτήματος από τον Λητόιο Επίσκοπο Μελιτηνής, ως προς τη μέθοδο επιμετρήσεως των ποινών για κανονικά παραπτώματα και επ' ευκαιρία της επερχόμενης εορτής του Πάσχα, θα ήτο δυνατόν να θεωρηθεί ως εξωνομικό ιδιωτικό έγγραφο. Εντούτοις δεν πρόκειται για ένα απλό εξωνομικό έγγραφο, που απλώς διασώζει πληροφορίες κανονικού και ποιμαντικού ενδιαφέροντος, αλλά φέρει εξαρχής, από τον χρόνον συγγραφής και αποστολής της στον Λητόιον, δικαιοπλαστικό χαρακτήρα.⁴⁰

Ο Γρηγόριος συντάσσει κανονική επιστολή η οποία φέρει δικαιοπλαστικό χαρακτήρα και είναι δεσμευτική για τους κληρικούς της επισκοπής του, δεν είναι όμως απαραίτητως δεσμευτική στις όμορες επισκοπές. Παράγει δίκαιο, (δικαιοπλάστης), αλλά με περιορισμένη ποιμαντορική εξουσία εντός των ορίων της επισκοπής του. Η αποδοχή της επιστολής από τον Λητόιο βρίσκεται στη διακριτική του ευχέρεια. Ωστόσο, μία τέτοια πράξη άρνησης αποδοχής της θα σήμαινε περιφρόνηση του εκκλησιαστικού νόμου, αφού η επιστολή φέρει γνωμοδοτικό χαρακτήρα κατόπιν σχετικού αιτήματος.⁴¹

³⁹ Joseph Bingham, *Origines Ecclesiasticae, or the Antiquities of the Christian Church and Other Works*, Vol. V., London 1844, p. 578.

⁴⁰ Ειρήνη Χριστινάκη - Γλάρου, Ο δικαιοπλαστικός χαρακτήρας της προς Λητόιον επιστολής του Γρηγορίου Νύσσης, στο συλλογικό τόμο: *Μωυσέως Ωδή, Αφιερωματικός Τόμος προς τιμήν του μακαριστού Γέροντος Μωυσέως του Αγιορείτου*, Ιερά Μεγίστη Μονή Βατοπαιδίου, Αγιον Όρος 2017, σελ. 704-705.

⁴¹ Ο.π., 707.

Πολύ σωστά παρατηρεί η Ειρήνη Χριστινάκη - Γλάρου, ότι παρόλο που ένα νομοθέτημα τοπικής εκκλησίας μπορεί να εκφράζει την καθολική αλήθεια από πλευράς ουσιαστικής δικαιοσύνης, δεν μπορεί να αποκτήσει δεσμευτική νομική ισχύ για μια έτερη τοπική εκκλησία παρά μόνον εφόσον αρμοδίως η έτερη τοπική εκκλησία την ενσωματώσει στη κανονική νομοθεσία της. Τέτοιο παράδειγμα είναι η κανονική επιστολή προς Λητόιον η οποία ιστορικά με την επικύρωσή της από την Πενθέκτη Οικουμενική Σύνοδο αναδείχθηκε σε νομοθέτημα οικουμενικού κύρους και έγινε καθολικός νόμος της Εκκλησίας, παρόλο που η τυπική της ισχύ δεν ήταν εξαρχής καθολική, αλλά εκκίνησε να υφίσταται αρχικώς σε τοπικό επίπεδο.⁴²

6. ΥΠΟΘΕΣΕΙΣ ΕΡΕΥΝΑΣ ΚΑΙ ΕΡΕΥΝΗΤΙΚΗ ΜΕΘΟΔΟΣ

Στην ανάλυση που θα ακολουθήσει θα προσπαθήσουμε να κατανοήσουμε το πνεύμα των κανόνων και τη χρησιμότητά τους μέσα από τη συλλογιστική του Γρηγορίου, εντοπίζοντας ζητήματα όπως:

- Σε ποιες βάσεις θεμελιώνει ο Γρηγόριος Νύσσης την χριστιανική του ανθρωπολογία και πώς αυτό επηρεάζει τον τρόπο με τον οποίο αντιμετωπίζει τα παραπτώματα και τη θεραπεία αυτών; Τα πάθη απαξιώνονται πλήρως στο σύστημα της περιπτωσιολογίας των αμαρτημάτων;
- Ποια είναι τα αμαρτήματα του λογιστικού μέρους της ψυχής; Υπεισέρεχεται σε αυτά κάποια έννοια φιλανθρωπίας και πώς αυτή αιτιολογείται, δεδομένου του γεγονότος ότι το λογιστικό είναι το κυρίαρχο μέρος της ψυχής;

⁴² Ο.π. 709-710.

- Η επίσκεψη σε μάγους και γόητες, σε ποιο βαθμό επιτιμάται κατά τον Γρηγόριο Νύσσης, λαμβανομένου υπόψη του γεγονότος ότι πρόκειται για μία πανάρχαιη πρακτική, η οποία θα απασχολήσει τους κανονολόγους και στα μέσα και ύστερα βυζαντινά χρόνια; Αποτελώντας αμάρτημα του λογιστικού μέρους της ψυχής, θα δούμε με τι ακριβώς παραλληλίζεται.
- Ποια είναι τα βασικά αμαρτήματα του επιθυμητικού μέρους της ψυχής; Σε ποιον βαθμό εμφιλοχωρεί η αρχή της φιλανθρωπίας σε αυτού του είδους τα παραπτώματα; Η παρουσία του υποκειμενικού παράγοντα στο ζήτημα της μετανοίας είναι κάτι που κυρίως εμφανίζεται σε αυτά τα παραπτώματα;
- Ποια είναι τα παραπτώματα του θυμοειδούς μέρους της ψυχής; Σε ποιες κατηγορίες υποδιαιρούνται και σε ποιόν βαθμό επιδέχονται την εκκλησιαστική οικονομία; Σε ποια βάση της ανθρώπινης ψυχολογίας μπορεί να αιτιολογήσει κανείς την ανθρωποκτονία, ένα τόσο θανάσιμο παράπτωμα;
- Σε ποιο βαθμό ασχολείται ο Γρηγόριος Νύσσης με το αμάρτημα της πλεονεξίας; Θεωρεί ότι αυτή συνιστά μία κεντρική έννοια παραπτώματος ή απλά μία εκδοχή, η οποία μπορεί να θεραπευθεί με την χρήση ενός συγκεκριμένου επιτιμίου; Η τοκογλυφία πώς υπεισέρχεται στην προβληματική του εν λόγω κανόνα;
- Η τυμβωρυχία θεωρείται αμάρτημα τόσο σημαντικό, ώστε ένας ολόκληρος κανόνας του επισκόπου Νύσσης ν' ασχολείται με αυτήν; Ποιες μπορεί να είναι οι συνεπαγωγές και οι προεκτάσεις αυτής της αμαρτίας;
- Σε ποιο ακριβώς παράπτωμα συναντάται, κυρίως, η πλεονεξία εντός του πλαισίου της εκκλησιαστικής κοινότητας; Είναι η ιεροσυλία κάτι

που αφορά μόνο την Εκκλησία, ανάλογα με τον χρόνο και τον τρόπο που έχει διαπραχθεί;

ΚΕΦΑΛΑΙΟ ΠΡΩΤΟ

ΠΡΩΤΟΣ ΚΑΝΟΝΑΣ ΤΟΥ ΑΓΙΟΥ ΓΡΗΓΟΡΙΟΥ ΝΥΣΣΗΣ⁴³

(Περὶ τοῦ ὀφείλειν τὸν πνευματικὸν ἰατρὸν διαγινώσκειν τὴν ἔδραν τοῦ πάθους).⁴⁴

Ἐν καὶ τοῦτο τῶν εἰς τὴν ἀγίαν ἑορτὴν συντελούντων ἐστὶ, τὸ κατανοῆσαι ἡμᾶς τὴν ἔννομόν τε καὶ κανονικὴν ἐπὶ τῶν πεπλημμεληκότων οἰκονομίαν, ὅπως ἂν θεραπευθεῖ πᾶν ἀρρώστημα ψυχικόν, τὸ διὰ τινος ἀμαρτίας ἐπιγινόμενον. Ἐπειδὴ γὰρ ἡ καθολικὴ αὕτη τῆς κτίσεως ἑορτὴ, κατὰ τὴν τεταγμένην περιόδον τοῦ ἐνιαυσίου κύκλου, καθ' ἕκαστον ἔτος ἐν παντὶ πληρουμένη τῷ κόσμῳ ἐπὶ τῇ ἀναστάσει τοῦ πεπτωκότος ἐπιτελεῖται (πτῶσις δέ ἐστὶν ἡ ἀμαρτία, ἀνάστασις δέ ἡ ἐκ τοῦ πτώματος τῆς ἀμαρτίας ἀνόρθωσις), καλῶς ἂν ἔχοι κατὰ τὴν ἡμέραν ταύτην οὐ μόνον τοὺς ἐκ παλιγγενεσίας μεταστοιχειουμένους διὰ τῆς τοῦ λουτροῦ χάριτος τῷ Θεῷ προσάγειν, ἀλλὰ καὶ τοὺς διὰ τῆς μετανοίας τε καὶ ἐπιστροφῆς ἀπὸ τῶν νεκρῶν ἔργων εἰς τὴν ζῶσαν ὁδὸν πάλιν ἐπανιόντας, καὶ τούτους χειραγωγεῖν εἰς τὴν σώζουσαν ἐλπίδα, ἧς διὰ τῆς ἀμαρτίας ἀπεξενώθησαν. Ἔστι δὲ οὐ μικρὸν ἔργον τὸ τοὺς περὶ τούτων λόγους οἰκονομῆσαι ἐν τῇ ὀρθῇ τε καὶ δεδοκιμασμένη κρίσει, κατὰ τὸ παράγγελμα τοῦ Προφήτου τὸ κελεῦον, δεῖν οἰκονομεῖν τοὺς λόγους ἐν κρίσει, ἵνα, καθὼς ἔχει τὸ λόγιον, μήτε σαλευθῇ εἰς τὸν αἰῶνα, καὶ εἰς μνημόσυνον αἰώνιον γένηται δίκαιος. Ὡσπερ γὰρ καὶ ἐπὶ τῆς σωματικῆς θεραπείας, ὁ μὲν σκοπὸς τῆς ἰατρικῆς τέχνης εἷς ἐστὶ, τὸ ὑγιᾶναι τὸν κάμνοντα, τὸ δὲ εἶδος τῆς ἐπιμελείας διάφορον, (κατὰ γὰρ τὴν ποικιλίαν τῶν ἀρρώσθημάτων καταλλήλως καὶ ἡ θεραπευτικὴ μέθοδος ἐκάστῳ τῶν νοσημάτων προσάγεται) οὕτω, πολλῆς

⁴³ Ρ.Π. Δ', 295-298.

⁴⁴ Αλιβιζάτος, 550.

οὔσης καὶ ἐν τῇ ψυχικῇ νόσῳ τῆς τῶν παθῶν ποικιλίας, ἀναγκαίως πολυειδῆς γενήσεται ἡ θεραπευτικὴ ἐπιμέλεια, πρὸς λόγον τοῦ πάθους ἐνεργοῦσα τὴν ἴασιν. Ὡς δ' ἂν γένοιτό τις τεχνικὴ μέθοδος περὶ τοῦ προκειμένου προβλήματος, οὕτω τὸν λόγον διαληψόμεθα. Τρία ἐστὶ τὰ περὶ τὴν ψυχὴν ἡμῶν θεωρούμενα κατὰ τὴν πρώτην διαίρεσιν, τὸ τε λογικόν, καὶ τὸ ἐπιθυμητικόν, καὶ τὸ θυμοειδές. Ἐν τούτοις εἰσὶ καὶ τὰ κατορθώματα τῶν κατ' ἀρετὴν βιούντων, καὶ τὰ πτώματα τῶν εἰς κακίαν ἀπορρέόντων. Διὸ προσήκει τὸν μέλλοντα τὴν κατάλληλον θεραπείαν προσάγειν τῷ νενοσηκότι τῆς ψυχῆς μέρει, πρότερον μὲν ἐπισκέπτεσθαι ἐν τίνι συνέστη τὸ πάθος· εἴθ' οὕτω, τῷ πεπονθότι προσάγειν ἀρμοδίως τὴν θεραπείαν, ὡς ἂν μὴ δι' ἀπειρίαν τῆς θεραπευτικῆς μεθόδου, ἄλλο μὲν ἢ τὸ νοσησαν μέρος, ἕτερον δὲ τὸ τὴν θεραπείαν δεχόμενον ὥσπερ ἀμέλει βλέπομεν πολλοὺς τῶν ἰατρῶν, ἐν ἀπειρίᾳ τοῦ πρωτοπαθόντος μέρους, προσεπιτρέβοντας τὴν νόσον, δι' ὧν θεραπεύουσι. Τῆς γὰρ ἀρρώστιας οὔσης πολλάκις κατὰ θερμοῦ ἐπικράτησιν, ἐπειδὴ τοῖς κατὰ πλεονασμὸν τοῦ ψυχροῦ κεκακωμένοις χρήσιμον τὸ θερμαῖνόν τε καὶ ἀναθάλλον ἐστὶ τὸ τούτοις κατὰ λόγον συνενεγκόν, ἀπερισκέπτως τὸ αὐτὸ τοῖς ἐν ἀμετρίᾳ θερμότητος ἐκκαιομένοις ἐπαγαγόντες, δυσίατον τὸ πάθος ἐποίησαν. Ὡσπερ τοίνυν ἀναγκαιοτάτη τοῖς ἰατροῖς ἐνομίσθη ἡ κατανόησις τῆς τῶν στοιχείων ιδιότητος, ὅπως ἂν ἐκάστου τῶν εὖ ἢ κακῶς διακειμένων γένοιτο τοῦ παρὰ φύσιν διατεθέντος ἢ ἐπανόρθωσις, οὕτω καὶ ἡμεῖς ἐπὶ ταύτην ἀναδραμόντες τὴν διαίρεσιν τῶν ἐν τῇ ψυχῇ θεωρουμένων, ἀρχὴν καὶ ὑπόθεσιν τῆς καταλλήλου τῶν παθῶν θεραπείας ποιησώμεθα τὴν γενικὴν θεωρίαν. Οὐκοῦν, τριχῆ, καθὼς ἔφημεν, διηρημένης τῆς ιδιότητος τῶν τῆς ψυχῆς κινήματων, εἰς τὸ λογικόν τε, καὶ ἐπιθυμητικόν, καὶ θυμοειδές, κατόρθωμα μὲν τοῦ λογιστικοῦ μέρους τῆς ψυχῆς ἐστὶν ἡ εὐσεβὴς περὶ τὸ θεῖον ὑπόληψις, καὶ ἡ τοῦ καλοῦ τε καὶ κακοῦ διακριτικὴ ἐπιστήμη, καὶ ἡ τρανήν γε καὶ ἀσύγχυτον ἔχουσα περὶ τῆς φύσεως τῶν ὑποκειμένων τὴν δόξαν, τί μὲν

ἔστιν αἰρετὸν ἐν τοῖς οὖσι, τί δέ βδελυκτὸν καὶ ἀπόβλητον. Καὶ πάλιν ἐκ τοῦ ἐναντίου πάντως ἢ ἐν τῷ μέρει τούτῳ κακία θεωρηθήσεται, ὅταν ἀσέβεια μὲν ἦ περὶ τὸ Θεῖον, ἀκρισία δὲ περὶ τὸ ὄντως καλόν, ἐνηλλαγμένη δὲ καὶ ἐσφαλμένη ἢ περὶ τὴν τῶν πραγμάτων φύσιν ὑπόληψις, ὥστε τιθέναι τὸ φῶς σκότος, καὶ τὸ σκότος φῶς, καθὼς φησιν ἡ Γραφή. Τοῦ δὲ ἐπιθυμητικοῦ μέρους ἢ μὲν ἐνάρετός ἐστι κίνησις, τὸ πρὸς τὸ ὄντως ἐπιθυμητὸν καὶ ἀληθῶς καλὸν ἀνάγεσθαι τὸν πόθον, καὶ εἴ τις ἐν ἡμῖν ἐρατικὴ δύναμις τε καὶ διάθεσις, ἐκεῖ κατασχολεῖσθαι πᾶσαν, ἐν τῷ πεπεῖσθαι μηδὲν ὀρεκτὸν εἶναι τῇ ἑαυτοῦ φύσει ἄλλο, πλὴν τῆς ἀρετῆς, καὶ τῆς τὴν ἀρετὴν πηγαζούσης φύσεως. Παρατροπὴ δὲ καὶ ἁμαρτία τοῦ τοιούτου μέρους ἐστίν, ὅταν τις μεταγάγῃ τὴν ἐπιθυμίαν πρὸς τὴν ἀνυπόστατον κενοδοξίαν, ἢ πρὸς τὸ ἐπικεχρωσμένον τοῖς σώμασιν ἄνθος, ὅθεν γίνεται ἢ φιλοχρηματία, καὶ ἢ φιλοδοξία, καὶ ἢ φιληδονία, καὶ πάντα τὰ τοιαῦτα ὅσα τοῦ τοιούτου ἤρτηται τῆς κακίας γένους. Πάλιν δὲ τῆς θυμώδους διαθέσεως κατόρθωμα μὲν ἐστίν ἢ πρὸς τὸ κακὸν ἀπέχθεια, καὶ ὁ πρὸς τὰ πάθη πόλεμος, καὶ τὸ πρὸς ἀνδρείαν ἐστομῶσθαι τὴν ψυχὴν ἐν τῷ μὴ καταπτῆσσειν τὰ τοῖς πολλοῖς φοβερὰ νομιζόμενα, ἀλλὰ μέχρις αἵματος τὴν ἁμαρτίαν ἀντικαθίστασθαι, καταφρονεῖν δὲ θανατικῆς ἀπειλῆς, καὶ ἀλγεινῶν κολαστηρίων, καὶ τῆς τῶν ἡδίστων διαζεύξεως, καὶ πάντων ἅπαξ τῶν διὰ τινος συνηθείας καὶ προλήψεως ἐν ἡδονῇ τοὺς πολλοὺς κατεχόντων κρείττονα γενέσθαι, τῆς πίστεως καὶ τῆς ἀρετῆς προμαχόμενον. Τὰ δὲ ἀποπτώματα τοῦ τοιούτου μέρους ἐστὶν ἅπασι πρόδηλα, ὁ φθόνος, τὸ μῖσος, ἢ μῆνις, αἱ λοιδορίαι, αἱ συμπλοκαί, αἱ φιλόνοικοί τε καὶ ἀμυντικαὶ διαθέσεις, αἱ μέχρι πολλοῦ παρατείνουσαι τὴν μνησικακίαν, καὶ πολλοὺς εἰς φόνους καὶ αἵματα κατάγουσαι· μὴ γὰρ εὐρῶν ὁ ἀπαίδευτος λογισμὸς, ὅπου χρήσεται λυσιτελῶς τῷ ὄπλῳ, ἐφ' ἑαυτὸν τρέπει τὴν τοῦ σιδήρου ἀκμὴν, καὶ γίνεται τὸ ἐκ τοῦ Θεοῦ δοθὲν ἡμῖν ἀμυντήριον ὄπλον τῷ κακῶς κεχρημένῳ ὀλέθριον.

1. ΠΕΡΙΛΗΨΗ ΚΑΙ ΕΙΣΑΓΩΓΙΚΑ ΣΤΟΙΧΕΙΑ ΣΤΟ ΚΑΝΟΝΑ

Ο πρώτος κανόνας του Γρηγορίου Νύσσης έχει μία έντονη ιατρική φρασεολογία. Είναι χαρακτηριστικό ότι αποτελεί και το πρώτο μέρος της «προς επίσκοπον Μελιτηνής Λητόιον» επιστολής, στην οποία ο ιερός Πατέρας έχει συμπεριλάβει τα σχετικά με το χρόνο των επιτιμίων για τα διάφορα παραπτώματα· η επιστολή συνολικά γράφεται με αφορμή την επικείμενη εορτή του Πάσχα⁴⁵, η οποία «ἐπί τῇ ἀναστάσει τοῦ πεπτωκότος ἐπιτελείται».⁴⁶ Ο Νύσσης εντάσσει την συζήτηση για τα παραπτώματα και την θεραπεία τους εξ αρχής στο πλαίσιο της «ἀνάστασης ἐκ τοῦ πτώματος τῆς ἁμαρτίας»,⁴⁷ δηλαδή τα εντάσσει σε ένα θεολογικό - σωτηριολογικό γεγονός. Εμμέσως έχουμε μία αναφορά στον πνευματικό θάνατο ο οποίος προκύπτει από την αμαρτία, «ἀπό τῶν νεκρῶν ἔργων», και «διά τῆς μετανοίας» επιστρέφει ο άνθρωπος «εἰς τήν ζῶσαν ὁδόν».⁴⁸

Ήταν άλλωστε κοινός τόπος για τους Πατέρες της Εκκλησίας να αντιμετωπίζουν με θετικό τρόπο την ιατρική επιστήμη και να την χρησιμοποιούν ως παράδειγμα της φιλανθρωπίας και της φροντίδας για τον πλησίον. Μάλιστα ο Γρηγόριος Νύσσης υπήρξε ένας απ' αυτούς που είχαν σπουδάσει την επιστήμη της ιατρικής, συγγράφοντας πραγματείες για την ανατομία του ανθρώπινου σώματος και τις σωματικές

⁴⁵ ΒΕΠΕΣ, Τομος 65, *Γρηγόριος Νύσσης, (Μέρος Α', Ι)*, Ηλίας Μουτσούλας, Αθήναι 1996, σ. 211.

⁴⁶ Ρ.Π.Δ', 295.

⁴⁷ Αυτόθι.

⁴⁸ Έλενα Γ. Γιαννακοπούλου, *Μερική Εσχατολογία κατά τα Πρακτικά των Οικουμενικών Συνόδων και τους Ιερούς Κανόνες, Η μετά θάνατον ζωή μέχρι τη Δευτέρα Παρουσία*, δ.δ., Αθήνα 2004, σ. 140.

λειτουργίες, όπως ήταν το «Περί κατασκευής του ανθρώπου» (PG 44, 123-256)⁴⁹.

Το προοίμιο προσφέρει τη βάση μίας ψυχολογικής επιμέλειας για τη διόρθωση των παραπτωμάτων. Προϋπόθεση της «θεραπείας», όρος που χρησιμοποιείται για να δηλώσει τη στενή σχέση και συνάρτηση της σωματικής προς την ψυχική θεραπεία, είναι η σωστή ενθύμηση - διάγνωση της ασθένειας για κάθε ένα από τα τρία μέρη της ψυχής που ανάγονται στο Πλατωνικό ανθρωπολογικό πρότυπο⁵⁰. Συναντάμε έναν σαφή παραλληλισμό της ιατρικής του πνεύματος με την ιατρική του σώματος.⁵¹ Αυτή η κατανομή θα συνεχισθεί και στην υπόλοιπη διάρθρωση της Επιστολής.

Περιγράφεται λοιπόν σε αυτόν τον κανόνα μία πνευματική ανθρωπολογία, η οποία αποτελεί και τη βάση της διδασκαλίας για τη διαχείριση της μετανοίας. Η κεντρική ιδέα είναι ότι δεν έχουμε να κάνουμε με μία απόφαση δικαστηρίου, αλλά με την ψυχική και πνευματική διάγνωση παθών - αμαρτημάτων που χρήζουν θεραπείας.⁵² Και αυτή η θεραπεία οπωσδήποτε πρέπει να στηρίζεται στην

⁴⁹ Βλ. και Παρασκευή Κιζιρίδου, *Το αίτημα της ίασης των ασθενών στην λαϊκή θρησκευτικότητα*, Θεσσαλονίκη 2014, σ. 194.

⁵⁰ Heinz Ohme, «Sources of the Greek Canon Law to the Quinisext Council (691/2): Councils and Church Fathers», *The History of Byzantine and Eastern Canon Law to 1500*, Wilfried Hartmann & Kenneth Pennington (ed.), Washington, D.C. 2012, p. 104.

⁵¹ Έλενα Γ. Γιαννακοπούλου, *Η Κρεοφαγία κατά τους Ι.Κανόνες και τα Πρακτικά των Οικουμενικών Συνόδων*, Αθήνα 2002, σελ. 71-72.

⁵² Παναγιώτη Ε. Χριστινάκη, *Θέματα Κανονικού και Εκκλησιαστικού Δικαίου Α'*, Αθήνα 1994, σελ. 94-95.

«προαίρεση», δηλαδή στην επιλογή ή τη βούληση του ιδίου του δρώντος υποκειμένου⁵³.

Στον εν λόγω 1^ο κανόνα του Νύσσης συναντάμε τον όρο «κανονική οικονομία»: είναι ο όρος που εισάγει ο ιερός Πατέρας για την επιχειρούμενη «Οικονομία» της Εκκλησίας, προσκαλώντας τους επισκόπους Της να την κατανοήσουν με τον πρόποντα τρόπο. Η εκκλησιαστική Οικονομία απαιτεί ορθή, ακριβή και εύστοχη κρίση, δηλαδή με την ακρίβεια διασφαλίζεται ορθολογία για κρίση και διάκριση⁵⁴.

Κατά συνέπεια, ο 1^{ος} κανόνας οριοθετεί το θέμα της εκκλησιαστικής Οικονομίας, με τη μορφή πρόσκλησης προς τους επισκόπους για την ορθή κατανόησή της, στη βάση μίας φιλοσοφικής ψυχολογίας της θεραπείας των παραπτωμάτων.

2. ΤΟ ΕΙΔΟΣ ΤΗΣ ΘΕΡΑΠΕΙΑΣ ΤΩΝ ΠΑΡΑΠΤΩΜΑΤΩΝ

Για το Γρηγόριο Νύσσης ψυχή και σώμα αλληλοσυμπληρώνονται. Υπάρχει τόσο η ψυχή ενός σώματος όσο και το σώμα μίας ψυχής. Ο τρόπος προσέγγισης είναι ολιστικός, οπότε ολιστική θα είναι και η ανθρωπολογία του ιερού πατέρα. Το ψυχικό και το υλικό συνυπάρχουν, συμβιώνουν σε μία σχέση αλληλεπίδρασης. Το εσωτερικό, δηλαδή η ψυχή, γίνεται συγχρόνως εξωτερικό, δηλαδή σώμα και το αντίστροφο. Πρόκειται για μία διαλεκτική σχέση, η οποία ακολουθεί την Παύλεια ορολογία του

⁵³ Anna Silvas, *Gregory of Nyssa: The Letters, Introduction, Translation and Commentary*, Leiden-Boston 2007, p. 214.

⁵⁴ Βλ. Γρηγορίου Παπαθωμά Αρχιμ., «Εκκλησιαστική Οικονομία. Ορολογικές διευκρινίσεις και ερμηνευτικές αναδρομήσεις στους πολλαπλούς δρόμους της Οικονομίας», *Kanon*, τ. 24(2016), σελ. 23-24.

«έσω» και του «έξω» ανθρώπου. Το σώμα μεσολαβεί για να κοινοποιήσει η ψυχή στον κόσμο τις επιθυμίες και τα πάθη της, ενώ το σώμα επικοινωνεί με τη ψυχή μεταφέροντας σε αυτή τις επιθυμίες του.⁵⁵ Πρόκειται για μια αμφίδρομη σχέση ψυχής και σώματος⁵⁶. Όπως λοιπόν και στη σωματική θεραπεία ο σκοπός είναι η ίαση του ασθενούς, αλλά το είδος της επιμέλειας διαφορετικό, ανάλογα και με το είδος του νοσήματος, κατά τον ίδιο τρόπο η θρησκευτική επιμέλεια πρέπει να είναι ποικίλη και διαφορετική ανάλογα με το είδος της ψυχικής νόσου. Τα παραπτώματα επιδέχονται με αυτή την αντιστοιχία ένα είδος τεχνικής μεθόδου.

Ακολούθως ο ιερός Πατέρας επηρεασμένος από τον Πλάτωνα προχωρά εκτενώς στην ανάλυση της τριμερούς διαίρεσης της ψυχής. Πρόκειται για την αναφορά στο λογιστικό, όπου σύμφωνα με το Πλάτωνα επικοινωνεί με τον κόσμο των ιδεών, το επιθυμητικό που τείνει προς «εδωδάς» και ποτά και το θυμοειδές, όπου επικοινωνεί (φέρεται) «προς τιμάς, δύναμιν και δόξαν». Οι τρεις αυτοί όροι είναι χαρακτηριστικοί της ψυχολογίας του Πλάτωνα.⁵⁷

Το κάθε ένα από αυτά τα μέρη έχει τα δικά του «κατορθώματα» προς την κατεύθυνση της αρετής αλλά και τα «πτώματα» που οδηγούν στην κακία. Αυτή η διαίρεση είναι σημαντική, διότι το είδος της θεραπείας έγκειται στο ότι αυτός που θέλει να εφαρμόσει την κατάλληλη θεραπεία οφείλει σε κάθε περίπτωση να εξετάζει πού βρίσκεται η έδρα της αρρώστιας και ύστερα να εφαρμόζει την ανάλογη θεραπεία στον

⁵⁵ Ιωάννης Γρ. Πλεξίδης, *Η ανθρωπολογία του κακού, Μία ανάγνωση του Γρηγορίου Νύσσης*, Τρίκαλα 2013, σ. 153.

⁵⁶ Ο.π., 155.

⁵⁷ Ιωάννα Σ. Θεοδώρου, *Η διδασκαλία «Περί ψυχής» σε τέσσερα έργα του Γρηγορίου Νύσσης: («Μακρίνεια», «Εἰς τοὺς κοιμηθέντας», «Περί Νηπίων», «Περί Παρθενίας»)*, Αθήνα 1998, σελ. 79-80.

άρρωστο, ώστε να μην προκληθεί σύγχυση στο θεραπευτικό μέσο και στο προς θεραπεία όργανο. Διότι υπάρχει ο βάσιμος κίνδυνος να χειροτερεύσει η ασθένεια λόγω της μη κατάλληλης χρήσης της αρμόζουσας θεραπευτικής μεθόδου. Η κατανόηση, λοιπόν, της ιδιότητας των φυσικών στοιχείων είναι πολύ σημαντική για να μπορέσει να διορθωθεί η αφύσικη οργανική λειτουργία. Με την τριμερή διαίρεση της ψυχής γίνεται αποτελεσματικότερη η θεραπεία των ψυχικών νοσημάτων.⁵⁸

Καταλαβαίνει κανείς, ότι η ιατρική ορολογία και προσέγγιση βοηθά τον Γρηγόριο Νύσσης ν' αντιμετωπίζει τα παραπτώματα ως ψυχικές ασθένειες, οι οποίες απαιτούν συγκεκριμένη θεραπεία και αποκατάσταση. Η εφαρμογή της τιμωρίας δια του μέσου της οικονομίας υπηρετεί ακριβώς μία σκοπιμότητα. Είναι η σκοπιμότητα του κανονικού νομοθέτη, ο οποίος προσπαθεί να καταπολεμήσει την αμαρτία, υποδεικνύοντας μία θεραπεία ειδικής περίπτωσης, όταν έχουμε απρόοπτες έκτακτες συνθήκες και περιστάσεις (εύλογος αιτία, *iusta causa*). η θεραπεία αυτή δεν είναι άλλη από την καταφυγή στο μέσο της αναγκαιότητας και υποχρεωτικής εξόδου από αυτό που ειδικά ορίζει η κανονική επιταγή⁵⁹.

Η βάση της επιχειρηματολογίας είναι το ότι το βασικό χαρακτηριστικό του κατ' εικόνα στον άνθρωπο είναι το «νοερόν», ο νους, η ψυχή. Σ' αυτήν διακρίνει τρεις δυνάμεις: το λογιστικό, το επιθυμητικό και το θυμοειδές. Έργο του λογιστικού θα είναι η ευσεβής υπόληψη του Θεού και η διακριτική επιστήμη του καλού και του κακού, το επιθυμητικό από την άλλη πλευρά είναι αυτό που μπορεί να στρέψει τον πόθο και την

⁵⁸ Ο.π., 79.

⁵⁹ Π. Ι. Παναγιωτάκος, ό.π., 77.

αγαπητική διάθεση προς το αληθινά επιθυμητό· είναι η λειτουργία της αγάπης και του πόθου που μπορεί να οδηγήσει κοντά στον Θεό, όχι με τον νου και την λογική, αλλά αυτή την φορά με το πάθος. Τέλος, ίδιον της «θυμώδους διαθέσεως» είναι η απέχθεια προς το κακό, ο πόλεμος προς τα πάθη, και η ενδυνάμωση της ψυχής.

«Με αυτόν τον τρόπο αντί να είναι φθοροποιά τα πάθη, και συνεπώς αξιοκατάκριτα, όπως τα θεωρούσαν οι στωικοί, γίνονται οι πιο πολύτιμες δυνάμεις και οι υπηρετές της ψυχής για την τελείωση του ανθρώπου [...] Γιατί το καθένα από αυτά “συνεισφέρει προς τόν κατ’ ἀρετήν βίον”, εφόσον “δι’ ἐπιθυμίας (διά τῆς ἀγάπης) προς τόν Θεόν ἀναγόμεθα”. Γι’ αυτό, όταν γίνεται λόγος για κάθαρση από τα πάθη, πρέπει να εννοούμε την νέκρωση “πάσης ἀλόγου κινήσεως”, όχι όμως και του επιθυμητικού»⁶⁰.

Η Πλατωνική συνδρομή είναι εμφανής. Για τον Πλάτωνα το λογιστικό είναι εκείνο το μέρος, με το οποίο η ψυχή συλλογίζεται, ενώ το επιθυμητικό είναι εκείνο το οποίο είναι στενά συνδεδεμένο με την ηδονή και την ικανοποίηση. Το θυμοειδές, αν και είναι συγγενές προς το λογιστικό, εν τούτοις είναι διάφορο. «Το γεγονός ότι το θυμοειδές δεν ταυτίζεται με το λογιστικόν μπορεί να παρατηρηθεί στα παιδιά και στα ζώα, τα οποία είναι γεμάτα από περιπαθή συναισθήματα αμέσως από την στιγμή της γεννήσεως τους, αλλά δεν είναι ποτέ λογικά [...] Έτσι ο Πλάτων θεμελιώνει την υπόθεσή του και φθάνει στο συμπέρασμα ότι τα ίδια τρία στοιχεία υπάρχουν στην ανθρώπινη ψυχή, όπως και στην πολιτεία [...] Η σοφία αποδίδεται στη λογική και η ανδρεία στον θυμόν.

⁶⁰ Παγκράτιος Μπρούσαλης (Αρχιμ.), *Αγίου Γρηγορίου Νύσσης, Περί Κατασκευής του Ανθρώπου*, Κατερίνη 1992, σ. 18.

Αυτοέλεγχος και αυτοσυγκράτηση υπάρχουν, όταν τα στοιχεία του θυμού και της ορέξεως υποτάσσονται στην λογιστική ικανότητα»⁶¹.

Υπάρχουν δύο όψεις στην τριμερή διαίρεση της ψυχής, εν τέλει στο ίδιο το κατ' εικόνα του ανθρώπου: η προς τον Θεόν άγουσα και η προς το κακό ρέπουσα. Η συμμετρία της ψυχής καταργείται, όταν κάποιος παγιδεύεται στην μαγεία των κατώτερων μερών της ψυχής, στις επιθυμίες και στις φιλοδοξίες και έτσι οδηγείται σε κατώτερα, γήινα διανοήματα. Η αντίθετη τάση είναι αυτή που οδηγεί στον Θεό, ή για τους Αρχαίους Έλληνες φιλοσόφους στην ευδαιμονία: «Καθώς συνεχώς φρόντιζε επιμελώς τον θεϊκό του λόγο και καθώς η ίδια η ψυχή του είναι απόλυτα τακτοποιημένη και φιλοξενεί τον δαίμονά του [δηλαδή, το ανώτατο μέρος της ψυχής] ως συγκάτοικο, πρέπει κι αυτός να είναι στον ύψιστο βαθμό ευδαίμων. Πρέπει να φροντίζει για το καθένα από τα τρία μέρη της ψυχής, ώστε να λαμβάνει το καθένα ό,τι του αρμόζει και να κινείται με τον τρόπο που πρέπει. Υπάρχουν κινήσεις του θεϊκού στοιχείου μέσα μας, οι οποίες συγγενεύουν με τη διανοητική δραστηριότητα και τις κινήσεις του κόσμου»⁶². Η ψυχή ως όλον είναι αρχή της κινήσεως. Ο άνθρωπος πρέπει να προσέξει, ότι το επιθυμητικόν θέτει σε κίνηση καλά πάθη, το θυμοειδές τάσεις για καλές πράξεις και το λογιστικόν καλά διανοήματα⁶³

Στον κανόνα που εξετάζουμε, λέει χαρακτηριστικά ότι «Τρία ἔστι τὰ περὶ τὴν ψυχὴν ἡμῶν θεωρούμενα κατὰ τὴν πρώτην διαίρεσιν, τό τε

⁶¹ Αθηναγόρας Ζακόπουλος, *Πλάτων και Παύλος περί του Ανθρώπου. Θεολογική, Φιλοσοφική και Ψυχολογική έρευνα*, Αθήνα 2000, σελ. 53 - 54.

⁶² Ingemar Düring, *Ο Αριστοτέλης. Παρουσίαση και Ερμηνεία της σκέψης του*, τομ. Β', Αθήνα 1994, σ. 257.

⁶³ Αυτόθι, βλ. υποσ. 269.

λογικὸν καὶ τὸ ἐπιθυμητικὸν καὶ τὸ θυμοειδές»⁶⁴, υπονοώντας ὅτι αὐτὰ δεν ἀνήκουν δομικά στην ψυχή. Ακολουθῶς τονίζει ὅτι «διὸ προσήκει τὸν μέλλοντα τὴν κατάλληλον θεραπείαν προσάγειν τῷ νενοσηκότι τῆς ψυχῆς μέρει, πρότερον μὲν ἐπισκέπτεσθαι ἐν τίνι συνέστη τὸ πάθος»⁶⁵. Τα τρία μέρη τῆς ψυχῆς εἶναι τα δομικά συστατικά τῆς ὅσο αὐτὴ βρίσκεται σε ἔνωση με τὸ σῶμα. Το νοερό - λογικὸ ἀποτελεῖ τὴν κεφαλὴ τῆς ψυχῆς, ἐνῶ τα ἄλλα δύο συστατικά, ἐπιθυμητικὸ καὶ θυμοειδές, εἶναι ἀπαραίτητα ὥστε ἡ ψυχή νὰ παραμείνει στο σῶμα καὶ νὰ συγκρασθεῖ με τὸ αἰσθητό.⁶⁶ Μετὰ τὴ διάλυση τοῦ σώματος ἡ ψυχή παραμένει ὡς «ἀπλῆ» καὶ «ἀσύνθετος φύσις».⁶⁷ Ἀπὸ τὴν γενικότερη μάλιστα ἐπιχειρηματολογία τοῦ Γρηγορίου συνάγουμε, ὅτι τὸ λογικὸ, ἐπιθυμητικὸ καὶ τὸ θυμοειδές μποροῦν νὰ θεωροῦνται μέρη τῆς ψυχῆς ὅσο αὐτὴ εἶναι ἐνωμένη με τὸ σῶμα⁶⁸. Μόνο τὸ νοερό - λογικὸ ἀποτελεῖ τὴν κυριολεκτικῶς ονομαζόμενη ψυχή ἀφοῦ ἐκεῖ ἐδράζεται «ἡ θεωρητικὴ καὶ κριτικὴ καὶ ἐποπτικὴ τῶν ὄντων δύναμη».⁶⁹

Στον 1^ο τοῦ κανόνα ὁ Νύσσης προσδιορίζει ὡς ὀρθὴ λειτουργία τοῦ λογικοῦ μέρους τῆς ψυχῆς τὴν εὐσεβὴ ἀντίληψη γιὰ τὸ θεῖο καὶ τὴν γνώση

⁶⁴ P.Π.Δ', 296.

⁶⁵ Αυτόθι.

⁶⁶ Ἰωάννης Κων. Πρίμπας, *Ἡ Ὀντολογία τῆς Ἀπάθειας καὶ τῶν Παθῶν* (με ἔμφαση στο πάθος τῆς ἐπιθυμίας) στο ἔργο τοῦ Ἁγίου Γρηγορίου τοῦ Νύσσης, Θεσσαλονίκη 2010, σ. 33.

⁶⁷ Αυτόθι, «λυθέντος τοῦ συγκρίματος, καὶ εἰς τὰ οἰκεῖα πάλιν ἀναδραμόντος, τὴν ἀπλῆν ἐκείνην καὶ ἀσύνθετον φύσιν ἐκάστω παρεῖναι τῶν μερῶν, καὶ μετὰ τὴν διάλυσιν οἶεσθαι», Περὶ ψυχῆς καὶ ἀναστάσεως ὁ λόγος, PG 46, 44D.

⁶⁸ Ο.π., 34.

⁶⁹ Ο.π., 33. «Φαμέν γὰρ τῆς ψυχῆς τὴν μὲν θεωρητικὴν τε καὶ διακριτικὴν καὶ τῶν ὄντων ἐποπτικὴν δύναμιν οἰκεῖαν εἶναι καὶ κατὰ φύσιν αὐτὴν, καὶ διὰ τῆς θεοειδοῦς χάριτος, διὰ τοῦτο σώζειν ἐν αὐτῇ τὴν εἰκόνα. Ἐπεὶ καὶ τὸ Θεῖον, ὃ, τί ποτε κατὰ τὴν φύσιν ἐστίν, ἐν τούτοις ὁ λογισμὸς εἶναι στοχάζεται», Περὶ ψυχῆς καὶ ἀναστάσεως ὁ λόγος, PG 46, 57B

που μπορεί να διακρίνει το καλό και το κακό, όπως και την αληθινή φύση των πραγμάτων του κόσμου. Ποιο απ' αυτά πρέπει ο άνθρωπος να προτιμά και ποιο πρέπει ν' απεχθάνεται. Αντίθετα, η κακή λειτουργία αυτού του μέρους επιφέρει ασέβεια για το Θεό, αδυναμία διάκρισης του τι είναι το αγαθό και τι είναι το κακό, καθώς και μία «αλλαγμένη», δηλαδή εσφαλμένη αντίληψη της φύσης των πραγμάτων.

Το λογιστικό μέρος της ψυχής που εξετάζει πρώτο ο Νύσσης λέγεται και από το Μ. Βασίλειο ως «ήγεμονικόν». Ο νους και ο λόγος συνιστούν την ανώτατη πνευματική έκφραση του ανθρώπου. Ως τέτοια ακριβώς, είναι ικανά να ανυψώσουν αυτόν στην αυτοαλήθειά του και στο να ρυθμίζει τις ψυχοσωματικές του σχέσεις, δηλαδή την ηθική του διαγωγή και τον πνευματικό του βίο. Το αποτέλεσμα είναι η κυβέρνηση του ανθρώπου και της διαγωγής του: «Οὗτος δύναται ὄχι μόνον νά διακρίνη μεταξύ καλοῦ καί κακοῦ, ἀρετῆς καί κακίας, ζωῆς δηλ. κατά Θεόν ἢ ἀνευ αὐτοῦ, ἀλλά καί νά ἐκλέγη μεταξύ αὐτῶν. Διάκρισις καί ἐκλογή, λογικόν καί προαίρεσις ἀποτελοῦν τόν ἐν κρυπτῷ “ζυγόν” τοῦ ἀνθρώπου, διά τοῦ ὁποίου καλεῖται οὗτος νά “ζυγοστατῆ” ὀρθῶς, δηλ. νά ζῆ κατά Θεόν»⁷⁰.

Ο νους επιτελεί κακή λειτουργία, όταν αμαρτωλές σκέψεις και άλογες επιθυμίες τον διαφθείρουν, γίνεται υποχείριος αυτών, χάνει την αυτοτέλειά του, υποδουλώνεται στις βιοτικές φροντίδες και στις κατώτερες μέριμνες, με αποτέλεσμα να «τυφλώνεται» και να παρεκκλίνει. Η ηγετική του διάσταση χάνεται. Τα «κατορθώματα» του λογιστικού είναι τα κατορθώματα του νου: «Ὁ Δίδυμος, ἀκολουθῶν καί ἐνταῦθα μίαν φιλοσοφικήν παράδοσιν, χαρακτηρίζει τόν νοῦν “ὡς θεῖον”

⁷⁰ Ολυμπία Παπαδοπούλου - Τσανανά, *Η Ανθρωπολογία του Μεγάλου Βασιλείου*, Θεσσαλονίκη 1970, σελ. 39-40.

(ιδέα από τον Φίληβο και τον Φαίδωνα του Πλάτωνα, από την Τέχνη Ρητορικής και τα Ἠθικά Νικομάχεια του Ἀριστοτέλη, τις Διατριβές του Ἐπικτήτου και τους Νεοπλατωνικούς), ὅστις εἶναι ἐκ φύσεως ξένος καί “ἀμιγής” πρὸς πᾶν τό ὑλικόν καί πᾶσαν κακίαν· καί, ἐφ’ ὅσον παραμένει ἐν τῇ ἀρετῇ καί εἶναι ἐλεύθερος πάσης συμπλοκῆς πρὸς τὴν ὕλην καί τὴν κακίαν, διατηρεῖ τὴν θεῖαν αὐτοῦ κατάστασιν»⁷¹.

Του επιθυμητικού μέρους ἡ ἐνάρετη κίνηση εἶναι νὰ στρέφεται ὁ πόθος πρὸς αὐτό που εἶναι πραγματικά ἐπιθυμητό καὶ ἀληθινά ωραίο. Τίποτα δὲν εἶναι πραγματικά ἐπιθυμητό, εἰάν δὲν ἔχει ἀπὸ τὴν φύση του τὴν ἀρετὴ καὶ μόνο τὴν ἀρετὴ. «Παρατροπή» καὶ «ἀμαρτία» αὐτοῦ τοῦ μέρους συνιστᾷ ἡ στροφὴ τῆς ἐπιθυμίας πρὸς τὴν ἀνυπόστατη κενοδοξία, πρὸς τὴν φιλοχρηματία, τὴν φιληδονία καὶ τὴν φιλοδοξία.

Τῆς θυμώδους διαθέσεως ἡ καλὴ λειτουργία ἔχει νὰ κάνει με τὴν ἀπέχθεια πρὸς τὸ κακό, με τὸν ἀγῶνα κατὰ τῶν παθῶν καὶ με τὴν ἐπιδίωξη νὰ γεμίζει ἡ ψυχὴ με ἀνδρεία, ὥστε νὰ υπερνικεῖται ὁ φόβος καὶ νὰ περιφρονεῖται ἡ θανατικὴ ποινὴ, τὰ βασανιστήρια, ἀλλὰ καὶ νὰ μπορεῖ ν’ ἀντέξει ὁ ἄνθρωπος τὴν ἀπαραίτητη παραίτηση ἢ ἀποχωρισμὸ ἀπὸ αὐτὰ που προκαλοῦν ἡδονή, ὅπως λέει χαρακτηριστικὰ «καὶ πάντων ἅπαξ τῶν διὰ τίνος συνηθείας καὶ προλήψεως ἐν ἡδονῇ τοὺς πολλοὺς κατεχόντων κρείττονα γενέσθαι»⁷²- δηλαδή, γιὰ ὅλα αὐτὰ που λόγῳ τῆς συνηθείας καὶ τῆς πρόληψης κατακυριεύουν τὴν ψυχὴ ὡς αὐτονόητες ἡδονές.

Τὰ «ἀποπτώματα» τοῦ θυμοειδούς εἶναι πολὺ φανερά: πρόκειται γιὰ τὸν φθόνον, τὸ μῖσος, τὴν οργή, τὶς συκοφαντίες, τὶς συγκρούσεις, τὶς

⁷¹ Μάρκος Α. Ορφανός, *Ἡ Ψυχὴ καὶ τὸ Σῶμα τοῦ Ἀνθρώπου, κατὰ Δίδυμον Ἀλεξανδρέα (τὸν Τυφλόν)*, Θεσσαλονίκη 1974, σελ. 147-148.

⁷² Ρ.Π.Δ', 298.

εριστικές και εκδικητικές διαθέσεις, την μνησικακία που μπορεί να οδηγήσει μέχρι και σε φόνο και αίματα.

Ανάλογα χωρία συναντάμε και στους άλλους Πατέρες της Εκκλησίας. Ο Μέγας Αθανάσιος, για παράδειγμα, στο έργο του «Περί όρων»⁷³ αναφέρει: «Ἐχει δέ ἡ ψυχὴ τρία μέρη, λογικόν, θυμικόν καί ἐπιθυμητικόν. Καί διά μέν τοῦ λογικοῦ μέρους ἀγαπᾷ τόν Θεόν· διά τοῦ θυμικοῦ μέρους ὀργίζεται τοῖς δαίμοσιν, ἀνδριζομένη κατ' αὐτῶν· διά δέ τοῦ ἐπιθυμητικοῦ μέρους ἐπιθυμεῖ τά αἰώνια ἀγαθά». Ο ἴδιος Πατέρας σε άλλο του έργο «Ρήσεις καί έρμηνεῖαι παραβολῶν τοῦ ἁγίου εὐαγγελίου»⁷⁴ τονίζει αλληγορικά: «Αἱ τρεῖς ῥάβδοι συμβολικῶς εἰσιν αἱ τρεῖς δυνάμεις τῆς ψυχῆς, τό λογικόν, καί τό ἐπιθυμητικόν, καί τό θυμητικόν· ἤτοι αἱ τρεῖς θεωρίαι, τῶν σωμάτων, τῶν ἄσωμάτων, καί τῆς ἁγίας Τριάδος· ἤτοι γενικῶς ἡ πρακτική διά τῆς καρυῖνης, ἡ θεωρητική δέ διά τῆς στυρακίνης· διά δέ τῆς πλατάνου τόν κόσμον τοῦτον καί τήν θεωρίαν αὐτοῦ ἠνίξατο».

Ο Μέγας Βασίλειος στο «Εἰς τό πρόσεχε σεαυτῶ»⁷⁵ προτρέπει «Πρόσεχε τοίνυν σεαυτῶ καί γνῶθι ὅτι τό μέν λογικόν ἐστι καί νοερόν τῆς ψυχῆς, τό δέ παθητικόν τε καί ἄλογον. Καί τῶ μέν φύσει τό κρατεῖν ὑπάρχει, τοῖς δέ τό ὑπακούειν τῶ λόγῳ καταπείθεσθαι».

Το «ἐπιθυμητικόν» θεωρεῖτο σε ὅλη την χριστιανική γραμματεία ἔδρα των παθῶν και των ἐπιθυμιῶν τῆς ψυχῆς, διάφορο του λογιστικού και του θυμικού: «πολύμορφον δέ τό ἐπιθυμητικόν»⁷⁶. ο Γρηγόριος ο Θεολόγος αναφέρει και προτρέπει «τό ἐπιθυμητικόν τετάσθω σοι πᾶν

⁷³ PG 28, 548B, Μαρία Α. Τσιναλίδου, *Το πρόβλημα του κακού στον Άγιο Γρηγόριο Νύσσης*, Θεσσαλονίκη 2011, σελ. 34, βλ. υποσ. 81.

⁷⁴ PG 28, 741A, Αυτόθι.

⁷⁵ PG 31, 213C, Ό.π., βλ. υποσ. 82.

⁷⁶ Κλήμης, Παιδαγωγός, 3.1, PG 8, 556B.

πρός Θεόν»⁷⁷, ενώ είναι σαφές, ότι πρέπει ν' απομακρύνεται από τα υλικά πράγματα. Ο Μέγας Βασίλειος, αναφερόμενος στο θυμοειδές, αναφέρει ότι «πρός πολλά τῶν τῆς ἀρετῆς ἔργων ἐπιτήδειον ἡμῶν τῆς ψυχῆς τό θυμοειδές».⁷⁸

Πρόκειται για πάθη και τον αγώνα για την μεταστροφή τους. Στη βάση της συλλογιστικής βρίσκεται η διαπίστωση, ότι πολλές φορές ο άνθρωπος αντί για το καλό προτιμά το κακό. Αυτή είναι και η βάση της περιπτωσιολογίας των παραπτωμάτων. Η πραγματοποίηση του κακού οφείλεται σε εσφαλμένη κρίση. Ο Γρηγόριος Νύσσης σαφώς αναφέρει, ότι στο σημείο αυτό έχει δεχθεί την επίδραση της ελληνικής φιλοσοφίας «ταῦτα[...]καί ἡ ἔξωθεν παιδευσις ἐφαντάσθη».⁷⁹ Η Αλεξανδρινή παράδοση μέσω της Σωκρατικής επίδρασης δεχόταν, ότι η ουσία της ηθικότητας και της αρετής συνίσταται στην σύμφωνα προς τον «λόγο» ή την «φύσιν» συμμόρφωση της ζωής και της συνολικής συμπεριφοράς του ανθρώπινου υποκειμένου. Η ορθή θεώρηση της ουσίας του καλού και του κακού είναι η βάση και το υπόβαθρο της ηθικής ζωής. Αντιθέτως ἡ “παρατροπή τῆς ὀρθῆς περὶ τῶν ὄντων κρίσεως εἰς ἀφορμὴν κακῶν τὰ ἀγαθὰ περιήγαγε”⁸⁰.

⁷⁷ PG 36, 613C.

⁷⁸ PG 31, 365B. Βασίλειος Χρίστος, *Η θεώρηση και οι διαστάσεις της αρετής στα κείμενα του Μεγάλου Βασιλείου*, Θεσσαλονίκη 2012, σελ. 116.

⁷⁹ PG 44, 353C.

⁸⁰ Γρηγόριος Νύσσης, *Εἰς τὸν Ἐκκλησιαστήν*, PG 44, 752C. Ηλ. Μουτσούλας, *Η Σάρκωσις του Λόγου και η Θέωσις του ανθρώπου κατά την διαδασκαλίαν Γρηγορίου του Νύσσης*, Αθήναι 1965, σελ. 181-182.

ΚΕΦΑΛΑΙΟ ΔΕΥΤΕΡΟ

ΔΕΥΤΕΡΟΣ ΚΑΝΟΝΑΣ ΤΟΥ ΑΓΙΟΥ ΓΡΗΓΟΡΙΟΥ ΝΥΣΣΗΣ⁸¹

(Περὶ τῶν ἀρνησαμένων)⁸²

Τούτων τοίνυν κατὰ τὸ εἰρημένον διευκρινηθέντων τρόπον, ὅσα μὲν ἀμαρτήματα τοῦ λογιστικοῦ τῆς ψυχῆς ἄπτεται μέρους, χαλεπώτερα παρὰ τῶν Πατέρων ἐκρίθη, καὶ μείζονος καὶ διαρκεστέρας καὶ ἐπιπονωτέρας τῆς ἐπιστροφῆς ἄξια· οἷον, εἴ τις ἠρνήσατο τὴν εἰς Χριστὸν πίστιν, ἢ πρὸς Ἰουδαϊσμόν, ἢ πρὸς εἰδωλολατρίαν, ἢ πρὸς Μανιχαϊσμόν, ἢ πρὸς ἄλλο τι τοιοῦτον ἀθεΐας εἶδος αὐτομολήσας ἐφάνη, ὁ μὲν ἐκουσίως ἐπὶ τὸ τοιοῦτον ὀρμήσας κακόν, εἶτα καταγνοῦς ἑαυτοῦ, χρόνον τῆς μετανοίας ἔχει ὅλον τὸν τῆς ζωῆς αὐτοῦ· οὐδέποτε γὰρ μυστικῆς ἐπιτελουμένης εὐχῆς μετὰ τοῦ λαοῦ προσκυνῆσαι τὸν Θεὸν καταξιοῦται, ἀλλὰ κατὰ μόνας μὲν εὐξεται, τῆς δὲ κοινωνίας τῶν ἁγιασμάτων καθόλου ἀλλότριος ἔσται· ἐν δὲ τῇ ὥρᾳ τῆς ἐξόδου αὐτοῦ, τότε τῆς τοῦ ἁγιάσματος μερίδος ἀξιωθήσεται. Εἰ δὲ συμβαίῃ παρ' ἐλπίδα ζῆσαι αὐτόν, πάλιν ἐν τῷ αὐτῷ κρίματι διαβιώσεται, ἀμέτοχος τῶν μυστικῶν ἁγιασμάτων μέχρι τῆς ἐξόδου γινόμενος. Οἱ δὲ βασάνοις καὶ τιμωρίαις χαλεπαῖς αἰκισθέντες ἐν ῥητῷ χρόνῳ ἐπετιμήθησαν, οὕτω φιλανθρωπία ἐπ' αὐτῶν χρησαμένων τῶν ἁγίων Πατέρων, ὡς οὐ ψυχῆς γενομένης ἐν πτώματι, ἀλλὰ τῆς σωματικῆς ἀσθενείας πρὸς τὰς αἰκίας οὐκ ἀντισχούσης· διὸ τῷ μέτρῳ τῶν ἐν πορνείᾳ πλημμελησάντων, καὶ ἡ βεβιασμένη τε καὶ ἐπώδυνος παράβασις ἐν τῇ ἐπιστροφῇ συνεμετρήθη.

1. ΕΙΣΑΓΩΓΙΚΑ ΣΤΟΙΧΕΙΑ ΚΑΙ ΠΕΡΙΛΗΨΗ ΤΟΥ ΚΑΝΟΝΑ

Μετά τον πρώτο κανόνα και την εμπεριστατωμένη ανάλυση της τριμερούς διαίρεσης των ψυχικών λειτουργιών, ο Γρηγόριος Νύσσης περνά στα αμαρτήματα του λογιστικού μέρους, τα οποία θεωρούνται και πιο σημαντικά και απαιτούν διαρκέστερη και πιο επίπονη μετάνοια. Η

⁸¹ Ρ.Π. Δ', 303.

⁸² Αλιβιζάτος, 554.

βάση της επιχειρηματολογίας είναι η θεώρηση του λογικού μέρους της ψυχής ως έδρας της πίστης, δηλαδή της ευσεβούς αντίληψης για τον Θεό, της ηθικής κρίσης, που διακρίνει το καλό και το κακό, αλλά και της ορθοφροσύνης, της ορθής αντίληψης για τη φύση των πραγμάτων του κόσμου⁸³. Ο ιατρικός τόνος και η μορφή που βλέπουμε στον πρώτο κανόνα έχει σαφώς υποχωρήσεις και το όλο διακύβευμα έγκειται στον τρόπο επιτίμησης αυτών που αρνήθηκαν την πίστη τους και εθελούσια ή μετά από βασανιστήρια προσχώρησαν σε κάποια άλλη πίστη. Και βέβαια εισηγείται στο τέλος το ζήτημα της πατερικής χρήσης της φιλανθρωπίας για την «επιστροφή» των ασθενούντων στο σώμα. Όμως καθώς τα αμαρτήματα του λογιστικού θεωρούνται «χαλεπότερα», ο άνθρωπος μόνο στο τέλος της ζωής του μπορεί ν' αξιωθεί συγχώρεσης.

2. ΤΟ ΖΗΤΗΜΑ ΤΩΝ ΠΕΠΤΩΚΟΤΩΝ

Ο δεύτερος κανόνας έχει στο επίκεντρο της προβληματικής του το θέμα του μυστηρίου της μετανοίας στους μετανοούντες πεπτωκότες, τους λεγόμενους *lapsi*. Πραγματικά στη διάρκεια του τρίτου αιώνα είχε δραματικά τεθεί το πρόβλημα εάν και κατά πόσο η Εκκλησία μπορεί να συγχωρεί τους χριστιανούς που στη διάρκεια των ρωμαϊκών διωγμών (όπως αυτών του Δεκίου) θυσίασαν στα είδωλα ή παρουσίασαν πλαστά έγγραφα ότι θυσίασαν, για ν' αποφύγουν το μαρτύριο· υπήρχε μάλιστα και η πίεση από αυστηρούς κύκλους Μοντανιστών, οι οποίοι υποστήριζαν ότι η Εκκλησία δεν πρέπει να δέχεται στους κόλπους της αυτούς τους μετανοούντες, σε αντίθετη κατεύθυνση από τους επιεικείς κύκλους της Εκκλησίας, οι οποίοι τους δέχονταν μόνο με τη δήλωση της επιθυμίας

⁸³ Ιωάννης Κορναράκης, «Η προς Λητούιον κανονική επιστολή Γρηγορίου του Νύσσης εξ απόψεως ποιμαντικής ψυχολογίας», *Γρηγόριος ο Παλαμάς*, ΜΒ' (492-493/1959), 221.

τους για επιστροφή ή συνήθως με ένα απλό συγχωρητικό έγγραφο, το οποίο έπαιρναν οι *lapsi* από τους ομολογητές της πίστης⁸⁴.

Το πρόβλημα της εκκλησιαστικής συγχώρεσης ήταν ένα μείζον ζήτημα αρμοδιότητας και ειρήνευσης της Εκκλησίας. Επιπλέον να σημειώσουμε ότι στην Ιταλία (το 250) ξεσπά το Νοβατιανό σχίσμα από την διαφωνία του Νοβατιανού με τον Κορνήλιο Ρώμης, ως προς τον τρόπο αποδοχής στους κόλπους της Εκκλησίας των «πεπτωκότων» (*lapsi*) και στην Βόρειο Αφρική το σχίσμα του Φηλικισίμου· στην μεν Ρώμη, ο Νοβατιανός και πολλοί πρεσβύτεροι δεν δέχονταν σε εκκλησιαστική κοινωνία τους «λιβελλοφόρους, *libelatici*», δηλαδή, αυτούς που κατά τη διάρκεια του διωγμού δεν θυσίασαν στα είδωλα αλλά αρνήθηκαν την πίστη τους στο Χριστό με απλή έγγραφη βεβαίωση, ενώ στην Αφρική ο Κυπριανός Καρθαγένης δεχόταν σε κοινωνία στην επιθανάτια κλίνη όσους είχαν θυσιάσει στα είδωλα, σε αντίθεση με τον Φηλικίσσιμο, ο οποίος δέχονταν σε πλήρη εκκλησιαστική κοινωνία τους πεπτωκότες με την συγχωρητική επιστολή (*libeli pacis*) που χορηγούσαν οι ομολογητές, δηλαδή χριστιανοί που διεκδικούσαν το δικαίωμα να συγχωρούν τους πεπτωκότες.⁸⁵ Οι ομολογητές αποδοκιμάστηκαν από τοπική σύνοδο που συγκάλεσε ο Κυπριανός Καρθαγένης το 251⁸⁶, ενώ στην ίδια σύνοδο ο Κυπριανός καθόρισε τον τρόπο με τον οποίο θα γίνονταν δεκτοί οι πεπτωκότες. Όσοι θυσίασαν στα είδωλα θα γίνονταν δεκτοί στην

⁸⁴ Στυλιανός Παπαδόπουλος, *Πατρολογία Α'*, Αθήνα 1997³, σελ. 429-430.

⁸⁵ Διονύσιος (Ιωάννης) Χατζηαντωνίου Αρχιμ., *Έννοια και Περιεχόμενο του Σχίσματος και της Αιρέσεως στους τρεις πρώτους αιώνες της Εκκλησίας*, δ.δ., Θεολογική Βιβλιοθήκη Ιωάννου & Νικολάου Καρμίρη - αριθ. 2, Αθήνα 2017, σελ. 249 - 251.

⁸⁶ Βλάσιος Ιω. Φειδάς, *Εκκλησιαστική Ιστορία Α'*, Αθήναι, 1997³, σ. 300.

επιθανάτια κλινη, ενώ όσοι έδωσαν λιβέλλους χωρίς να θυσιάσουν, θα γίνονταν δεκτοί κατόπιν πρόσκαιρης μετάνοιας⁸⁷.

Ανάμεσα στις δύο αντίθετες και απόλυτες τοποθετήσεις, υπερίσχυσε μία ενδιάμεση στάση που αναγνώριζε ελαφρυντικά σε ορισμένες κατηγορίες και επέβαλλε περισσότερο μετριοπαθή επιτίμια. Όταν οι διωγμοί έλαβαν τέλος, το ζήτημα διατηρήθηκε μεταφερόμενο στη βάση της συζήτησης για την αποστασία των μελών της Εκκλησίας προς την κατεύθυνση του Παγανισμού, του Ιουδαϊσμού και του Μανιχαϊσμού. Η στάση της Εκκλησίας έλαβε πλέον θεσμική υπόσταση, καθώς οι εκκλησιαστικοί κανόνες έγιναν κρατική νομοθεσία και το πρώιμο Βυζάντιο χαρακτήριζε την αποστασία⁸⁸ ως έγκλημα κατά του κράτους και της ενότητάς του⁸⁹.

Είναι σαφές βέβαια ότι υπήρχε από τα πρώτα χρόνια μία ουσιώδης διάκριση ανάμεσα σε όσους δείλιασαν και χωρίς να υποστούν καμία βάσανο αποστάτησαν από την πίστη τους και σε όσους δεν άντεξαν τα φριχτά βασανιστήρια και αναγκάστηκαν τελικά να υποκύψουν. Όλες οι περιπτώσεις δεν είναι ίδιες σε αυτό το θέμα, άλλωστε αυτό υπονοεί και ο Γρηγόριος Νύσσης, όταν τονίζει στο τέλος του εν λόγω κανόνα ότι

⁸⁷ Διον. Χατζηαντωνίου, *Ο.π.*, 251.

⁸⁸ Το εκκλησιαστικό αδίκημα της αποστασίας τυποποιήθηκε αρχικώς στον 6^ο κανόνα της Αγκύρας, καθώς και στους κανόνες 11 & 14 της Α' Οικουμενικής Συνόδου. Επίσης συναντάται στον 62^ο Αποστολικό. Γ. Πουλής, *Εκκλησιαστικό Ποινικό Δίκαιο, Δοκιμές πολλαπλής ανάγνωσης*, Αθήνα - Θεσσαλονίκη 2008², σελ. 62-63.

⁸⁹ Ελένη Γκαρά - Γιώργος Τζεδόπουλος, *Χριστιανοί και μουσουλμάνοι στην Οθωμανική Αυτοκρατορία (Θεσμικό πλαίσιο και κοινωνικές δυνάμεις)*, ΣΕΑΒ, Αθήνα 2015, Βλ. «Αποστασία και Νεομαρτύριο», σ. 203.

χρειάζονται τη φιλανθρωπία όσοι «βασάνοις καὶ τιμωρίαις χαλεπαῖς αἰκισθέντες ἐν ῥητῶ χρόνῳ ἐπετιμήθησαν»⁹⁰

«Ο Κυπριανός Καρχηδόνας μιλά για αυτούς που, χωρίς καν να βασανιστούν, αρνήθηκαν να ομολογήσουν τον Κύριο. Γράφει, λοιπόν, ότι αυτοί που έφτασαν στο σημείο να υποστούν κάποια βασανιστήρια, μπορούν να χρησιμοποιήσουν τη δικαιολογία και να πουν ότι, ενώ ήθελαν να αγωνιστούν γενναία και σκεπτόμενοι την βλασφημία πήραν τα όπλα της πίστης και της αφοσίωσης, αλλά όταν έφτασαν στον αγώνα, τα διάφορα μαρτύρια και τα μεγάλα (σε έκταση) βασανιστήρια τους νίκησαν. Αναφέροντας κάποια είδη βασανιστηρίων κάνει λόγο για μαστίγια, ρόπαλα, νύχια και φωτιά. Λέει, λοιπόν, ότι αυτοί που δεν άντεξε η σάρκα τους τα βασανιστήρια, μπορούν να πουν πως ήταν η φυσική τους αδυναμία που υποχώρησε, όχι το πνεύμα, αλλά η σάρκα που έσπασε μπροστά στον πόνο και αυτή η απολογία πραγματικά αξίζει συγχώρεση και έλεος. Και ο Κυπριανός καταλήγει στο ότι αυτοί που η πίστη τους δεν εγκαταλείφθηκε στη μάχη, οι νικημένοι, όπως τους ονομάζει, δεν έχουν να δείξουν πληγές, ούτε τραύματα που άνοιξαν τα ζωτικά τους όργανα, ούτε βασανιστήρια των μελών τους⁹¹».⁹²

⁹⁰ P.Π.Δ', 303.

⁹¹ Μαρία Πετίκη, *Η έννοια του Μαρτυρίου στον Τερτυλλιανό και στον Κυπριανό Καρχηδόνας*, Θεσσαλονίκη 2009, σελ. 64. Η αναφορά του χωρίου στο έργο του Κυπριανού Καρχηδόνας *De Lapsis* κεφ. 14, το οποίο γράφτηκε το έτος 251, μετά το τέλος του διωγμού του Δεκίου, όταν ο επίσκοπος επέστρεψε στην Καρχηδόνα και έπρεπε ν' αντιμετωπίσει το θέμα των πεπτωκότων και προσπάθησε να περιορίσει τη δράση των ομολογητών που χορηγούσαν αφέσεις. Κυπριανός, *De Lapsis*, Corpus Christianorum series Latina 3, Turnholti 1972, 221-242.

⁹² «Κατά τον διωγμό του Δεκίου, όπου υπήρξε γενίκευση σε όλη την επικράτεια, πολλοί χριστιανοί βρέθηκαν απροετοίμαστοι, καθώς δεν είχαν δοκιμαστεί από προηγούμενες διώξεις και ζούσαν ειρηνικά όλα αυτά τα χρόνια. Το αποτέλεσμα ήταν να εμφανιστούν πολλά κρούσματα απειθαρχίας σε όλο το ρωμαϊκό κράτος. Πολλοί ήταν αυτοί που αμέσως ασπάστηκαν τα είδωλα χωρίς καμία διάθεση να καταβάλουν κανένα αγώνα.

3. ΑΝΑΛΥΣΗ ΤΟΥ ΚΑΝΟΝΑ

Τα αμαρτήματα του λογιστικού μέρους της ψυχής εντοπίζονται στο γεγονός της άρνησης της πίστης στον Χριστό και της αποστασίας προς τον Ιουδαϊσμό, την ειδωλολατρία, το Μανιχαϊσμό ή κάποιο άλλο είδος αθεΐας.⁹³ εάν αυτό γίνει εκούσια, ο μετανοήσας έχει όλο το χρόνο της ζωής του για να επανέλθει στο σώμα, θα προσεύχεται μόνος του και δεν θα μετέχει της Θείας Κοινωνίας, παρά μόνο τη στιγμή του θανάτου του, οπότε και θα μπορέσει να μεταλάβει, εάν μάλιστα τύχει και επιζήσει, θα συνεχίσει να ζει χωριστά από το υπόλοιπο σώμα της Εκκλησίας.

Όσοι όμως κακοποιήθηκαν από βασανιστήρια και διάφορες δυσβάσταχτες τιμωρίες, αυτοί λόγω φιλανθρωπίας ορίστηκε να επιτιμώνται για ορισμένο χρονικό διάστημα, διότι δεν ήταν η ψυχή που έπεσε στην αμαρτία, αλλά η σωματική αδυναμία, που δεν άντεξε τα

Υπήρχαν χριστιανοί που έναντι πληρωμής εγγράφονταν από τις ρωμαϊκές αρχές σε καταλόγους αποστατών και οδηγούσαν ακόμα και τα παιδιά τους σε εθνικούς βωμούς για να προσφέρουν θυσία. Ο Κυπριανός Καρχηδόνας στο έργο του *De Lapsis* (για τους πεπτωκότες) αναφέρει τα εξής: «μόλις ακούστηκαν οι πρώτες απειλητικές λέξεις του διωγμού πολλοί χριστιανοί φάνηκαν προδότες της πίστης τους και θυσίαζαν στους θεούς της ειδωλολατρίας. «Οι δημόσιες αρχές δεν επαρκούσαν να καταγράφουν τους αποστάτες χριστιανούς» (*De Lapsis* κεφ. 7,8)», Κωνσταντίνος Παπαμεντζελόπουλος, *Οι πεπτωκότες και τα σχίσματα των πρώτων χριστιανικών αιώνων (Ιππόλυτος, Νοβατιανός, Φηλικίσσιμος, Μελίτιος, Δονάτιος)*, σελ. 4-5. Επίσης περί της επιστροφής τών πεπτωκώτων και της απόφασης αναβαπτισμού υπό του Κυπριανού βλ. Έλενας Γ. Γιαννακοπούλου, *Ο αναβαπτισμός τών Αιρετικών 1453-1756, Σταθμοί έρευνας και πράξης, (Ιστορικοκανονική θεώρηση)*, σελ. 286 - 297. Στην ίδια συνάφεια μπορούμε να αναφερθούμε σε μία σειρά Επιστολών του Διονυσίου Αλεξανδρείας την ίδια χρονική περίοδο με θέμα το ζήτημα των πεπτωκώτων, όπως, για παράδειγμα, οι Προς Νοβατιανό, Προς Φάβιο Αντιοχείας, Προς τους Χριστιανούς της Αιγύπτου περί μετανοίας, προς Κόνωνα Ερμουπόλεως περί μετανοίας, προς τους Χριστιανούς της Λαοδικείας, προς τους Χριστιανούς της Αρμενίας, κα., καθώς και πολλές επιστολές διά το βάπτισμα των αιρετικών. βλ. Παναγ. Κ.Χρήστου, *Ελληνική Πατρολογία, τόμος Β', Γραμματεία της Περιόδου των Διωγμών*, Θεσσαλονίκη 1991², σελ. 891 εξ.

⁹³ Βλ. Στυλιανός Παπαδόπουλος, *Πατρολογία Α'*, Αθήνα 1997³, σελ. 136-140, 143-145, 157-159.

βασανιστήρια. Γι αυτό και η παράβαση αυτή θεωρήθηκε τελικά ότι είναι ισότιμη με το αμάρτημα της πορνείας.

Είναι χαρακτηριστικό, ότι στην χορεία των μορφών της αθεΐας συγκαταλέγει και τον Ιουδαϊσμό, όχι μόνο για λόγους θεολογικούς, καθώς αρνείται αυτός ο τελευταίος την θεότητα του Ιησού Χριστού και την θεότητα των Τριών Προσώπων της Αγίας Τριάδας, αλλά και για λόγους ιστορικούς, καθώς εκείνη την εποχή δεν είχε παύσει η αντίδραση των ιουδαϊκών κοινοτήτων προς τις χριστιανικές κοινότητες, οι οποίες αντλούσαν πολλά από τα μέλη τους από προερχόμενους από τον Ιουδαϊσμό.

Ο Βαλσαμών στην ερμηνεία του εν λόγω κανόνα κάνει συγκεκριμένη αναφορά για «αφορισμό»: οι μετανοούντες που εκούσια και εθελούσια αποστάτησαν είναι «αφορισμένοι», δηλαδή μένουν σε όλη τη διάρκεια της ζωής τους εκτός των Μυστηρίων της Εκκλησίας, χωρίς να τους ενοχλεί κανείς στη διαδικασία της μετάνοιάς τους, μέχρι την στιγμή του θανάτου, οπότε και μπορούν να μεταλάβουν τῶν Θείων Ἀγιασμάτων. «Τῶν ἁγιασμάτων καθόλου ἀλλότριος» του κανόνα υποδηλώνει τον εν τοις πράγμασι «αφορισμό» ως χωρισμό από το υπόλοιπο σώμα της Εκκλησίας⁹⁴.

Το ζήτημα της «αποστασίας», δηλαδή του βαπτισμένου πιστού ο οποίος αρνείται και στέκεται μακριά από την χριστιανική πίστη, ασπαζόμενος μία άλλη θρησκεία, είτε υποκύπτοντας στην αθεΐα,⁹⁵ θα απασχολήσει και άλλους κανόνες της Εκκλησίας, στο ειδικότερο ζήτημα της απομάκρυνσης, του «αφορισμού» από την Θεία Ευχαριστία. Ο χρόνος

⁹⁴ Ρ.Π., Δ', 305-306.

⁹⁵ Κων. Μ. Ράλλης, *Ποινικόν Δίκαιον της Ορθοδόξου Ανατολικής Εκκλησίας*, Θεσσαλονίκη 1998, σ. 322.

κατά καιρούς ποικίλλει, διότι «η διακύμανση ως προς τον χρόνο αποκλεισμού από τη Θεία Ευχαριστία φανερώνει, ότι η Εκκλησία συχνά μετέβαλλε τις αποφάσεις της, διότι λάμβανε υπ' όψιν της, κατά την υιοθέτηση των κανονικών επιτιμιών, όχι μόνο το εκκλησιο-κανονικό παράπτωμα που διαπράχθηκε, αλλά και τις συνθήκες υπό τις οποίες διαπράχθηκε αυτό, καθώς και την εσωτερική προσωπική κατάσταση του πιστού της στιγμής εκείνης (όλα αυτά αποτελούν συστατικά στοιχεία της Κανονικής Ανθρωπολογίας, δηλαδή της Ανθρωπολογίας των Ιερών Κανόνων). Ας επισημανθεί εδώ ότι με την διακυμαινόμενη αυτή στάση της Εκκλησίας εισαγόμεθα στην καρδιά του γεγονότος-Οικονομία, που η ίδια ασκεί παράλληλα και στην ίδια διαποικιλική προοπτική με το γεγονός-Ακρίβεια»⁹⁶.

Ανάλογο πνεύμα με το δεύτερο κανόνα του Γρηγορίου Νύσσης απηχεί και ο 73^{ος} κανόνας του Μ. Βασιλείου, σύμφωνα με τον οποίον «Ὁ τὸν Χριστὸν ἀρνησάμενος καὶ παραβὰς τὸ τῆς σωτηρίας μυστήριον, ἐν παντὶ τῷ χρόνῳ τῆς ζωῆς αὐτοῦ προσκλαίων ὀφείλει καὶ ἐξομολογεῖσθαι χρεωστεῖ, ἐν τῷ καιρῷ, ᾧ ἐκβαίνει τοῦ βίου, τῶν ἁγιασμάτων ἀξιούμενος, πίστει τῆς παρὰ Θεοῦ φιλανθρωπίας»⁹⁷. Στην περίπτωση των κληρικών που αποστατούν η αυστηρότητα ισχύει κατά μείζονα λόγο: «Εἴ τις κληρικός, διὰ φόβον ἀνθρώπινον, Ἰουδαίου ἢ Ἑλληνοῦ ἢ αἰρετικοῦ, ἀρνήσεται, εἰ μὲν τὸ ὄνομα τοῦ Χριστοῦ, ἀποβαλλέσθω· εἰ δὲ τὸ ὄνομα τοῦ κληρικοῦ, καθαιρείσθω· μετανοήσας δέ, ὡς λαϊκὸς δεχθήτω». (62^{ος} κανόνας Ἀγίων Ἀποστόλων)⁹⁸.

⁹⁶ Γρηγόριος Παπαθωμάς (Ἀρχιμ.), «Κανονικό Γλωσσάριο (Κεφάλαια Κανονικῆς Οἰκονομίας)», Αθήνα 2011, σ. 29.

⁹⁷ Ρ.Π.Δ', 233 - 234. Βλέπε επίσης και τα αγιογραφικά χωρία: Λουκάς 12,9, Προς Εβραίους 3,12· 6,6-9· 10, 16-29· Β' Πέτρου 2, 15-21 και Β' Ιωάννου, 9,11.

⁹⁸ Ρ.Π. Β', 80.

Η φιλανθρωπία όμως δεν απουσιάζει. Έτσι στον 81^ο κανόνα του Μ. Βασιλείου ο λόγος γίνεται για όσους εκείνους αρνήθηκαν την πίστη τους στο Θεό και έδωσαν ειδωλολατρικούς όρκους, και έφαγαν απαγορευμένα φαγητά ή πρόσφεραν αυτά, αυτοί λοιπόν θα επιτιμηθούν κατά το πρόπον. Όσοι όμως βασανίστηκαν πολύ για να το κάνουν αυτό και δεν άντεξαν, «έν τρισίν έτεσιν άδεκτοι έστωσαν, καί έν δυσίν άκροάσθωσαν, καί έν τρισίν ύποπεσόντες, ούτω δεκτοί γενέσθωσαν εις τήν κοινωνίαν»⁹⁹. Τα επιτίμια αλλάζουν για τους άνευ ανάγκης: «Οί δέ άνευ ανάγκης μεγάλης προδόντες τήν εις Θεόν πίστιν καί άψάμενοι τής τραπέζης τών δαιμονίων καί όμόσαντες όρκους έλληνικούς, βαλλέσθωσαν μέν έν τρισίν έτεσι, καί έν δυσίν άκροάσθωσαν, έν ύποπτώσει δέ ευξάμενοι έν τρισίν έτεσι, καί έν άλλοις τρισί συστάντες τοις πιστοίς εις τήν δέησιν, ούτω δεκτοί έστωσαν τή τοῦ άγαθοῦ κοινωνία»¹⁰⁰. Είναι σαφές, ότι τίθεται πλέον ένα συγκεκριμένο χρονικό περιθώριο που αφορά μόνο σε αυτούς που «λύγισαν» λόγω των κακουχιών και των βασανιστηρίων.

Η φιλανθρωπία επεκτείνεται και σε συγκεκριμένες περιστάσεις. Πραγματικά, ο 11^{ος} κανόνας της Α' Οικουμενικής Συνόδου δείχνει έλεος και προς αυτούς που υπήρξαν παραβάτες, χωρίς να υπάρχει ανάγκη ή χωρίς κίνδυνο ή χωρίς να τους αφαιρέσουν τα υπάρχοντα τους. «Έδοξε τή συνόδω, ει καί άνάξιοι ήσαν φιλανθρωπίας, όμως χρηστεύσασθαι εις αυτούς. Όσοι οὖν γνησίως μεταμέλονται, τρία έτη έν άκροωμένοις

⁹⁹ Ρ.Π. Δ', 245., Επίσης: «Γιατί, όπως γνωρίζουμε από τα πατερικά κείμενα, οι Χριστιανοί μετέχουν διαφοροτρόπως στα μυστήρια, ανάλογα με τον βαθμό της μετανοίας. Για παράδειγμα, ο Μ. Βασίλειος στους Κανόνες του, πράγμα το οποίο συναντούμε και σε όλη την εκκλησιαστική πράξη, διακρίνει πέντε στάδια μετανοούντων, δηλαδή είναι οι προσκλαίοντες, οι ακροώμενοι, οι υποπίπτοντες, οι συνιστάμενοι και οι κοινωνούντες των Τιμίων Δώρων», Ιερόθεος Μητροπολίτης Ναυπάκτου και Αγίου Βλασίου, «Η θεολογία της Λειτουργικής Αναγέννησης», *Ορθόδοξος Τύπος*, 29/6/2001.

¹⁰⁰ Ό.π., 245 - 246, Επίσης βλ. Ελ. Γ. Γιαννακοπούλου, *Η Κρεοφαγία κατά τους Ι.Κανόνες και τα Πρακτικά των Οικουμενικών Συνόδων*, σ. 105.

ποιήσουσιν, ὡς πιστοί, καὶ ἑπτὰ ἔτη ὑποπεσοῦνται· δύο δὲ ἔτη χωρὶς προσφορᾶς κοινωνήσουσι τῷ λαῷ τῶν προσευχῶν»¹⁰¹. Ο 12^{ος} κανόνας της ίδιας Συνόδου προσθέτει στο ίδιο πνεῦμα «Ὅσοι μὲν γὰρ φόβῳ, καὶ δάκρυσιν καὶ ὑπομονῇ, καὶ ἀγαθοεργίαις, τὴν ἐπιστροφὴν ἔργῳ, καὶ οὐ σχήματι, ἐπιδείκνυνται, οὗτοι πληρώσαντες τὸν χρόνον τὸν ὠρισμένον τῆς ἀκροάσεως, εἰκότως τῶν εὐχῶν κοινωνήσουσι, μετὰ τοῦ ἐξεῖναι τῷ ἐπισκόπῳ καὶ φιλανθρωπότερόν τι περὶ αὐτῶν βουλευσασθαι»¹⁰²- ο καθορισμὸς ὀρισμένου χρόνου συνοδεύει τὴν ἀληθινὴ μεταμέλεια.

Τους ἰδίους χρονικοὺς προσδιορισμοὺς γιὰ ὅσους θυσίασαν μετὰ ἀπὸ ἐξαναγκασμοῦ καὶ ἐφαγὰν φαγητὰ ἀπὸ θυσία σὲ εἰδῶλα, ὀρίζει καὶ ἡ Σύνοδος τῆς Ἀγκύρας: «ἔδοξεν ἐνιαυτὸν ἀκροᾶσθαι, ὑποπεσεῖν δὲ τρία ἔτη, εὐχῆς δὲ μόνῃς κοινωνῆσαι ἔτη δύο, καὶ τότε ἐλθεῖν ἐπὶ τὸ τέλειον» (κανόνας 4^{ος})¹⁰³. Στον 3^ο κανόνα τῆς ἰδίας Συνόδου «αθῶνονται», ὅσοι ἐφευγὰν καὶ πιάστηκαν ἢ παραδόθησαν ἀπὸ τοὺς συγγενεῖς τοὺς ἢ με ἄλλον τρόπο στερήθηκαν τὰ υπάρχοντά τοὺς ἢ υπέμειναν βασιανιστήρια ἢ μπήκαν στὴ φυλακὴ, ἀλλὰ σὲ ὅλα αὐτὰ διακήρυσσαν τὴν χριστιανικὴ τους πίστη, ἀκόμα καὶ ὅταν με τὴ βία τοὺς ἐβάζαν στὰ χέρια κάτι προορισμένο γιὰ τὴν εἰδωλολατρικὴ θυσία. Μάλιστα, «Εἰ δὲ καὶ ἐκωλύθησαν ὑπὸ τινος, περισσοτέρας ἀκριβείας ἕνεκεν ἢ καὶ τινῶν ἀγνοία, εὐθύς προσδεχθῆναι. Τοῦτο δὲ ὁμοίως ἐπὶ τε τῶν ἐκ τοῦ κλήρου καὶ τῶν ἄλλων λαϊκῶν»¹⁰⁴. Υπονοεῖται σαφῶς στὸν ἐν λόγῳ κανόνα ἡ αὐστηρότερη στάση κάποιων ἐκείνη τὴ δύσκολη περίοδο καὶ πῶς θα ἐπρεπε αὐτὴ ν' ἀντιμετωπισθεῖ.

¹⁰¹ Ρ.Π. Β', 139. Επίσης βλ. Π. Χριστινάκη, *Θέματα Κανονικοῦ καὶ Ἐκκλησιαστικοῦ Δικαίου Α'*, σ. 140.

¹⁰² Ὁ.π., 140 - 141.

¹⁰³ Ρ.Π. Γ', 29.

¹⁰⁴ Ὁ.π., 24.

Ο 6^{ος} κανόνας της Συνόδου της Αγκύρας ορίζει για όσους υπέκυψαν στην απειλή τιμωριών και αφαίρεσης των υπαρχόντων τους ή εξορίας και θυσίασαν, δεν μετανόησαν, αλλά με την ευκαιρία της Συνόδου σκέφθηκαν να επιστρέψουν, να γίνονται δεκτοί μέχρι το Πάσχα ως ακροώμενοι¹⁰⁵, μετά το Πάσχα να τίθενται για τρία χρόνια στην τάξη των υποπιπτόντων¹⁰⁶ και στη συνέχεια για άλλα δύο χρόνια να μένουν στην τάξη των συνισταμένων¹⁰⁷, μαζί με τους πιστούς χωρίς να μεταλαμβάνουν και έτσι να ολοκληρώνουν την εξαιτία¹⁰⁸.

Οι κανόνες 7^{ος}¹⁰⁹ και 9^{ος}¹¹⁰ της ίδιας Συνόδου ορίζουν άλλα επιτίμια βαρύτερα ή ελαφρύτερα σε σχέση με αυτούς που αρνήθηκαν την πίστη τους. «Ο Άγιος Πέτρος Αλεξανδρείας δεικνύεται έπιεικέστερος. Είς τούς μόνον τήν φυλάκισιν ύποστάντας ή καί άνευ αὐτῆς ύστερον χωρίς βασάνων άρνηθέντας τήν πίστιν των, όρίζει τετραετῆ χρόνον μετανοίας,

¹⁰⁵ Ακουγαν τη διδασκαλία της Εκκλησίας εντός του Ναού και συγκεκριμένα στο νάρθηκα, χωρίς να έχουν δικαίωμα προσευχής και αποχωρούσαν πριν το τέλος της θείας Λειτουργίας μαζί με τους κατηχούμενους. Βλ. Π.Ι. Παναγιωτάκος, ό.π., σελ. 336-337.

¹⁰⁶ Ακουγαν τη διδασκαλία της Εκκλησίας εντός του Ναού με δικαίωμα συμμετοχής σε ορισμένες προσευχές και αποχωρούσαν πριν το τέλος της θείας Λειτουργίας μαζί με τους κατηχούμενους. Βλ. Π.Ι. Παναγιωτάκος, ό.π., σ.337.

¹⁰⁷ Παρακολουθούσαν τη θεία Λειτουργία μέχρι τέλους και αποχωρούσαν χωρίς δικαίωμα μετάληψης των Θείων Αγιασμάτων. Αυτόθι.

¹⁰⁸ Ρ.Π. Γ', 33-34. Για τις περιπτώσεις της εν Αγκύρα Συνόδου βλ. Π. Χριστινάκη, *Θέματα Κανονικού και Εκκλησιαστικού Δικαίου Α'*, σελ. 140-142.

¹⁰⁹ Ό.π., 35-36, «Περί τών συνεστιασθέντων έν έθνικῆ έορτῆ, έν τόπω άφωρισμένω τοίς έθνικοίς, ίδια βρώματα κομισαμένων και φαγόντων, έδοξε διετίαν ύποπεσόντας δεχθῆναι· τό δέ, ει χρή μετά τῆς προσφορᾶς έκαστον, τών έπισκόπων έστι δοκιμάσαι και τόν άλλον βίον έφ' έκαστου έξετάσαι».

¹¹⁰ Ό.π., 38, «Όσοι δέ μή μόνον άπέστησαν, αλλά και επανέστησαν, και ήνάγκασαν άδελφούς και αίτιοι έγέγοντο του άναγκασθῆναι, οὔτοι έτη μέν τρία τόν τῆς άκροάσεως δεξάσθωσαν τόπον, έν δέ άλλῆ έξαιτία τόν τῆς ύποπτώσεως, άλλον δέ ένιαυτόν κοινωνησάτωσαν χωρίς προσφορᾶς, ίνα, τήν δεκαετίαν πληρώσαντες, του τελείου μετάσχωσιν· έν μέντοι τούτω τῷ χρόνω, και τόν άλλον αὐτῶν έπιτηρεΐσθαι βίον».

διά των Β'¹¹¹ και Γ'¹¹² Κανόνων του. Ἐξάμηνον μετάνοιαν ἐπιβάλλει διά τοῦ Ε' Κανόνος¹¹³ του εἰς τούς ὑποκριθέντας ἄρνησιν, ἐτησίαν δέ διά τῶν Κανόνων του Στ'¹¹⁴ και Ζ'¹¹⁵ εἰς τούς δούλους, οἱ οποῖοι ἐξηναγκάσθησαν νά θυσιάσουν εἰς τά εἰδῶλα ἀντί τῶν κυρίων των καί τριετίαν εἰς τούς κυρίους αὐτῶν.¹¹⁶ Τέλος, πρὸς τούς ἐκουσίως ἀπαρνούμενους τήν πίστιν των, κατά τόν ΙΖ' Κανόνα τῆς ἐν Ἑλβίρα Συνόδου (μεταξύ τοῦ 300 και 306) ἐξισοῦνται καί οἱ διδόντες τήν θυγατέραν των εἰς γάμον μετά ἱερέως τῶν εἰδώλων»¹¹⁷.

Εἶναι αὐταπόδεικτο, ὅτι ὑπάρχει μία ἀπόσταση στις θέσεις ἀνάμεσα στον 2^ο κανόνα του Γρηγορίου Νύσσης,¹¹⁸ ὅπως και στον 73^ο κανόνα του Μ. Βασιλείου¹¹⁹ και σε ὅλους τους ἄλλους που αναφέραμε. Η περισσότερη αὐστηρότητα των πρώτων ἔχει να κάνει με το γεγονός, ὅτι ἀπευθύνονται σε ὅσους ψύχραιμα και ἐν καιρῷ εἰρήνης, ἐπιλέγουν να ἀρνηθῶν τήν πίστη τους και μετά μετανοοῦν. Οἱ κανόνες ὅμως που ἐπιδίωκαν να ρυθμίσουν τα πράγματα και τις ἀνώμαλες καταστάσεις που δημιουργήθηκαν στην περίοδο των διωγμῶν ἦταν περισσότερο εὐέλικτοι, προσδιορίζοντας χρόνους και συγκεκριμένα ἐπιτίμια.

¹¹¹ Ρ.Π. Δ', 16.

¹¹² Ο.π., 17.

¹¹³ Ο.π., 19-20.

¹¹⁴ Ο.π., 22.

¹¹⁵ Ο.π., 22 - 23.

¹¹⁶ Πρβλ. Π. Χριστινάκη, *Θέματα Κανονικοῦ και Εκκλησιαστικοῦ Δικαίου Α'*, σελ. 133-140.

¹¹⁷ Θ.Η.Ε., «Αποστασία», *Ιερων. Κοτσώνη*, Αθήναι 1963, στ. 1159.

¹¹⁸ Ρ.Π. Δ', 303.

¹¹⁹ Ο.π., 233 - 234.

Το ιστορικό συγκείμενο μίας εποχής διαδραματίζει σημαντικό ρόλο στην αξιολόγηση της αποστασίας. Παραθέτουμε την ενδεικτική άποψη: «Μετά την ανακατάληψη της Κρήτης από τους Άραβες, οπότε οι βυζαντινές αρχές βρέθηκαν για πρώτη φορά αντιμέτωπες με το πρόβλημα, επιδείχθηκε ανοχή και ο χριστιανισμός στερεώθηκε ξανά με ιεραποστολική δράση. Από τον 12^ο αιώνα και μετά, με τη σταθεροποίηση του ισλάμ σε μεγάλο μέρος της Μικράς Ασίας, οι διατάξεις του χριστιανικού εκκλησιαστικού δικαίου για την αποστασία έγιναν πολύ επιεικέστερες. Ο στόχος ήταν να μην αποξενωθούν από την Εκκλησία (και το βυζαντινό κράτος) οι χριστιανικοί πληθυσμοί που εξισλαμίζονταν, ώστε να μείνει ανοιχτή η προοπτική επανόδου των πεπλανημένων ψυχών στην Εκκλησία και να διευκολυνθεί η ανακατάληψη των χαμένων εδαφών. Τα οξυδερκή σχόλια των μεγάλων νομοκανονιστών του 12ου αιώνα Θεοδώρου Βαλσαμώνος και Ιωάννη Ζωναρά¹²⁰ δείχνουν πως καταλάβαιναν πολύ καλά πόσο σημαντική ήταν η διαφοροποίηση των νομικών διατάξεων ανάλογα με τις ανάγκες της εκάστοτε εποχής. Την εποχή του θριάμβου του χριστιανισμού, έγγραφαν οι δύο λόγιοι, ήταν φυσικό η στάση απέναντι στην αποστασία να είναι άτεγκτη. Σε εποχές δοκιμασίας της πίστης, προσέθεταν, ταιριάζουν πιο επιεική μέτρα.»¹²¹.

Το μέτρο του αμαρτήματος της πορνείας σε σχέση με την παράβαση της αποστασίας που έγινε ύστερα από βία και βασανιστήρια δεν εισάγει απλά και μόνο μία επιεικέστερη σχέση ισότητας, αλλά έχει και μία πνευματική - ηθική σημασιодότηση. Όπως δηλαδή η πορνεία ήταν μία πρακτική που ήταν συνηθισμένη στον ειδωλολατρικό κόσμο και μάλιστα συνδεόταν και με ιερές τελετουργίες, κατά τον ίδιο τρόπο η

¹²⁰ Ο.π., σελ. 234-235.

¹²¹ Ελένη Γκαρά - Γιώργος Τζεδόπουλος, *Χριστιανοί και μουσουλμάνοι στην Όθωμανική Αυτοκρατορία*, σ. 204.

αποστασία και η άρνηση της πίστης οδηγούν το άτομο σε μία κατάσταση ηθικής μόλυνσης που ξεκινά ή επικεντρώνεται σε εξωτερικά σημεία (σαρκικά) υποταγής σε αλλότριες δυνάμεις.

ΚΕΦΑΛΑΙΟ ΤΡΙΤΟ

ΤΡΙΤΟΣ ΚΑΝΟΝΑΣ ΤΟΥ ΑΓΙΟΥ ΓΡΗΓΟΡΙΟΥ ΝΥΣΣΗΣ¹²²

(Περὶ τῶν ἀπιόντων εἰς γόητας)¹²³

Οἱ δὲ πρὸς γόητας ἀπιόντες, ἢ μάντις, ἢ τοὺς διὰ δαιμόνων καθάρσιά τινα καὶ ἀποτροπιασμοὺς ἐνεργεῖν ὑπισχνουμένους, οὗτοι ἐρωτῶνται δι' ἀκριβείας καὶ ἀνακρίνονται, πότερον ἐπιμένοντες τῇ εἰς Χριστὸν πίστει ὑπ' ἀνάγκης τινὸς συνηνέχθησαν ἐκείνη τῇ ἁμαρτία, κακώσεώς τινος ἢ ἀφορήτου ζημίας ταύτην αὐτοῖς τὴν ὁρμὴν ἐμποησάσης, ἢ καθόλου καταφρονήσαντες τοῦ πεπιστευμένου παρ' ἡμῶν μαρτυρίου, τῇ τῶν δαιμόνων συμμαχίᾳ προσέδραμον. Εἰ μὲν γὰρ ἐπὶ ἀθετήσει τῆς πίστεως, καὶ πρὸς τὸ μὴ πιστεύειν εἶναι Θεὸν τὸν παρὰ τῶν Χριστιανῶν προσκυνούμενον, ἐκεῖνο ἐποίησαν, δηλαδὴ τῷ κρίματι τῶν παραβάντων ὑπαχθήσονται· εἰ δέ τις ἀβάστακτος ἀνάγκη κατακρατήσασα τῆς μικροψυχίας αὐτῶν εἰς τοῦτο προήγαγε, διὰ τινος ἡπατημένης ἐλπίδος παρακρουσθέντας, ὡσαύτως ἔσται καὶ ἐπ' αὐτῶν ἡ φιλανθρωπία, καθ' ὁμοιότητα τῶν πρὸς τὰς βασάνους ἐν τῷ καιρῷ τῆς ὁμολογίας ἀντισχεῖν μὴ δυναθέντων.

1. ΠΕΡΙΛΗΨΗ ΚΑΙ ΕΙΣΑΓΩΓΙΚΑ ΣΤΟΙΧΕΙΑ ΣΤΟ ΚΑΝΟΝΑ

Και ο τρίτος κανόνας του Γρηγορίου Νύσσης αναφέρεται σε παραπτώματα του λογιστικού μέρους της ψυχῆς. Μετά την ἀρνηση της πίστεως και την αυτομόληση στον Ιουδαϊσμό, τον Μανιχαϊσμό ἢ σε κάποια ἄλλη μορφή ειδωλολατρίας, ακολουθεῖ ἡ επίσκεψη σε μάγους και μάντις

¹²² Ρ.Π. Δ', 306-307.

¹²³ Αλιβιζάτος, 555.

που υπόσχονται, ότι λύνουν μάγια και διαφόρων λογίων ξόρκια. Πρόκειται για μία αρκετά συνηθισμένη πρακτική εκείνη τη χρονική περίοδο όσο και αν μας ξενίζει η τοποθέτηση ενός τέτοιου θέματος στους κανόνες της Εκκλησίας. Και ήταν τότε μία αρκετά συνηθισμένη πρακτική, διότι μετά τον 4ο αιώνα και την επέκταση του Χριστιανισμού στον εθνικό κόσμο, προσχωρούσαν στην Εκκλησία άνθρωποι που δεν είχαν απαρνηθεί τις προηγούμενες αντιλήψεις και πίστευαν ακόμη ότι τα μυστήρια της Εκκλησίας «δρουν και χωρίς την πίστη και την άσκηση του πιστού κι η αντίληψη αυτή είναι βέβαια μαγική»¹²⁴.

Η εξαπάτηση είναι ο κύριος και βασικός άξονας (ήπατημένης έλπίδος παρακρουσθέντας)¹²⁵ επιχειρηματολογίας του Νύσσης, πάνω στον οποίο θα στηρίξει τελικά την άσκηση της φιλανθρωπίας¹²⁶. Και σε αυτόν τον κανόνα ο ιερός Πατέρας προχωρά σε διάκριση ανάμεσα σε εκείνους που καταφεύγουν σε αυτές τις πρακτικές εθελούσια και για να δείξουν ότι αρνούνται την πίστη τους, και σε εκείνους που τρόπον τινά καταναγκαστικά και χωρίς να το επιθυμούν πραγματικά πράττουν κάτι τέτοιο. Ουσιαστικά πρόκειται για μία θεματική υποδιαίρεση του ζητήματος της άρνησης της πίστης που είδαμε να διαπραγματεύεται ο δεύτερος κανόνας.

¹²⁴ Κ. Ν. Παπαδόπουλος (Πρωτοπρεσβύτερος), «Το μαγικό στοιχείο στη χριστιανική λατρεία», *Σύναξη* 67 (Ιούλιος- Σεπτέμβριος 1998), σ. 28.

¹²⁵ *Ρ.Π. Δ'*, 307.

¹²⁶ Βλ. και τη σχετική Νομολογία στο λήμμα «Μαγεία- Μαντεία», Γεώργιος Στ. Αποστολάκης, *Ευρετήρια Νομολογίας & Βιβλιογραφίας Εκκλησιαστικού Δικαίου 1890-2003*, Τρίκαλα- Αθήνα, 2005, σ. 463.

2. Η ΕΠΙΚΑΙΡΟΤΗΤΑ ΤΟΥ ΣΥΓΚΕΚΡΙΜΕΝΟΥ ΘΕΜΑΤΟΣ

Η θεματική που αναπτύσσεται στον τρίτο κανόνα του Γρηγορίου Νύσσης επαναλαμβάνεται σχεδόν ίδια και σε όλα τα μεταγενέστερα νομικά κείμενα. Στο Πατριαρχικό γράμμα του Ιωάννη του ΙΔ' (1334-1347), για παράδειγμα, γίνεται λόγος για το ότι στην Κων/πολη ενεργούνται πολλά άτοπα, στα οποία «εὐρίσκονται ἀναμεμιγμένοι (-αι) εἰς τόν λαόν τοῦ θεοῦ καί πολλοί (πολλαί) μαγείαις καί γοητείαις προσκείμενοι (-αι) καί χρώμενοι (-αι), οἵτινες καί τᾶς ἑαυτῶν μέν ψυχάς τῇ ἀπωλείᾳ παραδιδόασιν, ἀπατῶσι δέ καί πολλούς προσέρχεσθαι αὐτοῖς, καί ποιούσι βλάβην ἐντεῦθεν καί ὄλεθρον καί ψυχικόν καί σωματικόν εἰς τούς ἀνθρώπους»¹²⁷. Σε μία ακόμη Εγκύκλιο συνδέεται το θέμα της επίσκεψης σε μάγους και της χρήσης διαφόρων τέτοιων τεχνικών με το «ἐπιλανθάνεσθαι θεοῦ τοῦ τρέφοντος καί τοιούτοις προσιέναι ψυχοφθόροις καί τοῦ ἀντιχριστοῦ προδρομοῖς», πρόκειται για «διαβολικά μιάσματα»¹²⁸.

Στην ίδια συνάφεια συναντούμε απόφαση Πατριαρχικής Συνόδου του έτους 1371 επί Πατριαρχείας Φιλοθέου για καθαιρέσεις κληρικών για μαγεία και γοητεία: «νῦν πρός τό τελευταῖον καί μειζον κακόν, τᾶς γοητείας δηλονότι καί μαγείας καί ἐπωδάς τό ταλαίπωρον γένος τῶν ἀνθρώπων ὁ ἀντικείμενος ἐκκλῖναι ἀντιτεχνάται, καί τῆς νόσου μεταδίδωσι ταύτης καί τοῦ φαρμάκου τοῖς ἀπλουστέροις τε καί ἀκεραιότεροις καί ἀφυλάκτως ἐξ ἀπροσεξίας βιοῦσιν, ὅθεν καί ἄνδρας καί γύναιά τινά πονηρά ὑπέβαλεν ὁ ἐχθρός μαγείαις τε προσκειμένας καί ἀπό κοιλίας μαντικᾶς φλυαρίας καί διαβολικᾶς φθεγγομένας καί πάσης

¹²⁷ Fr. Miklosich, Ios. Müller, *Acta et Diplomata Graeca Medii Aevi Sacra et Profana*, Volumen Primum, Vindobonae, MDCCCLX (1860), σ. 188.

¹²⁸ Ο.π., 185.

ἀσεβείας μεστάς, εἰς ἀθέτησίν τε τῆς ὀρθοδόξου καί εὐσεβοῦς τῶν χριστιανῶν πίστεως καί εἰς ἀπάτην καί πλάνην καί ψυχικόν αὐτῶν ὄλεθρον»¹²⁹.

Ἡ καθαίρεση γιὰ τὴν ἀσκησὶν «γοητείας» εἶναι καθαίρεση γιὰ ἀσέβεια: «ὅτι ἐπεὶ καὶ τὰ ἐν προσήματι γοητείας γινόμενα ἢ τοῦ θεοῦ ἐκκλησία καθάπαξ ἀπαγορεύει, οὐ μὴν ἀλλὰ καὶ τὸν ταῦτα ἐργαζόμενον ἢ καὶ τὸν χρώμενον τούτοις, ὁποῖου ἂν εἴη τάγματος, κολάζουσι οἱ ἱεροὶ καὶ θεῖοι κανόνες, εἶναι καὶ τοῦτον κατὰ τὴν τούτων παρακέλευσιν καθηρημένον ἀπὸ τοῦ νῦν καὶ ἀργόν καὶ γεγυμνωμένον πάσης ἱερατικῆς ὑπηρεσίας»¹³⁰. Οἱ μετερχόμενοι τέτοιες πράξεις κατακρίνονται με τὸν πιο σκληρὸ τρόπο, εἴτε εἶναι λαϊκοὶ εἴτε εἶναι κληρικοὶ ἢ μοναχοί: «ἀλλ' ἦν οὗτος λάθρα μετερχόμενος τὴν βδελυρὰν καὶ ὄλεθρίαν προᾶξιν καὶ φενακίζων καὶ ἐξαπατῶν, ὡς εἴρηται, καὶ πολλοὺς εἰς βάραθρον ψυχικόν καὶ ἀπώλειαν κατακρημνίζων»¹³¹.

Βλέπουμε λοιπὸν ὅτι ἡ καταδίκη τέτοιων πρακτικῶν σε ὑστεροὺς βυζαντινοὺς χρόνους θεμελιώνεται στα στοιχεῖα ἐκεῖνα που θα ἀναλύσει, ἀνάμεσα σε ἄλλους ἱερούς Πατέρες, ὅπως ὁ Βασίλειος Καισαρείας, Ἰωάννης ὁ Δαμασκηνός, Ἰωάννης ὁ Χρυσόστομος, Εὐσέβιος Καισαρείας καὶ ὁ Γρηγόριος Νύσσης. Ἡ μαγεία καὶ ἡ «γοητεία»¹³² συνιστοῦν ἀπάρνηση τοῦ Θεοῦ καὶ βαρύτερη ἀσέβεια που πρέπει νὰ τιμωρεῖται, ἀκόμα καὶ με καθαίρεση γιὰ κληρικοὺς ἢ μοναχοὺς.

¹²⁹ Ο.π., 542.

¹³⁰ Ο.π., 595.

¹³¹ Ο.π., 342.

¹³² Περί μαγείας καὶ γοητείας βλ. Π. Χριστινάκη, *Θέματα Κανονικοῦ καὶ Ἐκκλησιαστικοῦ Δικαίου Α'*, σελ. 158 - 160.

3. Η ΜΑΓΕΙΑ ΩΣ ΘΡΗΣΚΕΥΤΙΚΟ ΚΑΙ ΝΟΜΙΚΟ ΠΡΟΒΛΗΜΑ

Ήδη από τα ρωμαϊκά χρόνια η μαγεία είχε ποινικοποιηθεί. Τα μέτρα γίνονται πολύ πιο δραστικά στη νομοθεσία του 4^{ου} αιώνα υπό την επίδραση ενός Χριστιανισμού που διαρκώς εξαπλώνεται. Ο Μέγας Κωνσταντίνος απαγόρευσε (το 319) στους θυοσκόπους και στους ιερείς να προβαίνουν σε πράξεις πρόβλεψης του μέλλοντος, όμως ο δημόσιος χώρος αφηνόταν ελεύθερος για την τέλεση θυσιών και άλλων λατρευτικών πράξεων κατά το τυπικό της ειδωλολατρικής θρησκείας. Είναι χαρακτηριστικό το πιο κάτω απόσπασμα από διάταξη του ίδιου αυτοκράτορα του έτους 321 (-324): «Πρέπει να τιμωρείται και εύλογα να διώκεται με αυστηρότατους νόμους η γνώση εκείνων, που εξοπλισμένοι με μαγικές τέχνες αποκαλύπτονται, είτε ότι έχουν επιβουλευθεί τη σωτηρία των ανθρώπων, διαστρέψει σώφρονες ψυχές προς την ηδονή. Δεν θα κατακρίνονται όμως τα θεραπευτικά μέσα που έχουν παραχθεί για χάρη των ανθρωπίνων σωμάτων ή οι λέξεις που με αθώο τρόπο απαγγέληθηκαν στους αγρούς, για να μην απειλήσουν βροχές τους ώριμους τρύγους ή για να μην τους καταστρέψει το χαλάζι που μοιάζει με λιθοβολισμό. Με αυτά δεν βλάπτεται κανενός η σωτηρία ή η υπόληψη, αλλά, αντίθετα, η ενέργειά τους συντελεί στο να μην εκμηδενίζονται τα θεία δώρα και ο ανθρώπινος κάματος»¹³³.

Το πολιτειακό δίκαιο της αυτοκρατορίας διέκρινε δύο ειδών μαγείες, την «καλή» και την «κακή», όμως η κανονική νομοθεσία της Εκκλησίας δεν επέτρεπε καμία σχετική πρακτική και λειτουργία. Πολύ περισσότερο που η μαγεία λειτουργούσε ανταγωνιστικά προς την ιατρική και τη νοσηλευτική. Ή ακόμη, όταν υπό την αυξανόμενη πίεση της

¹³³ Σπύρος Τρωιάνος, Από τη μαγεία στην «παρα-εκκλησιαστική μαγεία», Σύναξη 67 (Ιούλιος- Σεπτέμβριος 1998), 38.

χριστιανικής απαγόρευσης, οι διάφοροι μάγοι φρόντιζαν να περιβάλλουν τις σχετικές πρακτικές τους με κάποιο χριστιανικό «ένδυμα»¹³⁴.

Γενικώς μπορεί κανείς να ισχυρισθεί ότι στο πρώιμο Βυζάντιο η μαγεία ήταν πολύ διαδεδομένη και έφερε μαζί της κατάλοιπα δεισιδαιμονιών από την αρχαία εποχή και από μία πίστη στα πνεύματα, που δεν είχε καθόλου εξαλειφθεί. Ο Χριστιανισμός εστίασε την πολεμική τους σε ένα διπτό επίπεδο επιχειρηματολογίας: από τη μία πλευρά, η μαγεία ταυτίστηκε με την ειδωλολατρία, δηλαδή με τον αποπροσανατολισμό της λογικής κατεύθυνσης του ανθρώπου προς τον Θεό, από την άλλη πλευρά ήθελε με κάθε τρόπο να αποδείξει την αδυναμία μίας ψευδούς αίσθησης ισχύος. «Οι εξορκιστές άγιοι ειρωνεύονταν τους δαίμονες γιατί, ενώ αυτοί πίστευαν ότι η δύναμή τους ήταν τεράστια, μπορούσαν να υποδουλωθούν σε έναν άνδρα που τους έδενε σε πέταλο με νήμα ή σε φύλλο συκής. Το ζήτημα αυτό γεννά ταυτόχρονα το ερώτημα του ποιος εξουσιάζει ποιον στη μαγεία: ο άνθρωπος τον δαίμονα ή το αντίστροφο; Πάντως, η ανωτερότητα των εξορκιστών του χριστιανισμού είναι ολοφάνερη και έναντι των δαιμόνων και έναντι των μάγων. Πάντοτε κατορθώνουν να τους εκδιώκουν, υπερφαλαγγίζοντας την προϋπόθεση της λύσης των μαγικών από τον ίδιο τον γόητα. Διατάζουν απλώς τους δαίμονες να εξέλθουν από τα θύματά τους»¹³⁵.

¹³⁴ Ο.π., 40.

¹³⁵ Αναστασία Δ. Βακαλούδη, *Η Μαγεία ως κοινωνικό φαινόμενο στο πρώιμο Βυζάντιο (4^{ος}-7^{ος} μ.Χ. αι.)*, Αθήνα 2001, σ. 261.

4. ΑΝΑΛΥΣΗ ΤΟΥ ΚΑΝΟΝΑ

Η επίσκεψη σε γόητες¹³⁶ και μάντεις ή σε όσους υπόσχονται ότι μέσω δαιμόνων κάνουν κάποια καθάρσια ή «αποτροπιασμούς» διερευνάται στη βάση του εάν προέβησαν σε μία τέτοια πράξη λόγω κάποιας ανάγκης ή κάποιου βασανιστηρίου και ανυπόφορης τιμωρίας, ή αν τελικά με τη δική τους θέληση προσχώρησαν σε τέτοιες ενέργειες. Αν λοιπόν με αυτή τους την πράξη αρνήθηκαν την πίστη στο Θεό και θέλησαν να το δείξουν, τότε η τιμωρία που τους αρμόζει θα είναι αυτή των αρνητών της πίστης· η φιλανθρωπία υφίσταται και αφορά σε αυτούς

¹³⁶ Μία εκτενή κατηγοριοποίηση και γλωσσική οριοθέτηση μας παρέχει και ο Άγιος Νικόδημος ο Αγιορείτης στην ερμηνεία του ΞΑ' κανόνα της Πενθέκτης Οικουμενικής Συνόδου. Πηδάλιον, σελ. 272 - 275. Τα βασικότερα είδη εξ'αυτών είναι: 1. Η καθαυτό μαγεία. Μάγοι είναι εκείνοι που επικαλούνται δαίμονες τρόπον τινά αγαθοποιούς, ενώ στην πραγματικότητα, βέβαια, όλοι οι δαίμονες είναι κακοί και κακοποιοί, ποτέ αγαθοποιοί, 2. Η μαντεία. Μάντεις λέγονται όσοι υπηρετούν τους δαίμονες χρησιμοποιώντας την παλάμη του χεριού τους ή κάποιες θυσίες, ή λεκάνες, ή απατηλά έμπλαστρα και σημεία, ισχυριζόμενοι ότι μπορούν να προβλέψουν το μέλλον. Στους μάντεις εντάσσονται και οι εκατόνταρχοι που ήταν μεγαλύτεροι σε ηλικία και θεωρούνταν σοφότεροι. 3. Η γοητεία. Ασκείται από τους γόητες. Ονομάζονται έτσι από τους "γόους" (θρήνους), που κάνουν στα μνήματα, όταν επικαλούνται τους δαίμονες και τους ζητούν να βλάψουν έναν άνθρωπο. Στους γόητες εμπίπτουν οι γητευτές και οι νεφοδιώκτες. Οι μεν πρώτοι μαζί με τις επικλήσεις των δαιμόνων χρησιμοποιούν ψαλμούς του Δαβίδ και ονόματα αγίων, του Χριστού, της Θεοτόκου, οι δέ δεύτεροι με τη συνεργεία των δαιμόνων διώκουν τα σύννεφα ώστε να μη κάνουν βροχή ή χαλάζι σε ένα συγκεκριμένο τόπο, 4. Η φαρμακεία. Οι φαρμακοί κατασκευάζουν κάποια "φαρμακερά" ποτά, είτε για να θανατώσουν κάποιον, είτε για να σκοτίσουν το νου του, είτε για να τον ελκύσουν ερωτικά. Αυτά, κατεξοχήν, χρησιμοποιούν οι γυναίκες για να τραβήξουν ερωτικά τους άνδρες που θέλουν, 5. Η οιωνοσκοπία. Οι οιωνοσκόποι προλέγουν δήθεν τα μέλλοντα ανάλογα με τα σχήματα που παίρνουν τα σύννεφα όταν βασιλεύει ο ήλιος κ.λ.π., 6. Η αστρολογία. Οι αστρολόγοι λένε ότι οι κατά προαίρεση ενέργειες των ανθρώπων ορίζονται από την κίνηση των άστρων. Στα αστέρια αποδίδουν τις ορμές της ψυχής και στους σχηματισμούς τους τα διάφορα γεγονότα της ζωής. Απ' αυτά, και με τη συνεργεία των δαιμόνων, μαντεύουν δήθεν το μέλλον, αντιμετωπίζοντας έτσι τ' αστέρια ως θεούς, 7. Τα φυλαχτά. Τα κατασκευάζουν οι φυλακτήριοι, τυλίγοντας σε αυτά μεταξωτή κλωστή, γράφουν επικλήσεις δαιμόνων και τα κρεμάνε στο λαιμό τους για να τους φυλάνε από το κακό.

που το έκαναν λόγω μικροψυχίας ή «διά τινος ήπατημένης ἐλπίδος παρακρουσθέντας»¹³⁷.

Κατά το Ζωναρά και το Βαλσαμόνα, «γόητες» ή και «ἐπαιδοί» είναι αυτοί που μέσω κάποιων μαγικών φράσεων ή λέξεων καταφέρνουν και δένουν θηρία, ή επιτελούν κάτι επιβλαβές προς κάποιον άνθρωπο ή κάτι επ' ωφελεία για κάποιον άλλον· ασθένειες και παραφροσύνες όταν πρόκειται για βλάβη, έρωτες, φιλίες ή «ευπραγίες», όταν πρόκειται να προκαλέσουν ωφέλειες. Οι «μάντεις», όχι και αυτοί χωρίς τη βοήθεια της επίκλησης των δαιμόνων, είναι αυτοί που προλέγουν τα μέλλοντα και αποκαλύπτουν τα κεκαλυμμένα, ενώ ως «καθάρσια» προσδιορίζονται από τους δύο ερμηνευτές οι τελεστικές εκείνες πράξεις που αιτιολογούν/ προκαλούν βλάβες και νοσήματα με αφετηρία τη βασκανία ή την περιέργεια κάποιων. Όσοι καταφεύγουν σε όλα αυτά, αναγκαστικά «κλείνουν συμφωνίες» με τους δαίμονες, η πράξη τους επιδέχεται τιμωρίας, μένει μόνο να διευκρινισθεί κάθε φορά από ποια αιτία ή βούληση καταφεύγουν σε όλα αυτά¹³⁸.

Στον 3^ο κανόνα του Γρηγορίου Νύσσης λαμβάνει χώρα μία εξατομίκευση της ποινής, στην διάταξη αυτή μάλιστα εισάγεται η έννοια της καταστάσεως ανάγκης με αποτέλεσμα τη μείωση της ποινής (όχι την άρση του άδικου χαρακτήρα της πράξης). «Εἰ δέ τις ἀβάστακτος ἀνάγκη κατακρατήσασα τῆς μικροψυχίας αὐτῶν εἰς τοῦτο προήγαγε, διά τινος ήπατημένης ἐλπίδος παρακρουσθέντας, ὡσαύτως ἔσται καὶ ἐπ' αὐτῶν ή φιλανθρωπία, καθ' ὁμοιότητα τῶν πρὸς τὰς βασάνους ἐν τῷ καιρῷ τῆς ὁμολογίας ἀντισχεῖν μὴ δυνηθέντων». ¹³⁹

¹³⁷ Ρ.Π. Δ', 307.

¹³⁸ Ρ.Π., Δ', 307-308.

¹³⁹ Ο.π., 307.

Με ανάλογο περιεχόμενο ο 24^{ος} κανόνας της Συνόδου της Αγκύρας επιφυλάσσει για όσους χρησιμοποιούν μαντείες ή προσκαλούν κάποιους για μάγια ή καθαρισμούς, το επιτίμιο της πενταετίας, σύμφωνα με τις καθορισμένες βαθμίδες της μετάνοιας (τρία χρόνια στους υποπίπτοντες και δύο χρόνια στους συνισταμένους, χωρίς να μεταλαμβάνουν)¹⁴⁰.

Βασική διάταξη για το συγκεκριμένο θέμα αποτελεί ο 7^{ος} κανόνας του Μ. Βασιλείου: «όσοι έρχονται σε σαρκική μίξη με άντρα ή με ζώο και οι δολοφόνοι και οι μάγοι και οι μοιχοί και οι ειδωλολάτρες έχουν θεωρηθεί άξιοι για την ίδια καταδίκη»¹⁴¹. Ο όρος είναι «φαρμακοί» που δε σημαίνει απόλυτα και αποκλειστικά «μάγοι», όμως σύμφωνα με τους κανονολόγους του 12^{ου} αιώνα αυτούς εννοεί, «φαρμακοί» και μάγοι ανήκουν στην ίδια εννοιολογική συνάφεια¹⁴² στους κανόνες του Μ. Βασιλείου, όπως θα δούμε και πιο κάτω, η μαγεία συνδέεται με την ειδωλολατρία, αλλά όχι αναγκαστικά και ρητά με τα δαιμονικά πνεύματα¹⁴³, απλά ως πρακτική εκτός της Εκκλησίας «σχεδόν γὰρ ὅλην τὴν γενεὰν ἀνθρώπου παρεδόθησαν τῷ Σατανᾶ, ἵνα παιδευθῶσι μὴ ἀσχημονεῖν»¹⁴⁴.

Για τον 83^ο κανόνα του Μ. Βασιλείου όσοι ασκούν τη μαγεία και ακολουθούν τις ειδωλολατρικές συνήθειες και εισάγουν στα σπίτια τους κάποιους για να βρουν μάγια και εξαγνισμούς, πρέπει να υπόκεινται στο επιτίμιο της εξαετίας (ένα χρόνο στους προσκλαίοντες, ένα στους ακροώμενους, τρία χρόνια στους υποπίπτοντες και ένα χρόνο στην τάξη

¹⁴⁰ Ρ.Π. Γ', 66.

¹⁴¹ Ρ.Π. Δ', 110.

¹⁴² Π. Χριστινάκη, *Θέματα Κανονικού και Εκκλησιαστικού Δικαίου Α'*, σ. 158.

¹⁴³ Σπ. Τρωιάνος, «Μαγεία και Διάβολος από την Ρώμη στο Βυζάντιο», *Digesta* 3(2000), 6.

¹⁴⁴ Ρ.Π. Δ', 110.

των συνισταμένων)¹⁴⁵. Παρατηρείται μία μείωση της ποινής που εξηγείται από το γεγονός, ότι η διάταξη δεν αφορά στους ίδιους τους μάγους, αλλά σε άτομα που αποπροσανατολίστηκαν και παραπλανήθηκαν, καταφεύγοντας σε αυτούς. Ο εν λόγω κανόνας ουσιαστικά επαναλαμβάνει τον 24^ο της Αγκύρας¹⁴⁶ με μία ελαφρά κατά ένα έτος τροποποίηση της ποινής.

Κατά τον 65^ο κανόνα του ιδίου,¹⁴⁷ όσοι μετέρχονται γοητεία ή μαγεία ή μαγγανεία, πρέπει να υποβάλλονται στο επιτίμιο του φονέως, «δηλαδή σέ εικοσαετή ἀφορισμό, καθ' ὅσον οὔτοι ὡς ἐκεῖνος διά τῆς ἐπικλήσεως τῶν δαιμόνων καί τῶν μαγικῶν φίλτρων ἐπιδιώκουν νά βλάψουν τήν υἰείαν καί τήν ζωήν τῶν ἄλλων»¹⁴⁸. Προς επίρρωση αυτών, στον 72^ο κανόνα του ιδίου διαβάζουμε ότι αυτός που κατέφυγε σε μάντεις και σε άλλους τέτοιους θα επιτιμηθεί με το χρονικό διάστημα που επιτιμάται αυτός που σκοτώνει¹⁴⁹.

¹⁴⁵ Ό.π., 250, «Οἱ καταμαντευόμενοι καί ταῖς συνηθείαις τῶν ἐθνῶν ἐξακολουθοῦντες ἢ εἰσάγοντές τινες εἰς τοὺς ἑαυτῶν οἴκους ἐπὶ ἀνευρέσει φαρμακειῶν καί καθάρσει, ὑπὸ τὸν κανόνα πιπτέτωσαν τῆς ἐξαετίας· ἐνιαυτὸν προσκλαύσαντες, καί ἐνιαυτὸν ἀκροασάμενοι, καί ἐν τρισὶν ἔτεσιν ὑποπίπτοντες, καί ἐνιαυτὸν συστάντες τοῖς πιστοῖς, οὕτω δεχθήτωσαν».

¹⁴⁶ Ρ.Π. Γ', 66, «Οἱ καταμαντευόμενοι καί ταῖς συνηθείαις τῶν ἐθνῶν ἐξακολουθοῦντες ἢ εἰσάγοντές τινες εἰς τοὺς ἑαυτῶν οἴκους ἐπὶ ἀνευρέσει φαρμακειῶν, κατὰ τοὺς βαθμοὺς τοὺς ὠρισμένους, τρία ἔτη ὑποπτώσεως καί δύο ἔτη εὐχῆς, χωρὶς προσφορᾶς».

¹⁴⁷ Ρ.Π. Δ', 221, «Ὁ γοητείαν ἢ φαρμακείαν ἐξαγορεύων τὸν τοῦ φονέως χρόνον ἐξομολογήσεται, οὕτως οἰκονομουμένος, ὡς ὁ ἐν ἐκείνῳ τῷ ἁμαρτήματι ἑαυτὸν ἐλέγξας».

¹⁴⁸ Γεώργιος Δ. Καχυριάνης, «Μαγεία - Κανονικόν Δίκαιον», στην Θ.Η.Ε., 8^{ος} τόμος, Αθήναι 1966, στ. 445.

¹⁴⁹ Ρ.Π. Δ', 232. «Ὁ μάντεσιν ἑαυτὸν ἐπιδούς ἢ τισὶ τοιούτοις, τὸν χρόνον τῶν φονέων καί ἐπιτιμηθήσεται».

Ο 36^{ος} κανόνας της Συνόδου της Λαοδικείας¹⁵⁰ με περισσότερο αυστηρό τρόπο ασχολείται με αυτό που επισημάναμε στο προηγούμενο κεφάλαιο περί κάλυψης των μαγικών πρακτικών με χριστιανικό περίβλημα. Σε αυτή την περίπτωση, ακόμη περισσότερο, το παράπτωμα αφορά σε ιερωμένους ή κληρικούς, γεγονός που αναφέραμε, όταν κάναμε λόγο για τα μεταβυζαντινά νομικά κείμενα· κατά συνέπεια, οι ιερωμένοι ή οι κληρικοί που κατασκευάζουν τα λεγόμενα φυλακτήρια, πρέπει να καθαιρούνται, ενώ όσοι τα φορούν να διώχνονται από τους κόλπους της Εκκλησίας. Κατά τον 61^ο κανόνα της εν Τρούλλω Συνόδου¹⁵¹, επίσης, αυτοί που επικαλούνται τη βοήθεια μάντεων ή γοήτων καταδικάζονται σε εξαετή αφορισμό, όταν μάλιστα εξακολουθούν αυτή την πρακτική, πρέπει να αποβάλλονται τελείως από την Εκκλησία, και εάν είναι κληρικοί να καθαιρούνται¹⁵². Ο Βαλσαμών ξεκινά τα σχόλια και την ερμηνευτική του στον εν λόγω κανόνα κάνοντας αναφορά στους «μάντεις»¹⁵³ οι οποίοι δια μέσου θυσιών προσφέρουν τον εαυτό τους στο

¹⁵⁰ *P.Π. Γ'*, 203. «Ὅτι οὐ δεῖ ἱερατικούς ἢ κληρικούς μάγους ἢ ἑπαοιδούς, εἶναι ἢ μαθηματικούς, ἢ ἀστρολόγους, ἢ ποιεῖν τὰ λεγόμενα φυλακτήρια, ἅτινά ἐστι δεσμωτήρια τῶν ψυχῶν αὐτῶν. Τοὺς δὲ φοροῦντας, ῥίπτεσθαι ἐκ τῆς ἐκκλησίας ἐκελεύσαμεν». *Ο.π.* σελ. 254.

¹⁵¹ *P.Π. Β'*, 442 - 443. «Οἱ μάντεσιν ἑαυτοὺς ἐκδιδόντες, ἢ τοῖς λεγομένοις ἑκατοντάρχοις, ἢ τισι τοιούτοις, ὡς ἂν παρ' ἐκείνων μάθοιεν ὅτι ἂν αὐτοῖς ἐκκαλύπτεσθαι βούλοιντο, κατὰ τὰ πρόηεν ὑπὸ τῶν Πατέρων περὶ αὐτῶν ὀρισθέντα, ὑπὸ τὸν κανόνα πιπτέωσαν τῆς ἕξεαιτίας. Τῷ αὐτῷ δὲ τούτῳ ἐπιτιμῶ καθυποβάλλεσθαι δεῖ, καὶ τοὺς ἄρκτους ἐπισυρομένους, ἢ τοιαῦτα ζῶα, πρὸς παίγνιον καὶ βλάβην τῶν ἀπλουστέρων, καὶ τύχην, καὶ εἰμαρμένην, καὶ γενεαλογία, καὶ τοιούτων τινῶν ῥημάτων ὄχλον, κατὰ τοὺς τῆς πλάνης λήρους φωνοῦντας, τοὺς τε λεγομένους νεφοδιώκτας, καὶ γητευτάς, καὶ φυλακτηρίους, καὶ μάντεις. Ἐπιμένοντας δὲ τούτοις, καὶ μὴ μετατιθεμένους, καὶ ἀποφεύγοντας τὰ ὀλέθρια ταῦτα καὶ ἑλληνικὰ ἐπιτηδεύματα, παντάπασι ἀπορρίπτεσθαι τῆς ἐκκλησίας ὀρίζομεν, καθὼς καὶ οἱ ἱεροὶ κανόνες διαγορεύουσι. Τίς γὰρ κοινωνία φωτὶ πρὸς σκότος; ὡς φησιν ὁ Ἀπόστολος, ἢ τίς συγκατάθεσις ναῶ Θεοῦ μετὰ εἰδώλων; ἢ τίς μερὶς πιστῶ μετὰ ἀπίστου; τίς δὲ συμφώνησις Χριστῷ πρὸς Βελίαν;»

¹⁵² Γεώργιος Καχριμάνης, *ό.π.*, στ. 445.

¹⁵³ *P.Π. Β'*, 444

Σατανά και του ζητούν πληροφορίες για το μέλλον¹⁵⁴. Υπάρχουν ακόμη οι «παλαμοσκόποι»,¹⁵⁵ οι «εκατόνταρχοι»,¹⁵⁶ «νεφοδιώκτες»,¹⁵⁷ και οι «αστρολόγοι»¹⁵⁸ που προμηνύουν δήθεν τα μελλούμενα.¹⁵⁹

Ο 65^{ος} κανόνας της εν Τρούλλω Συνόδου¹⁶⁰ επαναφέρει το ζήτημα της συμμετοχής του Κλήρου σε ειδωλολατρικές πρακτικές και ιδιαίτερα στο ζήτημα της συμμετοχής στο αρχαίο έθιμο των νομηγιών. Οι νομηγίες είναι οι πρώτες ημέρες των μηνών, όπου Ιουδαίοι και Εθνικοί γιορτάζουν πηδώντας πάνω από φωτιές και νομίζοντας ότι κατ' αυτό τον τρόπο εμποδίζουν τα μελλούμενα κακά να συμβούν σε αυτούς. Με το συγκεκριμένο κανόνα της η Πενθέκτη απαγορεύει στους Κληρικούς να εκδηλώνουν ενδιαφέρον για τέτοιου είδους θεάματα.

Η διαφορά του 3^{ου} κανόνα του Γρηγορίου Νύσσης από τους κανόνες του Μ. Βασιλείου έγκειται στο γεγονός, ότι ο Νύσσης συνδέει ξεκάθαρα τις εν λόγω πρακτικές με τους δαίμονες και τη συμμαχία μαζί τους. Μάλιστα σε σχέση με τα επιτίμια, ενώ ο Μ. Βασίλειος προβλέπει ποινή

¹⁵⁴ Βλ. Π.Ι. Παναγιωτάκος, ό.π., σ. 503.

¹⁵⁵ Ο.π., 504.

¹⁵⁶ Ρ.Π. Β', 444

¹⁵⁷ Ο.π., 445

¹⁵⁸ Ρ.Π. Γ', 204-205.

¹⁵⁹ Για τα είδη της μαγείας και γοητείας βλ. Π.Ι. Παναγιωτάκος, ό.π., σελ. 502-507.

¹⁶⁰ Ρ.Π. Β', 456 - 457. «Τάς εν ταῖς νομηγίαις ὑπό τινων πρὸ τῶν οἰκείων ἐργαστηρίων, ἢ οἰκῶν ἀναπτομένας πυρκαϊάς, ἃς καὶ ὑπεράλλεσθαί τινες κατὰ τι ἔθος ἀρχαῖον ἐπιχειροῦσιν, ἀπὸ τοῦ παρόντος καταργηθῆναι προστάσσομεν. Ὅστις οὖν τοιοῦτόν τι πράξῃ, εἰ μὲν κληρικός εἴη, καθαιρείσθω· εἰ δὲ λαϊκός, ἀφοριζέσθω. Γέγραπται γὰρ ἐν τῇ τετάρτῃ τῶν Βασιλειῶν· Καὶ ὠκοδόμησε Μανασσῆς θυσιαστήριον πάσῃ τῇ στρατιᾷ τοῦ οὐρανοῦ, ἐν ταῖς δύο αὐλαῖς οἴκου Κυρίου, καὶ διήγαγε τὰ τέκνα αὐτοῦ ἐν πυρὶ, καὶ ἐκληδωνίζετο, καὶ οἰωνίζετο καὶ ἐποίησεν ἐγγαστριμύθους, καὶ γνώστας ἐπλήθυνε, καὶ ἐπλήθυνε τοῦ ποιῆσαι τὸ πονηρὸν ἐνώπιον Κυρίου, τοῦ παροργίσει αὐτόν».

αφορισμού είκοσι χρόνων (7^{ος}, 65^{ος} και 72^{ος} κανόνας), ο Γρηγόριος διαφοροποιεί σε σχέση με τα κίνητρα που καθοδηγούν τη συμπεριφορά. Απ' αυτό καταλαβαίνουμε ότι η θεραπεία των παθών προέχει στην αντιμετώπιση αυτών των θεμάτων από τον Άγιο Πατέρα. Ήδη η αντίληψη αυτή είναι έκδηλη από τον 1^ο κανόνα και εξακολουθεί να υποδηλώνεται περαιτέρω.

ΚΕΦΑΛΑΙΟ ΤΕΤΑΡΤΟ

ΤΕΤΑΡΤΟΣ ΚΑΝΟΝΑΣ ΤΟΥ ΑΓΙΟΥ ΓΡΗΓΟΡΙΟΥ ΝΥΣΣΗΣ¹⁶¹

(Περὶ πόρνων)¹⁶²

Τῶν δὲ δι' ἐπιθυμίαν καὶ ἡδονὴν γινομένων ἀμαρτημάτων, τοιαύτη ἐστὶν ἡ διαίρεσις· τὸ μὲν γὰρ καλεῖται μοιχεία, τὸ δὲ πορνεία. Τισὶ μὲν οὖν τῶν ἀκριβεστέρων ἤρρεσε, καὶ τὸ κατὰ πορνείαν πλημμέλημα, μοιχείαν εἶναι νομίζουσιν· διότι μία ἐστὶν ἡ νόμιμος συζυγία, καὶ γυναικὸς πρὸς ἄνδρα, καὶ ἄνδρος πρὸς γυναῖκα. Πᾶν οὖν τὸ μὴ νόμιμον, παράνομον πάντως· καὶ ὁ μὴ τὸ ἴδιον ἔχων, δηλαδή τὸ ἀλλότριον ἔχει· τῷ γὰρ ἀνθρώπῳ μία δέδοται παρὰ τοῦ Θεοῦ βοηθός, καὶ τῇ γυναικὶ μία ἐφήρμοσται κεφαλή. Οὐκοῦν, εἰ μὲν τις τὸ ἴδιον αὐτοῦ σκεῦος, καθὼς ὀνομάζει ὁ θεῖος Ἀπόστολος, ἑαυτῷ κτήσασαίτο, συγχωρεῖ ὁ νόμος τῆς φύσεως τὴν δικαίαν χρῆσιν· εἰ δὲ τις ἔξω τοῦ ἰδίου τραπέιη, ἐν ἀλλοτρίῳ πάντως γενήσεται· ἀλλότριον δὲ ἐκάστῳ, πᾶν τὸ μὴ ἴδιον, κἂν μὴ ὁμολογούμενον ἔχη τὸν κυριεύοντα. Οὐκοῦν, οὐ πόρῳ τοῦ κατὰ τὴν μοιχείαν πλημμελήματος καὶ ἡ πορνεία τοῖς τὸν ἀκριβέστερον ἐξετάζουσι λογισμὸν ἐδείχθη, λεγούσης καὶ τῆς θείας Γραφῆς, ὅτι, Μὴ πολὺς ἴσθι πρὸς ἀλλοτρίαν. Πλὴν ἀλλ' ἐπεὶ τοῖς ἀσθενεστέροις ἐγένετό τις παρὰ τῶν Πατέρων συμπεριφορὰ, διεκρίθη τὸ πλημμέλημα τῇ γενικῇ διαιρέσει ταύτῃ, ὡς πορνείαν μὲν λέγεσθαι τὴν χωρὶς ἀδικίας ἐτέρου γινομένην τινὶ τῆς ἐπιθυμίας ἐκπλήρωσιν· μοιχείαν δὲ, τὴν ἐπιβουλήν τε καὶ ἀδικίαν τοῦ ἀλλοτρίου. Ἐν ταύτῃ δὲ καὶ τὴν ζωοφθορίαν, καὶ τὴν παιδεραστίαν εἶναι λογίζονται· διότι καὶ ταῦτα, φύσεώς ἐστι μοιχεία· εἰς γὰρ τὸ ἀλλότριόν τε καὶ παρὰ φύσιν γίνεται ἡ ἀδικία. Ταύτης οὖν τῆς διαιρέσεως καὶ ἐν τούτῳ τῷ εἶδει τῆς ἀμαρτίας γεγεννημένης, καθολικὴ μὲν ἐστὶ θεραπεία, τὸ τῆς

¹⁶¹ Ρ.Π. Δ', 308-311.

¹⁶² Αλιβιζάτος, 555.

ἐμπαθοῦς λύσεως τῆς περὶ τὰς τοιαύτας ἡδονὰς καθαρὸν ἐκ μεταμελείας γενέσθαι τὸν ἄνθρωπον. Ἐπεὶ δὲ τῶν ἐν πορνείᾳ μολυνθέντων ἀδικία τις τῇ ἀμαρτία ταύτῃ οὐ καταμέμικται, διὰ τοῦτο διπλασίων ὠρίσθη τῆς ἐπιστροφῆς ὁ χρόνος τοῖς ἐν μοιχείᾳ μιανθεῖσι, καὶ ἐν τοῖς ἄλλοις τοῖς ἀπηγορευμένοις κακοῖς, ζωοφθορία τε, καὶ τῇ κατὰ τοῦ ἄρρενος λύσση διπλασιάζεται γὰρ, ὡς εἶπον, ἐπὶ τῶν τοιούτων ἢ ἀμαρτία, μία μὲν, ἢ κατὰ τὴν ἄθεσμον ἡδονήν, ἑτέρα δέ, ἢ κατὰ τὴν τοῦ ἀλλοτρίου ἀδικίαν συνισταμένη. Διαφορὰ δὲ τίς ἐστὶν ἐν τῷ λόγῳ τῆς μετανοίας καὶ ἐπὶ τῶν καθ' ἡδονὴν πλημμελημάτων τοιαύτη. Ὁ μὲν γὰρ ἀφ' ἑαυτοῦ πρὸς τὴν ἐξαγόρευσιν τῶν ἀμαρτιῶν ὀρμήσας, αὐτῷ τῷ καταδέξασθαι δι' οἰκείας ὀρμῆς γενέσθαι τῶν κρυφίων κατήγορος, ὡς ἤδη τῆς θεραπείας τοῦ πάθους ἀρξάμενος, καὶ σημεῖον τῆς πρὸς τὸ κρεῖττον μεταβολῆς ἐπιδειξάμενος, ἐν φιλανθρωποτέροις γίνεται τοῖς ἐπιτιμίοις· ὁ δὲ φωραθεὶς ἐπὶ τῷ κακῷ, ἢ διὰ τινος ὑποψίας, ἢ κατηγορίας ἀκουσίως ἀπελεγχθεὶς, ἐν ἐπιτεταμένη γίνεται τῇ ἐπιστροφῇ, ὥστε, καθαρισθέντα δι' ἀκριβείας αὐτόν, οὕτως ἐπὶ τὴν τῶν ἁγιασμάτων κοινωνίαν παραδεχθῆναι. Ἔστι τοίνυν ὁ κανὼν τοιοῦτος, ὥστε τοὺς ἐν πορνείᾳ μολυνθέντας, ἐν τρισὶ μὲν ἔτεσι καθόλου τῆς εὐχῆς ἀποβλήτους εἶναι, ἐν τρισὶ δὲ τῆς ἀκροάσεως μετέχειν μόνης, ἐν ἄλλοις δὲ τρισὶν ἔτεσιν μετὰ τῶν ἐν ἐπιστροφῇ ὑποπιπτόντων προσεύχεσθαι, καὶ τότε μετέχειν τῶν ἁγιασμάτων. Ἐπὶ δὲ τῶν σπουδαιότερα κεκρημένων τῇ ἐπιστροφῇ, καὶ τῷ βίῳ δεικνύντων τὴν πρὸς τὸ ἀγαθὸν ἐπάνοδον, ἕξεστι τῷ οἰκονομοῦντι πρὸς τὸ συμφέρον τῇ ἐκκλησιαστικῇ οἰκονομίᾳ συντεμεῖν τὸν χρόνον τῆς ἀκροάσεως, καὶ τάχιον εἰς ἐπιστροφήν ἀγαγεῖν· καὶ πάλιν καὶ τοῦτον συντεμεῖν τὸν χρόνον, καὶ τάχιον ἀποδοῦναι τὴν κοινωνίαν, ὅπως ἂν τῇ ἑαυτοῦ δοκιμασίᾳ ἐγκρίνοι τὴν τοῦ θεραπευομένου κατάστασιν. Ὡσπερ γὰρ τὸ τοῖς χοίροις ῥίπτειν τὸν μαργαρίτην ἀπείρηται, οὕτω τὸ ἀποστερεῖν τοῦ τιμίου μαργαρίτου τὸν ἤδη ἄνθρωπον διὰ τῆς καθαρότητός τε καὶ τῆς ἀπαθείας γενόμενον, τῶν ἀτόπων ἐστίν. Ἡ δὲ κατὰ τὴν μοιχείαν, ἥτοι

κατὰ τὰ λοιπὰ εἶδη τῆς ἀκαθαρσίας γενομένη παρανομία, καθὼς προείρηται, κατὰ πάντα ἐν τῷ αὐτῷ κρίματι θεραπευθήσεται, ἐν ᾧ καὶ τὸ τῆς πορνείας ἄγος· τῷ δὲ χρόνῳ μόνῳ διπλασιάζεται. Παρατηρηθήσεται δὲ καὶ ἐπ' αὐτῷ ἢ τοῦ θεραπευομένου διάθεσις, ὄν τρόπον καὶ ἐπὶ τῶν τῷ μολυσμῷ τῆς πορνείας συνεχθέντων, ὥστε ἢ θᾶπτον, ἢ βραδύτερον γενέσθαι αὐτοῖς τὴν τοῦ ἀγαθοῦ μετουσίαν.

1. ΠΕΡΙΛΗΨΗ ΤΟΥ ΚΑΝΟΝΑ

Ο συγκεκριμένος κανόνας του Γρηγορίου Νύσσης ασχολείται με τα αμαρτήματα του επιθυμητικού μέρους της ψυχῆς, στα οποία εντάσσει την πορνεία και την μοιχεία- που τελικά δεν ἔχουν κάποια διαφορά, καθὼς «ὁ μὴ τό ἴδιον ἔχων τό ἀλλότριον ἔχει»,¹⁶³ ἀλλὰ και δευτερευόντως τα συνεπαγόμενα τῆς μοιχείας ὅπως εἶναι τόσο ἡ «ζωοφθορία» καὶ ἡ «παιδεραστία» ὅσο και ἡ «κατὰ τοῦ ἄρρένου λύσση».¹⁶⁴ Ο κανόνας αὐτός, που ἔχει καθολικό ἐκκλησιαστικό κύρος για τα συγκεκριμένα θέματα, καθὼς επικυρώθηκε ἀπὸ τον 2^ο κανόνα τῆς Πενθέκτης Οικουμενικῆς Συνόδου¹⁶⁵, δίνει ἔμφαση στον υποκειμενικό παράγοντα ὡς βασικού ἄξονα προσμέτρησης τῆς φύσης τῶν ποινῶν: «Ἐπὶ δὲ τῶν σπουδαιότερα κεχρημένων τῇ ἐπιστροφῇ καὶ τῷ βίῳ δεικνύντων τὴν πρὸς τὸ ἀγαθὸν ἐπάνοδον, ἔξεστι τῷ οἰκονομοῦντι πρὸς τὸ συμφέρον τῇ ἐκκλησιαστικῇ οἰκονομίᾳ συντεμεῖν τὸν χρόνον τῆς ἀκροάσεως καὶ τάχιον εἰς ἐπιστροφήν ἀγαγεῖν· καὶ πάλιν καὶ τοῦτον συντεμεῖν τὸν χρόνον καὶ τάχιον ἀποδοῦναι τὴν κοινωνίαν, ὅπως ἂν τῇ ἑαυτοῦ δοκιμασίᾳ ἐγκρίνοι

¹⁶³ Ρ.Π. Δ', 308.

¹⁶⁴ Ο.π., 309.

¹⁶⁵ Ρ.Π. Β', 308 - 310.

τήν τοῦ θεραπευομένου κατάστασιν».¹⁶⁶ Η εκκλησιαστική Οικονομία είναι τελικά οικονομία προς το συμφέρον του επιστρέφοντος πιστού και συνδυάζεται με την αρχή της φιλανθρωπίας. Βρισκόμαστε και πάλι στο ίδιο πλαίσιο αναφοράς όπως και στους προηγούμενους κανόνες του ιερού Πατέρα.

Στην αρχή τίθεται το ζήτημα της διάκρισης και της συναφούς εννοιολογικής οριοθέτησης των όρων «μοιχεία» και «πορνεία».¹⁶⁷ Λόγω της φιλανθρωπίας προς τους ασθενέστερους, διακρίθηκε το παράπτωμα στην εκδοχή της πορνείας και στην εκδοχή της μοιχείας (και των συμπαρομαρτούντων της). Ακολούθως ορίζεται ο χρόνος και ο τρόπος της μετάνοιας στη βάση του υποκειμενικού παράγοντα, δηλαδή της θέλησης του ανθρώπου να θεραπευθεί και να επιστρέψει στο σώμα της Εκκλησίας.

2. Η ΠΟΡΝΕΙΑ ΚΑΙ Η ΜΟΙΧΕΙΑ ΣΤΑ ΠΡΩΤΟΧΡΙΣΤΙΑΝΙΚΑ ΧΡΟΝΙΑ

Αρχικά πρέπει να κάνουμε μια ιστορική αναδρομή τόσο για τη μοιχεία όσο και για τη πορνεία ώστε να γίνουν κατανοητές οι έννοιες των δύο αυτών όρων. Σύμφωνα λοιπόν με τις πηγές του εκκλησιαστικού δικαίου έχουμε τρεις διαφορετικούς ορισμούς:

α) Κατά τον πρώτο ορισμό, ο οποίος στηρίζεται στην *lex Julia de adulteris* του έτους 18 π.Χ.¹⁶⁸, μοιχεία (*adulterium*) είναι κάθε αθέμιτη

¹⁶⁶ Ρ.Π. Β', 310.

¹⁶⁷ Για τις έννοιες των όρων «μοιχεία», «πορνεία» βλ. Π. Ε. Χριστινάκης, *Η Απόπειρα Εκκλησιαστικού Εγκλήματος, Μελέτη Νομοκανονική & Ιστορικοσυγκριτική*, δ.δ., Αθήνα 1978, σελ. 619, 630 - 631.

¹⁶⁸ J.v. Zhisman, *Το δίκαιον του γάμου της Ανατολικής Ορθόδοξου Εκκλησίας*, Τόμος 2, μτφρ. Μ. Αποστολόπουλος, Εν Αθήναις 1913, σ. 409.

σαρκική συνάφεια είτε με έγγαμο είτε με άγαμο πρόσωπο.¹⁶⁹ Την εκδοχή αυτή σύμφωνα με την οποία η έννοια της μοιχείας συμπίπτει με αυτή της πορνείας (*stuprum*) χρησιμοποιούσε και η Εκκλησία, όπως θα δούμε στο παρόντα κανόνα του Νύσσης. Επίσης, κατά τη διδασκαλία του Γρηγορίου ως μοιχεία ορίζεται η παιδεραστία και η ζωοφθορία ως παρα φύση ασέλγεια.¹⁷⁰ Κατά το Μ. Βασίλειο,¹⁷¹ όπως θα δούμε στη συνέχεια, ταυτίζεται η μοιχεία με τη φαρμακεία, την ειδωλολατρία, τον φόνο, τη ζωοφθορία αλλά και την παιδεραστία, γι' αυτό το λόγο επιβάλλει το ίδιο επιτίμιο.

β) Κατά το δεύτερο ορισμό μοιχεία είναι η σαρκική συνάφεια έγγαμου προσώπου με άλλο πρόσωπο, ο οποίος δεν είναι ο σύζυγος αυτού. Ο ορισμός αυτός στηριζόμενος στα αγιογραφικά χωρία¹⁷² ανταποκρίνεται στις προσπάθειες της Εκκλησίας να καταστήσει όμοια την μεταξύ των συζύγων υφιστάμενη αμοιβαία σχέση.¹⁷³

γ) Κατά τον τρίτο και με πολύ στενή έννοια ορισμό που προέρχεται από το ρωμαϊκοβυζαντινό δίκαιο, το δικαίωμα επί της συζυγικής πίστεως (*jus thori*) το έχει μόνο ο άνδρας έναντι της γυναίκας. Δηλαδή μοιχεία έχουμε με την προσβολή της οφειλόμενης στον σύζυγο πίστης υπό της συζύγου, όταν αυτή έρθει σε σαρκική μίξη με άλλον άνδρα έγγαμο ή άγαμο. Σε αυτή τη περίπτωση κατηγορείται η σύζυγος ως μοιχαλίδα αλλά

¹⁶⁹ *Digesta*, 48,5,6 & Βασιλικά βιλ. Ε, τιτλ. Λζ', ή. Επίσης βλ. τις σχετικές παραπομπές στο: J.v. Zhisman, ό.π. 419.

¹⁷⁰ «Έν ταύτη δὲ καὶ τὴν ζωοφθορίαν καὶ τὴν παιδεραστίαν εἶναι λογίζονται, διότι καὶ ταῦτα φύσεώς ἐστι μοιχεία, εἰ γὰρ τὸ ἀλλότριόν τε καὶ παρὰ φύσιν γίνεται ἡ ἀδικία.» Ρ.Π. Δ', 309. Βλ. και J.v. Zhisman, ό.π. σελ. 409-410.

¹⁷¹ 7^{ος} κανόνας, Ρ.Π. Δ', 110.

¹⁷² Ματθ. 5,28· 19,9. Α' Κορινθ. 7,39-40

¹⁷³ Βλ. J.v. Zhisman, ό.π., σελ. 411-412 όπου και οι σχετικές παραπομπές.

και ο διαπράξας με αυτή το αδίκημα ως μοιχός. Στη περίπτωση όμως που ο σύζυγος έρθει σε σαρκική συνάφεια με άγαμη γυναίκα αυτός δεν διαπράττει μοιχεία αλλά πορνεία. Μόνο με σαρκική μίξη άλλης συζύγου είναι ένοχος μοιχείας ή στη περίπτωση που συνάψει νέο γάμο χωρίς να έχει λυθεί ο υφιστάμενος.¹⁷⁴ Πρόκειται για μία ολοφάνερη ανισότητα.

Την έννοια της μοιχείας με τη στενή έννοια του όρου ασπάστηκε η Εκκλησία επηρεασμένη ολοφάνερα από το ρωμαϊκοβυζαντινό δίκαιο. Συγκεκριμένα Ο Μ. Βασίλειος στον 21^ο κανόνα του¹⁷⁵ υιοθέτησε τον ορισμό αυτό και δικαιολογεί την Εκκλησία για τη στάση της αυτή λέγοντας χαρακτηριστικά ότι δεν υπήρχε σχετικός κανόνας μέχρι τότε που να ορίζει διαφορετικά: «Οὐ μέντοι ἔχομεν κανόνα τῷ τῆς μοιχείας αὐτὸν ὑπαγαγεῖν ἐγκλήματι, ἐὰν εἰς ἐλευθέραν γάμου ἢ ἀμαρτία γένηται». Μάλιστα στο τέλος του κανόνα λέει χαρακτηριστικά ότι να τα λέμε αυτά δεν είναι εύκολο, αλλά έχει επικρατήσει αυτή η συνήθεια: «Τούτων δὲ ὁ λόγος οὐ ῥάδιος, ἢ δὲ συνήθεια οὕτω κεκράτηκεν».¹⁷⁶ Είναι ολοφάνερο από τα λόγια του Μ. Βασιλείου, ότι είχε συναίσθηση της αρνητικής επιρροής που είχε το πολιτειακό δίκαιο στα πράγματα της Εκκλησίας και ότι η υιοθέτηση των θέσεων αυτών δεν συνάδει με το λόγο του Ευαγγελίου.

Αν θελήσει κανείς να προσδιορίσει εννοιολογικά και συγκεντρωτικά τους δύο όρους, σύμφωνα με αυτά που επικρατούσαν την πρώτη χιλιετία στην Εκκλησία, καταλήγει στην πιο κάτω διαίρεση: προκειμένου για τη «μοιχεία», «α) για τον άνδρα, έρχεται να δηλώσει κάθε αθέμιτη αντι-κοινωνιακή ένωση ενός νυμφευμένου ή

¹⁷⁴ J.v. Zhisman, ό.π. σελ. 412 όπου και οι σχετικές παραπομπές.

¹⁷⁵ Ρ.Π. Δ', 149.

¹⁷⁶ Βλ. και J.v. Zhisman, ό.π., σελ. 414 - 416.

αρραβωνιασμένου άνδρα με μία γυναίκα υπανδρεμένη ή ανύπανδρη. Γενικότερα, όμως, ο όρος επινοήθηκε για να παραπέμπει σε οποιαδήποτε πράξη διαστροφής της διαπροσωπικής κοινωνίας, που είναι άστοχη, και έχει διαπραχθεί σε βάρος ενός ομολόγου ή ετεροκεντρισμένου προσώπου, ή ακόμη και σε βάρος ενός ζώου, όπως, παραδείγματος χάρη και για τις αντίστοιχες δύο περιπτώσεις αυτές, η παιδοφιλία (παιδεραστία), η ζωοφιλία (κτηνοβασία), κ.λ.π. Κατά θεολογικο-κανονική επέκταση, ο όρος χρησιμοποιήθηκε επίσης για να παραπέμπει στον σφετερισμό της εκκλησιαστικής δικαιοδοσίας από έναν Επίσκοπο (επίβαση, εισπήδηση, [και επί το νεοελληνικώτερον] μοιχεπιβασία), ο οποίος εισπηδά στο χώρο μίας κατά τόπον Εκκλησίας (Επισκοπής) άλλης και διαφορετικής από τη δική του, β) για την γυναίκα, προκειμένου να δηλώσει αντίστοιχα την αθέμιτη ετεροκεντρισμένη ένωση μίας υπανδρεμένης ή αρραβωνιασμένης γυναίκας με έναν άνδρα νυμφευμένο ή ελεύθερο»¹⁷⁷.

Με τον όρο «πορνεία» σημαίνεται: α) η αντι-κοινωνιακή και αθέμιτη σαρκική ένωση ενός άγαμου άνδρα με μία ανύπανδρη γυναίκα, και το αντίστροφο· β) η αντι-κοινωνιακή και αθέμιτη σαρκική ένωση ενός άγαμου άνδρα με μία υπανδρεμένη γυναίκα, και το αντίστροφο, ενώ η ένωση έγγαμου άνδρα με μία ανύπανδρη (ή και με μία υπανδρεμένη γυναίκα), και το αντίστροφο, συνιστά τη μοιχεία· και γ) ο γάμος που τελέσθηκε χωρίς την τήρηση της σχετικής και προβλεπόμενης κανονικής διαδικασίας (πρβλ. κωλύματα γάμου, κ.λ.π.), ο αντικανονικός (και παράνομος) γάμος»¹⁷⁸.

¹⁷⁷ Βλ. σχετικά Γρηγόριος Παπαθωμάς (Αρχιμ.), «Κανονικό Γλωσσάριο (Κεφάλαια Κανονικής Οικονομίας)», Αθήνα 2011, σ. 86.

¹⁷⁸ Ο.π. σελ. 99-100.

Η πορνεία (fornication) έχει μία μακρά ιστορία στην ρωμαϊκή και στη βυζαντινή περίοδο. Η αλήθεια είναι ότι για αυτό το παράπτωμα παρατηρείται μία σχετική ανεκτικότητα στους ρωμαϊκούς και στους βυζαντινούς νόμους, η οποία όμως τερματίζεται, όταν οι Θεοδόσιος Β΄, Βαλεντιανός Γ΄ και ο διάδοχός του Ιουστινιανός¹⁷⁹ επιδίωξαν να επιβάλλουν την χριστιανική αυστηρότητα.¹⁸⁰ Το αποτέλεσμα είναι ότι τόσο ο Αρμενόπουλος (το 1345 στην Εξάβιβλο)¹⁸¹ όσο και ο Ματθαίος Βλαστάρης (στο Σύνταγμα)¹⁸² να συμπεριλάβουν εκτενή κεφάλαια περί πορνείας και περί πορνών¹⁸³.

Σε αυτό το σημείο θα πρέπει να αναφερθούμε και στο ζήτημα της παλλακείας και κατα πόσον αυτή σχετίζεται με τη μοιχεία και τη πορνεία. Η παλλακεία ήταν μια σύνηθης πρακτική από αρχαιοτάτων χρόνων και χαρακτηρίζεται από την Εκκλησία ως η κατάσταση εκείνη, κατά την οποία η γυναίκα συζεί «νομίμως» με άνδρα χωρίς να ευλογηθεί με γάμο, ορισμός που απαντάται στον Νομοκάνωνα του Ιερού Φωτίου¹⁸⁴ αλλά και στο Πηδάλιον¹⁸⁵, δανειζόμενος από τους Πανδέκτες.¹⁸⁶ Ωστόσο η Εκκλησία

¹⁷⁹ Ο Ιουστινιανός αφιέρωσε ειδικά για το θέμα της πορνείας τη Νεαρά 14 της 1ης Δεκεμβρίου 535: «Περί τοῦ μή εἶναι πορνοβοσκούς ἐν μηδενί τόπῳ τῆς Ῥωμαίων πολιτείας». Henricus Stephanus Huldrici Fuggeri, *Αυτοκρατόρων, Ιουστινιανού, Ιουστίνου, Λέοντος νεαραί διατάξεις*, Anno MDLVIII (1558), σελ. 60-62.

¹⁸⁰ Johannes Irmscher, «Η πορνεία στο Βυζάντιο», στο: *Η Καθημερινή ζωή στο Βυζάντιο. Τομές και συνέχειες στην ελληνιστική και ρωμαϊκή παράδοση*, Πρακτικά του Α΄ Διεθνούς Συμποσίου (15-17 Σεπτεμβρίου 1988), Κέντρο Βυζαντινών Ερευνών, Αθήνα 1989, σ. 257

¹⁸¹ Const. Harmenopuli, *Manuale Legum Sive Hexabiblos*, Gustavus Ernestus Heimbach, Lipsiae MDLVIII (1558), σελ. 742 - 744

¹⁸² *P.Π. ΣΤ'*, 433 - 440

¹⁸³ Johannes Irmscher, *Ο.π.*, 257 - 258.

¹⁸⁴ *P.Π. Α'*, 308.

¹⁸⁵ Αγάπιος Ιερομόναχος - Νικοδήμος Μοναχός, *Πηδάλιον της νοητής νηός, της Μίας Αγίας, Καθολικής και Αποστολικής των ορθόδοξων Εκκλησίας :ήτοι άπαντες οι ιεροί και*

βάσει των κανόνων της, αναγνωρίζει ως μόνη νόμιμη συζυγική σχέση τον ιερολογηθέντα γάμο¹⁸⁷ «διότι μία ἔστιν ἡ νόμιμος συζυγία, καὶ γυναικὸς πρὸς ἄνδρα, καὶ ἄνδρὸς πρὸς γυναῖκα. Πᾶν οὖν τὸ μὴ νόμιμον, παράνομον πάντως».¹⁸⁸ Συνεπὼς και η παλλακεία εντάσσεται στην ίδια ενοσιολογική συνάφεια με την πορνεία, θέση την οποία τήρησε και ο Μέγας Βασίλειος στους κανόνες του.¹⁸⁹ Επομένως συνάγεται αβίαστα το συμπέρασμα ότι, εφόσον η Εκκλησία ταυτίζει τη παλλακεία με την πορνεία, τότε και η μοιχεία ως μή νόμιμη πράξη ἐγγαμου ταυτίζεται με τη

θείοι κανόνες των αγίων οικουμενικῶν Συνόδων, Εκδόσεις Βασ. Ρηγόπουλου, Θεσσαλονίκη, 1998, Εν Αθήναις 1864, σελ. 18-19.

¹⁸⁶ Ελένη Γ. Γιαννακοπούλου, «Η παλλακεία ως τύπος συμβίωσης, Ιστορικοκανονική και συγκριτική θεώρηση», στο συλλογικό τόμο: *Θέματα κανονικού δικαίου & Οικουμενικῶν Συνόδων Α'*, σελ. 31-35 όπου και οι σχετικές παραπομπές.

¹⁸⁷ Ό.π. σελ. 79. Ακριβή ημερομηνία ιερολογίας του γάμου δεν έχουμε. Έχουμε όμως μαρτυρίες εκ των οποίων συνάγεται ότι η Εκκλησία ήδη από τα πρώτα χριστιανικά χρόνια ευλογούσε το γάμο με τους ιερείς και την άδεια των επισκόπων. Καταρχάς έχουμε τα λόγια του αποστόλου Παύλου που μνημονεύει το γάμο ως «μυστήριον μέγα» αναφερόμενος στην πνευματική ένωση του Χριστού με την Εκκλησία. (Εφεσ. 5,31-33). Λίγο αργότερα στις αρχές του 2^{ου} αιώνα η Εκκλησία καθορίζει τα σχετικά με την τέλεση του χριστιανικού γάμου, όπως φαίνεται από την επιστολή του Ιγνατίου Αντιοχείας προς τον Πολύκαρπο Σμύρνης: «Πρέπει δέ τοῖς γαμοῦσι και ταῖς γαμουμέναις μετά γνώμης τοῦ ἐπισκόπου τήν ἔνωσιν ποιεῖσθαι, ἵνα ὁ γάμος ἦ κατά Κύριον καί μή κατ' ἐπιθυμίαν. Πάντα πρὸς τιμὴν Θεοῦ γενέσθω» (PG 5, 868A). Αργότερα ο Μ. Βασίλειος στην 7^η ομιλία εις την εξαήμερο κάνει λόγο, ότι η ένωση άνδρα και γυναίκας αγιάζεται και ευλογείται: «Οἱ ἄνδρες ἀγαπᾶτε τὰς γυναῖκαις, κᾶν ὑπερόριοι ἀλλήλοις πρὸς κοινωνίαν γάμου συνέληθε. Ὁ τῆς φύσεως δεσμός, ὁ διά τῆς εὐλογίας ζυγός, ἔνωσις ἔστω τῶν διεστώτων» (PG 29B, 160B). Σε αντίθεση με την Εκκλησία η πολιτεία πολύ αργότερα θέσπισε νόμους που ὀριζαν την υποχρεωτική ιερολογία του γάμου. Ο Ιουστινιανός το 538 με την 74 Νεαρά ὀρισε ότι για την επίσημη αναγνώριση του γάμου απαιτούνταν η μαρτυρία 3 ή 4 κληρικῶν ὅτι ο γάμος πραγματοποιήθηκε σύμφωνα με τις διατάξεις της Εκκλησίας. Η υποχρεωτική ιερολογία του γάμου, για την αναγνώρισή του, ἔλαβε χώρα το 893 ἐπί Λέοντα του Σοφοῦ ὅπου με την 89 Νεαρά ανγνώριζε ως νόμιμο γάμο μόνο αυτόν που ευλογούσε η Εκκλησία με ιερολογία. Βλ. Χάρη Πάτση, *Νέα Ελληνική Εγκυκλοπαίδεια*, τόμ. 9, Αθήναι 1966, σ. 320. Επίσης βλ. αναλυτικά J.v. Zhisman, ὄ.π., τόμος 1, σελ. 248-297.

¹⁸⁸ Ρ.Π. Δ', 308.

¹⁸⁹ Βλ. Μ. Βασιλ. 21,22,26,59, Ελένη Γ. Γιαννακοπούλου, «Η παλλακεία ως τύπος συμβίωσης», σ. 80.

παλλακεία, όποιος δηλαδή διαπράττει παλλακεία όντας έγγαμος διαπράττει και μοιχεία.¹⁹⁰

Η αλήθεια είναι, ότι στην Ορθόδοξη Ανατολή υπήρχε ένα θεολογικό και πατερικό ρεύμα υπέρ μίας θετικότερης αντιμετώπισης της ανθρώπινης σεξουαλικότητας, του γάμου και της γυναίκας· τάσεις αυστηροποίησης και καταστολής της επιθυμίας δεν μπόρεσαν με καταλυτικό τρόπο να επηρεάσουν το γενικό πνεύμα των Ιερών Κανόνων, το οποίο είχε ως αποτέλεσμα (και) την εξίσωση της γυναίκας και του άνδρα στα αντίστοιχα σεξουαλικά παραπτώματα¹⁹¹.

Αυτή η πορεία εξίσωσης του άνδρα και της γυναίκας αποτυπώνεται χαρακτηριστικά στις αναφορές του Νύσσης για διαφορετικές απόψεις Πατέρων της Εκκλησίας, ήδη από το εισαγωγικό τρόπον τινά μέρος του κανόνα, όχι άδικα. Να θυμίσουμε, ότι στους ύστερους ρωμαϊκούς και στους πρώτους χριστιανικούς χρόνους η μοιχεία αφορούσε μόνο στην γυναίκα και όχι στον άνδρα. Για τον άνδρα υπήρχε η σχετικά αντίστοιχη κατηγορία της πορνείας, που ήταν σαφώς «ελαφρύτερο» παράπτωμα. Όταν έρχεται η εποχή που οι υποχρεώσεις του άνδρα εξισώνονται με τις υποχρεώσεις της γυναίκας - και ο παρών κανόνας του Νύσσης σηματοδοτεί αυτή την ωρίμανση των συνθηκών -, καταλαβαίνουμε ότι η ηδονή (επιθυμία) του άνδρα είναι ιδίου τύπου με την ηδονή (επιθυμία) της γυναίκας. Πρόκειται για νομική ή νομικο-ηθική εξύψωση της γυναίκας στο επίπεδο του άνδρα, αλλά, αντίστροφα, υποβάθμιση της ηδονής του

¹⁹⁰ Ό.π., 89.

¹⁹¹ Αναλυτικά, βλ. Ντέιβιντ Φόρντ, «Διαφορές μεταξύ των σπουδαιότερων Πατέρων της Ανατολικής και της Δυτικής Εκκλησίας σχετικά με τη γυναίκα και τη σεξουαλικότητα», Σύνταξη 77 (Ιανουάριος- Μάρτιος 2001), σ.σ. 32-48.

άνδρα στο επίπεδο της ηδονής της γυναίκας. Η επιθυμία και τα παραπτώματά της αποδεικνύουν αυτό το συμπέρασμα¹⁹².

Η παιδεραστία¹⁹³ και η κτηνοβασία¹⁹⁴ είναι δύο ακόμη παρεπόμενοι όροι της μοιχείας που αναφέρονται στον εν λόγω κανόνα. Η προσβολή κατά της φύσης, το λεγόμενο «παρά φύση», ήταν ήδη από τα ύστερα ελληνιστικά και ρωμαϊκά χρόνια (πολύ πιο πριν από την χριστιανική γραμματεία) μία εκδοχή του «αφύσικου έρωτα». Ενώ στα αρχαία χρόνια η σεξουαλική διαστροφή είχε να κάνει με μία υπέρμετρη παρουσία της επιθυμίας και του «ανδρισμού», στους αιώνες που ακολούθησαν η υπέρμετρη επιθυμία έδινε την αίσθηση μίας ασθένειας που πρέπει να θεραπευθεί.

Ο Ιωάννης Χρυσόστομος κάνει λόγο για την ομοφυλοφιλία ως μία παθολογία, «Μή γάρ έπειδή ήκουσας, φησίν, ότι Έξεκαύθησαν, τής έπιθυμίας μόνης είναι νομίσης τό νόσημα· καί γάρ τό πλέον τής αυτών ραθυμίας έστιν, ή καί τήν έπιθυμίαν ανήψε».¹⁹⁵ Η παθολογία είναι μία διαταραχή που διαταράσσει την ανθρώπινη επιθυμία: συνεχίζει ο Χρυσόστομος, «Ουδέ γάρ ει τινα ειδον γυμνόν τρέχοντα, βορβόρω τό σωμα ανακεχρωσμένον άπαν, ειτα ουκ έγκαλυπτόμενον, αλλά καί

¹⁹² Michel Foucault, *Υποκειμενικότητα και Αλήθεια. Παραδόσεις στο Κολλέγιο της Γαλλίας (1980-1981)*, Seuil / Gallimard, 2014, 158-159.

¹⁹³ Κατά την άποψη του Κ. Ράλλη πρόκειται για την «παρά φύσιν άσέλγεια» η οποία αποδίδεται με τους όρους: «παιδεραστία, άρρενομανία, άνδρομανία, λύσσα κατά του άρρενος, άσχημοσύνην έν τοις άρρεσιν επιδικνύειν, τής φύσεως τάναντία πράττειν. Στα Λατινικά δε αποδίδεται διά των όρων sodomia (perfecta) και incontinentiavel crimen contra naturam. Κ. Ράλλης, *Ποινικόν Δίκαιον*, σελ. 262 - 263 όπου και οι σχετικές παραπομπές.

¹⁹⁴ Κτηνοβασία καλείται γενικώς η μετά κτήνους ή πτηνού επίτευξη γενετήσιων σχέσεων η οποία ποινικοποιείται ήδη από την Παλαιά Διαθήκη. Εξ. 20,19, πρβλ. Π. Χριστινάκης, *Η Απόπειρα Εκκλησιαστικού Εγκλήματος*, σ. 691.

¹⁹⁵ Ιωάννης Χρυσόστομος, *Εις Έπιστολήν προς Ρωμαίους*, Όμιλία 4η, PG 60, 418β'.

ἐγκαλλωπιζόμενον, συνήσθη ἄν αὐτῶ, ἀλλά καί μᾶλλον ἄν αὐτόν ἐθρήνησα, ὅτι οὐδέ αἰσθάνεται ἀσχημονῶν. Ἵνα δέ καί σαφεστέραν δείξω τὴν ὕβριν, ἀνάσχεσθέ μου καί ἑτέρου παραδείγματος. Εἰ γάρ παρθένον τις κατεδίκασε θαλαμευομένην ἀλόγοις μιγῆναι ζώοις, εἶτα ἦδετο ἐκείνη τῇ μίξει, οὐ διὰ τοῦτο μάλιστα δακρῶν ἦν ἀξία...¹⁹⁶»¹⁹⁷.

Γενικά, μπορούμε να πούμε ότι η Ορθόδοξη Ανατολική Εκκλησία, μέσω της πατερικής ερμηνευτικής και των Ιερών κανόνων, προσπάθησε και πέτυχε σε μεγάλο βαθμό να οριοθετήσει το πλαίσιο εντός του οποίου συναντώνται τα γενετήσια αμαρτήματα και να ορίσει σε τί συνίσταται το κάθε ένα από αυτά(μοιχεία-πορνεία κ.λ.π.), αλλά και την αξιολόγηση του γάμου (όχι μόνο των γαμικών παραπτωμάτων). Είναι χαρακτηριστικό άλλωστε ότι κυρίως στην Δύση κυκλοφορούν τα «βιβλία μετάνοιας» (penitentials), τα οποία περιείχαν πολλές σεξουαλικές δραστηριότητες στην κατηγορία των αμαρτημάτων, όπως η αιμομιξία, η πορνεία, η μοιχεία, η κτηνοβασία, η αυτοϊκανοποίηση κ.α.¹⁹⁸.

3. ΚΑΝΟΝΕΣ ΤΗΣ ΕΚΚΛΗΣΙΑΣ ΣΧΕΤΙΚΟΙ ΜΕ ΤΙΣ ΓΕΝΕΤΗΣΙΕΣ ΗΛΟΝΕΣ

Ο Μ. Βασίλειος στον 7^ο κανόνα του λέει: «Ἄρρενοφθόροι καὶ ζωοφθόροι καὶ φονεῖς καὶ φαρμακοὶ καὶ μοιχοὶ καὶ εἰδωολάτραι τῆς αὐτῆς καταδίκης εἰσὶν ἡξιωμένοι, ὥστε ὄν ἔχεις ἐπὶ τῶν ἄλλων τύπον καὶ ἐπὶ τούτων φύλαξον. Τοὺς δὲ ἐν τριάκοντα ἔτεσι μετανοήσαντας ἐπὶ τῇ

¹⁹⁶ Ἰωάννης Χρυσόστομος, *Εἰς Ἐπιστολὴν πρὸς Ρωμαίους*, Ὁμιλία 4^η, PG 60, 419.

¹⁹⁷ Kyle Harper, *From Shame to Sin. The Christian Transformation of Sexual Morality in late Antiquity*, Cambridge, Massachusetts and London, England, 2013, 147.

¹⁹⁸ Αναφορά, στο Merry Wiesner- Hanks, *Christianity and Sexuality in the early Modern World. Regulating desire, Reforming Practice*, London and New York, 2000, σελ. 35-37.

ἀκαθαρσία, ἣν ἐν ἀγνοίᾳ ἔπραξαν, οὐκ ἀμφιβάλλειν ἡμᾶς προσῆκεν εἰς τὸ παραδέξασθαι ἢ τε γὰρ ἀγνοία συγγνώμης ἀξίους αὐτοὺς ποιεῖ, καὶ τὸ ἐκούσιον τῆς ἐξαγορεύσεως καὶ ἡ παράστασις ἐν τοσοῦτῳ χρόνῳ γενομένη, σχεδὸν γὰρ ὅλην τὴν γενεὰν ἀνθρώπου παρεδόθησαν τῷ Σατανᾷ, ἵνα παιδευθῶσι μὴ ἀσχημονεῖν. Ὡστε, κέλευσον αὐτοὺς ἤδη ἀνυπερθέτως δεχθῆναι, μάλιστα εἰ καὶ δάκρυα ἔχουσι δυσωποῦντά σου τὴν εὐσπλαγχνίαν καὶ βίον ἐπιδείκνυνται ἄξιον συμπαθείας»¹⁹⁹.
Επιβάλλεται λοιπὸν τριακονταετῆς αφορισμός.

Ὅμως κατὰ τον 58^ο του κανόνα «Ὁ μοιχεύσας, ἐν ἰε' ἔτεσιν ἀκοινώνητος ἔσται τῶν ἀγιασμάτων, οἰκονομηθήσεται δὲ τὰ ἰε' ἔτη ἐπ' αὐτῷ οὕτως· ἐν τέσσαρσι μὲν ἔτεσι προσκλαίων ἔσται· ἐν πέντε δὲ ἀκροώμενος· ἐν τέσσαρσιν ὑποπίπτων· ἐν δυσὶ συνεστῶς ἄνευ κοινωνίας»²⁰⁰, ο αφορισμός για τον μοιχεύσαντα φέρει το επιτίμιο των δεκαπέντε ετών, ὅπως το ἴδιο συμβαίνει καὶ για αὐτὸν που θα εγκαταλείψει τὴν νόμιμη γυναῖκα του καὶ λάβει ἄλλη (μοιχεία), «Ὁ μέντοι καταλιμπάνων τὴν νομίμως αὐτῷ συναφθεῖσαν γυναῖκα καὶ ἑτέραν ἀγόμενος, κατὰ τὴν τοῦ Κυρίου ἀπόφασιν, τῷ τῆς μοιχείας ὑπόκειται κρίματι. Κεκανόνισται γὰρ παρὰ τῶν Πατέρων ἡμῶν, τοὺς τοιούτους ἐνιαυτὸν προσκλαίειν, διετίαν ἐπακροᾶσθαι, τριετίαν ὑποπίπτειν, τῷ δὲ ἐβδόμῳ συνίστασθαι τοῖς πιστοῖς, καὶ οὕτω τῆς προσφορᾶς καταξιῶσθαι, ἐὰν μετὰ δακρῶν μετανοήσωσιν»²⁰¹.

Εἶναι χαρακτηριστικό, ὅτι επιτίμιο επταετίας ορίσθηκε ἀπὸ τον 20^ο κανόνα της Συνόδου της Αγκύρας: «Ἐάν τις γυνὴ μοιχευθῆ, ἢ μοιχεύση τις, ἐν ἑπτὰ ἔτεσι δεῖ αὐτὸν τοῦ τελείου τυχεῖν, κατὰ τοὺς βαθμοὺς τοὺς

¹⁹⁹ Ρ.Π. Δ', 110. Βλ. Σχετικῶς καὶ τοὺς 62, 63 Μ. Βασιλείου, Ρ.Π. Δ', 220.

²⁰⁰ Ὁ.π., 216.

²⁰¹ Ὁ.π., 239 - 240, 77^ος Μ.Βασιλείου.

προάγοντας»²⁰², όπως και από τον 87^ο κανόνα της Πενθέκτης Οικουμενικής Συνόδου: «Ἡ τὸν ἄνδρα καταλιποῦσα μοιχαλὶς ἐστίν, εἰ ἐπ' ἄλλον ἦλθε, κατὰ τὸν ἱερόν καὶ θεῖον Βασίλειον, ἐκ τῆς Ἱερεμίου προφητείας ἄριστα τοῦτο ἀναλεξάμενον· ὅτι, Ἐὰν γένηται γυνὴ ἀνδρὶ ἑτέρῳ, οὐκ ἐπιστρέψει πρὸς τὸν ἄνδρα αὐτῆς, ἀλλὰ μαινομένη μιανθήσεται· καὶ πάλιν· Ὁ ἔχων μοιχαλίδα, ἄφρων καὶ ἀσεβής. Εἰ οὖν φανῆ τοῦ ἀνδρὸς ἀλόγως ἀναχωρήσασα, ὁ μὲν συγγνώμης ἐστὶν ἄξιος, ἡ δὲ ἐπιτιμίων. Ἡ δὲ συγγνώμη τούτῳ πρὸς τὸ κοινωνεῖν τῇ ἐκκλησίᾳ δοθήσεται. Ὁ μέντοι καταλιμπάνων τὴν νομίμως συναφθεῖσαν αὐτῷ γυναῖκα, καὶ ἑτέραν ἀγόμενος, κατὰ τὴν τοῦ Κυρίου ἀπόφασιν, τῷ τῆς μοιχείας ὑπόκειται κρίματι. Κεκανόνισται δὲ παρὰ τῶν Πατέρων ἡμῶν, τοὺς τοιούτους ἐνιαυτὸν προσκλαίειν, διετίαν ἐπακροᾶσθαι, τριετίαν ὑποπίπτειν, καὶ τῷ ἑβδόμῳ συνίστασθαι τοῖς πιστοῖς, καὶ οὕτω τῆς προσφορᾶς καταξιοῦσθαι, ἐὰν δὴ μετὰ δακρύων μετανοήσωσιν»²⁰³. Ὁ ἐν λόγῳ κανόνας ἀποτελεῖται ἀπὸ τμήματα των κανόνων του Μ. Βασιλείου καὶ ιδίως ἀπὸ τον 9^ο κανόνα²⁰⁴, ἐνῶ σχετικοὶ εἶναι καὶ οἱ 21^{ος}²⁰⁵, 31^{ος}²⁰⁶, 35^{ος}²⁰⁷, 36^{ος}²⁰⁸, 37^{ος}²⁰⁹, 48^{ος}²¹⁰ καὶ 77^{ος}²¹¹ του ἰδίου Πατέρα, καθὼς καὶ ο 20^{ος} τῆς Αγκύρας²¹² καὶ 113^{ος} τῆς Συνόδου τῆς Καρθαγένης.²¹³

²⁰² Ρ.Π. Γ', 63.

²⁰³ Ρ.Π. Β', 505 - 506.

²⁰⁴ Ρ.Π. Δ', 120 - 121.

²⁰⁵ Ο.π., 149.

²⁰⁶ Ο.π., 173.

²⁰⁷ Ο.π., 179.

²⁰⁸ Ο.π., 180.

²⁰⁹ Ο.π., 181.

²¹⁰ Ο.π., 199.

Τα πράγματα περιπλέκονται με τον 9^ο κανόνα του Μ. Βασιλείου, ο οποίος αναφέρεται στη συνήθεια των γυναικών να κρατούν τους άνδρες τους, ακόμα και αν έχουν αυτοί μοιχεύσει ή είναι πόρνοι. Προφανώς αποτυπώνεται κοινωνική συνήθεια της εποχής εκείνης. Περαιτέρω, διαβάζουμε, ότι αυτή που εγκατέλειψε τον άντρα της είναι μοιχαλίδα, αν πήγε σε άλλον άντρα· και ο άντρας που τον εγκατέλειψε η γυναίκα του συγχωρείται και η γυναίκα που συγκατοικεί μ' αυτόν δεν είναι αξιοκατάκριτη. Αν όμως ο άντρας που εγκατέλειψε τη γυναίκα του, πήγε σε άλλη, είναι και ο ίδιος μοιχός, επειδή κάνει τη γυναίκα του να γίνει μοιχαλίδα. Η γυναίκα που συζεί μ' αυτόν είναι μοιχαλίδα, επειδή έστρεψε προς τον εαυτό της ξένο άντρα. Ολόκληρος ο κανόνας είναι ο εξής: «Ἡ δὲ τοῦ Κυρίου ἀπόφασις, κατὰ μὲν τὴν τῆς ἐννοίας ἀκολουθίαν, ἐξ ἴσου καὶ ἀνδράσι καὶ γυναιξὶν ἀρμόζει, περὶ τοῦ μὴ ἐξεῖναι γάμου ἐξίστασθαι παρεκτὸς λόγου πορνείας. Ἡ δὲ συνήθεια οὐχ οὕτως ἔχει, ἀλλ' ἐπὶ μὲν τῶν γυναικῶν, πολλὴν εὐρίσκομεν τὴν ἀκριβολογίαν, τοῦ μὲν ἀποστόλου λέγοντος ὅτι· ὁ κολλώμενος τῇ πόρνη ἐν σῶμά ἐστι· τοῦ δὲ Ἱερεμίου ὅτι· Ἐὰν γένηται γυνὴ ἀνδρὶ ἑτέρῳ, οὐκ ἐπιστρέψει πρὸς τὸν ἄνδρα αὐτῆς, ἀλλὰ μαινομένη μίανθήσεται· καὶ πάλιν· Ὁ ἔχων μοιχαλίδα, ἄφρων καὶ ἀσεβής. Ἡ δὲ συνήθεια, καὶ μοιχεύοντας ἄνδρας καὶ ἐν πορνείαις ὄντας, κατέχεσθαι ὑπὸ τῶν γυναικῶν προστάσσει ὥστε ἢ τῷ ἀφειμένῳ ἀνδρὶ συνοικοῦσα, οὐκ οἶδα εἰ δύναται μοιχαλὶς χρηματίζειν. Τὸ γὰρ ἔγκλημα ἐνταῦθα τῆς ἀπολυσάσης τὸν ἄνδρα ἄπτεται, κατὰ ποίαν αἰτίαν ἀπέστη τοῦ γάμου, εἴτε γὰρ τυπτομένη μὴ φέρουσα τὰς πληγὰς, ὑπομένειν ἐχρῆν μᾶλλον ἢ διαζευχθῆναι τοῦ συνοικοῦντος, εἴτε τὴν εἰς τὰ χρήματα ζημίαν μὴ φέρουσα, οὐδὲ αὕτη ἢ πρόφασις ἀξιόλογος. Εἰ δὲ διὰ τὸ ἐν πορνείᾳ

²¹¹ Ο.π., 239 - 240.

²¹² Ρ.Π. Γ', 62.

²¹³ Ο.π., 548.

αὐτὸν ζῆν, οὐκ ἔχομεν τοῦτο ἐν τῇ συνηθείᾳ τῇ ἐκκλησιαστικῇ τὸ παρατήρημα. Ἀλλὰ καὶ ἀπίστου ἀνδρὸς χωρίζεσθαι οὐ προσετάχθη γυνή, ἀλλὰ παραμένειν δεῖ διὰ τὸ ἄδηλον τῆς ἐκβάσεως. Τί γὰρ οἶδας γύναι, εἰ τὸν ἄνδρα σώσεις; Ὡστε ἡ καταλιποῦσα μοιχαλὶς, εἰ ἐπ' ἄλλον ἦλθεν ἄνδρα, ὁ δὲ καταλειφθεὶς, συγγνωστὸς καὶ ἡ συνοικοῦσα τῷ τοιούτῳ οὐ κατακρίνεται. Εἰ μέντοι ὁ ἀνὴρ, ὁ ἀποστάς τῆς γυναικός, ἐπ' ἄλλην ἦλθε, καὶ αὐτὸς μοιχός, διότι ποιεῖ αὐτὴν μοιχευθῆναι· καὶ ἡ συνοικοῦσα αὐτῷ, μοιχαλὶς, διότι ἀλλότριον ἄνδρα πρὸς ἑαυτὴν μετέστησεν»²¹⁴. Ἄνδρας καὶ γυναῖκα τελικὰ ἐξισώνονται στο ἐπίπεδο τῆς διάπραξης τῆς μοιχείας²¹⁵.

4. ΑΝΑΛΥΣΗ ΤΟΥ ΚΑΝΟΝΑ

Ο Γρηγόριος Νύσσης ἀπὸ τὴν ἀρχὴ διαχωρίζει τὶς ἀμαρτίες τῆς ἐπιθυμίας καὶ τῆς ἡδονῆς σε δύο εἶδη: τὴν μοιχείαν καὶ τὴν πορνείαν. Ἡ μοιχεία, ὡς βαρύτερο ἀμάρτημα, ἐθεωρεῖτο, ἀκόμα καὶ ἀπὸ μερικῶν Πατέρων τῆς Ἐκκλησίας, ὅτι ἀφορᾷ μόνον στὴ σύζυγο. Ὁ σύζυγος, ἀντίθετα, ὅταν παραβίαζε τὴ συζυγικὴ πίστη, υπαγόταν στὸ ἐγκλημα τῆς πορνείας²¹⁶. Ὁ Γρηγόριος Νύσσης σε συμφωνία καὶ με τὸν Ἰωάννη Χρυσόστομο, ἐξισώνει τοὺς δύο συζύγους στα καθήκοντα καὶ στὶς υποχρεώσεις.²¹⁷ Στὴν ἴδια ἀκριβῶς συνάφεια συναντάμε καὶ τὴν ἐρμηνείαν

²¹⁴ *P.Π. Δ'*, 120 - 121.

²¹⁵ Βλ. καὶ Konstantinos Vasilakis, «The Canonical Aspects of Marriage and Divorce», *Θεολογία*, (1/2011), 270.

²¹⁶ «Τισὶ μὲν οὖν τῶν ἀκριβεστέρων ἤρесе καὶ τὸ κατὰ πορνείαν πλημμέλημα μοιχείαν εἶναι νομίζειν, διότι μία ἐστὶν ἡ νόμιμος συζυγία, καὶ γυναικὸς πρὸς ἄνδρα, καὶ ἄνδρὸς πρὸς γυναῖκα. Πᾶν οὖν τὸ μὴ νόμιμον, παράνομον πάντως· καὶ ὁ μὴ τὸ ἴδιον ἔχων, δηλαδὴ τὸ ἀλλότριον ἔχει, τῷ γὰρ ἀνθρώπῳ μία δέδοται παρὰ τοῦ Θεοῦ βοηθός, καὶ τῇ γυναικὶ μία ἐφήρμοσται κεφαλὴ», *P.Π. Δ'*, 308.

²¹⁷ «Ὡσπερ γὰρ ἡ τὸν ἄνδρα ἔχουσα γυνή, κἂν ἰκέτη κἂν ἐλευθέρῳ τινὶ γυναῖκα μὴ ἔχοντι ἑαυτὴν ἐκδῶ τοῖς τῆς μοιχείας ἀλίσκεται νόμοις· οὕτω καὶ ὁ ἀνὴρ, κἂν εἰς ἑτέραν

του συντάκτη του Πηδαλίου, όπου χαρακτηριστικά λέει: «Διότι ἂν ἡ μοιχεία ἦναι ἁμαρτία πρὸς ξένην γυναῖκα, κατὰ τούτον το λόγον καί ἡ πορνεία, πρὸς ξένην γυναῖκα γινομένη, ὡς μοιχεία λογίζεται».²¹⁸

Στον εν λόγω κανόνα ταυτίζεται η έννοια της μοιχείας και της πορνείας. Κάθε παράνομη συνάφεια ανδρός με γυναίκα είτε ἐγγαμη είτε ἀγαμη, θεωρείται μοιχεία. Στην ευρεία έννοια αυτής μάλιστα υπάγονται και άλλες πράξεις, ὅπως η ζωοφθορία, η παιδεραστία, η τέλεση γάμου χωρίς λύση του ἤδη υφισταμένου²¹⁹ (πρβλ. κανόνες 9²²⁰ και 75 - 76²²¹ του Μ. Βασιλείου).

Ὅχι και τόσο αυτονόητη αυτή η ταύτιση. Ο 21^{ος} κανόνας του Μ. Βασιλείου διακρίνει την πορνεία του ἀνδρα από το ἁμάρτημα της μοιχείας: «Ἄνηρ γυναικὶ συνοικῶν, ἐπειδὴν μὴ ἀρκεσθεὶς τῷ γάμῳ, εἰς πορνείαν ἐκπέση, πόρνον κρίνομεν τὸν τοιοῦτον καὶ πλεῖον αὐτὸν παρατείνομεν ἐν τοῖς ἐπιτιμίοις. Οὐ μέντοι ἔχομεν κανόνα τῷ τῆς μοιχείας αὐτὸν ὑπαγαγεῖν ἐγκλήματι, ἐὰν εἰς ἐλευθέραν γάμου ἢ ἁμαρτία γένηται, διότι ἡ μοιχαλὶς μὲν μαινομένη, φησί, μιανθήσεται, καὶ οὐκ ἀναστρέψει πρὸς τὸν ἄνδρα αὐτῆς καὶ ὁ κατέχων μοιχαλίδα, ἄφρων καὶ ἀσεβής. Ὁ μέντοι πορνεύσας, οὐκ ἀποκλεισθήσεται τῆς πρὸς τὴν γυναῖκα αὐτοῦ συνοικήσεως. Ὅστε ἡ μὲν γυνή, ἀπὸ πορνείας ἐπανιόντα τὸν ἄνδρα αὐτῆς, παραδέξεται, ὁ δὲ ἀνήρ τὴν μιανθεῖσαν τῶν οἴκων

γυναῖκα, ἄνδρα οὐκ ἔχουσαν, ἁμάρτοι, γυναῖκα ἔχων, μοιχεία τό πράγμα νενόμισται» (Ιωάννης Χρυσόστομος, Εἰς τό χωρίον 7, 39 τῆς Α' Κορινθίους Ἐπιστολῆς), ἡ αναφορά στον Ιερώνυμο Κοτσώνη, «Μοιχεία. Κανονικόν Δίκαιον», Θ.Η.Ε., τόμος 9^{ος}, Αθήναι 1966, στ. 8.

²¹⁸ Πηδάλιον, 656.

²¹⁹ Π. Χριστινάκης, *Θέματα Κανονικοῦ καὶ Ἐκκλησιατικοῦ Δικαίου Α'*, σελ. 267-268.

²²⁰ Ρ.Π. Δ', 120 - 121.

²²¹ Ο.π., 236 - 237.

ἑαυτοῦ ἀποπέμψει. Τούτων δὲ ὁ λόγος οὐ ῥάδιος, ἢ δὲ συνήθεια οὕτω κεκράτηκεν».²²² Ὁ ἐν λόγῳ κανόνας ἐντάσσεται σὲ αὐτὸ τὸ «σῶμα» κανόνων Πατέρων, ποὺ ἀπηχεῖ κρατούσες κοινωνικὲς καὶ νομικὲς ἀντιλήψεις τῆς ἐποχῆς. Ὅχι μόνον ὁ Ἰωάννης ὁ Χρυσόστομος ἀλλὰ καὶ ὁ Γρηγόριος ὁ Ναζιανζηνὸς κατηγοροῦσαν αὐτὰ τὰ «κατάλοιπα» τῆς ρωμαϊκῆς νομοθεσίας, τὰ ὁποῖα δημιουργοῦσαν ἀνίσες καταστάσεις, σὲς ὁποῖες οἱ γυναῖκες δέχονταν τιμωρία πέραν τοῦ μέτρου.²²³ Ἐπρόκειτο γιὰ μίαν νομοθεσίαν ποὺ εἶχε διαμορφωθεῖ ἀπὸ ἀνδρὲς καὶ προοριζόταν γιὰ τὴν ἐλάφρυνση τῶν ποινῶν τῶν ἀνδρῶν. Παρὰ ταῦτα, ἡ κοσμικὴ βυζαντινὴ νομοθεσία ἐξακολουθοῦσε, ὡς ἀπόρροια τῆς ρωμαϊκῆς, νὰ ἐπηρεάζει κατὰ τρόπον ἀνίσω τὸ ἐκκλησιαστικὸ δίκαιο.

Εἶναι χαρακτηριστικὸ τὸ πιο κάτω ἀπόσπασμα: «Ἔτσι ὁ ἀρχιεπίσκοπος Βουλγαρίας Δημήτριος Χωματιανὸς ἐπὶ αἰτήσεως τοῦ Ἰωάννου Ράδου γιὰ τὴν καταδίκη γιὰ μοιχεία ἐνὸς ἐγγαμοῦ ἀνδρὸς ὁποῖος ἦρθε σὲ συνάφεια μετὰ τὴν ἀγάμην ἀδερφήν του, ἀπεφάνθη ὅτι αὐτὸς υποβάλλεται σὲς ἀπειλούμενες διατάξεις τοῦ βυζαντινοῦ δικαίου ἀλλὰ ὄχι καὶ σὲς ἐκκλησιαστικὰ ἐπιτίμια τῆς μοιχείας.²²⁴ Ἀλλὰ καὶ κατὰ τὴν ἀπὸ Μαρτίου 1394 συνοδικὴ ἀπόφαση τοῦ Πατριάρχου Κωνσταντινουπόλεως Ἀντωνίου τοῦ Δ, σύζυγος ὁποῖος εἶχε σχέσεις μετὰ πόρνες δὲν υπεβλήθη σὲς ἐπιτίμια τῆς μοιχείας, οὔτε διατάχθηκε ἡ λύση τοῦ γάμου του.²²⁵ Τέλος ὡς μοιχεία ὀρίζεται καὶ ἡ παράβαση τῆς πίστεως

²²² Ὁ.π., 149.

²²³ J.v. Zhisman, ὁ.π., σ. 413.

²²⁴ Γιὰ τὶς ἀποφάσεις ἐπὶ Δημητρίου Χωματιανοῦ βλ. ἀναλυτικὰ στο: Evangelos Katerelos, *Die Auflösung der Ehe bei Demetrios Chomatianos und Johannew Apokaukos*, Frankfurt am Main, 1992.

²²⁵ J.v. Zhisman, Ὁ.π., 417.

της μνηστειάς από τη μνηστή.²²⁶ Καθίσταται σαφές πως στο βυζαντινό εκκλησιαστικό δίκαιο υπήρχε σαφής ανισότητα μεταξύ των ανδρών και των γυναικών ως προς αυτό το ζήτημα. Η θέση της ανατολικής Ορθόδοξης Εκκλησίας ακολούθησε το ίδιο πνεύμα, ορίζοντας ως μοιχεία την σαρκική συνάφεια μιας έγγαμης γυναίκας με έναν ξένο άνδρα και ως πορνεία την εξώγαμη σχέση ενός έγγαμου άνδρα με μια άγαμη γυναίκα ή δούλη»²²⁷.

Κατ' οικονομία οι Πατέρες της Εκκλησίας προχώρησαν σε μία διάκριση μεταξύ πορνείας που σημαίνει την εκπλήρωση της επιθυμίας κάποιου χωρίς να αδικείται άλλος, και στην μοιχεία, η οποία σημαίνει επιβουλή και αδικία έναντι άλλου· σε αυτήν ανήκει και η κτηνοβασία και η παιδεραστία²²⁸, γιατί προϋποθέτουν αδικία «εις το αλλότριον» και «παρά φύσιν»²²⁹. Η συγκατάβαση στην πορνεία φέρει ως επιτίμιο αποκλεισμό από την προσευχή για τρία χρόνια, για άλλα τρία χρόνια συμμετοχή μόνο στην «ἀκρόαση», και άλλα τρία χρόνια (συνολικά εννέα) συμπροσευχή με όσους βρίσκονται στην κατηγορία των «ὑποπιπτόντων». Αντίθετα στην περίπτωση της μοιχείας, όπου υπάρχει αδικία έναντι τινός - στην περίπτωση της κτηνοβασίας και της παιδεραστίας έναντι της ίδιας της

²²⁶ Ο.π., 418-420.

²²⁷ Ιωάννης Ράλλης-Καδαλάς, *Η ιστορική εξέλιξη του εγκλήματος της μοιχείας. Από τους ομηρικούς χρόνους μέχρι το τέλος της Βυζαντινής περιόδου*, Θεσσαλονίκη 2010, σελ. 52-53.

²²⁸ Πολλοί συνέδεσαν την αναφορά στην παιδεραστία στον εν λόγω Κανόνα με τη στάση της Εκκλησίας απέναντι στην ομοφυλοφιλία γενικότερα, «Την ανάγκη αυτή θεραπεύουν και οι θεσπισθέντες από την Εκκλησία σχετικοί Κανόνες, όπως ο ζ' «Περί αρρενοφθόρων» και ο ξβ' «Περί αρρενοκοίτου» του Μ. Βασιλείου, ο δ' του Γρηγορίου Νύσσης «Περί πόρνων», στους οποίους εντάσσει και τους παιδεραστές, την «παρά φύσιν» αδικία και «άθεσμον ηδονήν», ο «Περί αρρενομανίας» Ιωάννου του Νηστευτού, οι οποίοι ορίζουν την αποβολή των ομοφυλοφίλων από το σώμα της Εκκλησίας και την υπό όρους επανένταξή τους σε αυτό», Βλ. Αμαλία Σπουρλάκου - Ευτυχιάδου, «Εκκλησία και Ομοφυλοφιλία», *ΕΕΘΣΠΑ*, Μ, Νο.1, (2005), 309.

²²⁹ Ρ.Π. Δ', 309.

φύσης -, το επιτίμιο είναι πολύ βαρύτερο: διπλασιασμός του χρόνου της μετανοίας.

Εάν πάλι κάποιος εξαγορεύσει την αγνοούμενη αμαρτία, θα επιτιμηθεί με περισσότερη φιλανθρωπία. Εάν αντίθετα χωρίς να το εξομολογηθεί ο ίδιος, βρεθεί ή κατηγορηθεί για τις ίδιες αμαρτίες, τότε βαρύτερο πρέπει να είναι το επιτίμιο.²³⁰ Επίσης, κατά τον ιερό Πατέρα, μπορεί να συντομευθεί και ο χρόνος της «ἀκρόασης» και να επιταχυνθεί ο χρόνος της επιστροφής, με την προϋπόθεση ότι ο παραπτωματίας επιδεικνύει μεγάλο ζήλο στη φάση της μετάνοιας. Διότι όπως εύστοχα ερμηνεύει ο Βαλσαμών «Ὡς γάρ οὐ δεῖ, φησί, τούς μαργαρίτας ῥίπτειν ἔμπροσθεν τῶν χοίρων, τοῦτο δὴ τό εὐαγγελικόν, μαργαρίτας μὲν καλῶν τό ἅγιον σῶμα τοῦ Κυρίου, καί τό τίμιον αἷμα, χοίρους δέ, τούς ἔμπαθῶς ζῶντας, καί τῷ βορβόρῳ τῶν παθῶν ἐγκυλιομένους, οὕτως ἄτοπον ἀποστερεῖν τῆς μεταλήψεως τῶν τιμίων μαργαριτῶν, τούς διά μετανοίας καθάραντας ἑαυτούς τῶν παθῶν, καί ἐκ χοίρων εἰς ἀνθρώπους μεταβληθέντας διά τῆς καθαρότητας»²³¹.

²³⁰ Βλ. Παναγιώτης Ι. Μπούμης, *Κανονικόν Δίκαιον*, Αθήνα 2000³, σ. 74.

²³¹ *Ρ.Π. Δ'* 313-314.

ΚΕΦΑΛΑΙΟ ΠΕΜΠΤΟ

ΠΕΜΠΤΟΣ ΚΑΝΟΝΑΣ ΤΟΥ ΑΓΙΟΥ ΓΡΗΓΟΡΙΟΥ ΝΥΣΣΗΣ²³²

(Περὶ ἐκουσίων καὶ ἀκουσίων φονέων, ὧν εἴ τιτι ἐπαπειλεῖται θάνατος, ἐφεῖται μεταλαβεῖν, καίτοι προκεκωλυμένῳ)²³³

Λείπεται πρὸς τούτοις τὸ θυμοειδὲς τῆς ψυχῆς προθεῖναι εἰς ἐξέτασιν, ὅταν παρασφαλεῖσα τῆς ἀγαθῆς τοῦ θυμοῦ χρήσεως, εἰς ἀμαρτίαν ἐκπέση. Πολλῶν δὲ ὄντων τῶν κατὰ θυμὸν εἰς ἀμαρτίαν ἐνεργουμένων, καὶ πάντων κακῶν, ἤρεσέ πως τοῖς Πατράσιν ἡμῶν, ἐν τοῖς ἄλλοις μὴ λίαν ἀκριβολογεῖσθαι, μηδὲ πολλῆς ἄξιον ἠγεῖσθαι σπουδῆς τὸ θεραπεύειν πάντα τὰ ἐκ τοῦ θυμοῦ παραπτώματα, καίτοι γε τῆς Γραφῆς οὐ μόνον τὴν ψιλὴν ἀπαγορευούσης πληγὴν, ἀλλὰ καὶ πᾶσαν λοιδορίαν, ἢ βλασφημίαν, καὶ εἴ τι ἄλλο τοιοῦτον ὁ θυμὸς ἀπεργάζεται· μόνου δὲ τοῦ κατὰ φόνον ἄγους τὴν παραφυλακὴν ἐποιήσαντο διὰ τῶν ἐπιτιμιῶν. Διήρηται δὲ τὸ τοιοῦτον κακὸν τῇ διαφορᾷ τοῦ ἐκουσίου τε, καὶ ἀκουσίου· ἐν οἷς ἐκούσιος μὲν ἐστὶ φόνος, πρῶτον μὲν ὁ ἐκ παρασκευῆς τετολημμένος τοῦ εἰς αὐτὸ τοῦτο εὐτρεπισαμένου, ὅπως ἂν τὸ ἄγος ἐργάσθαι. Ἐπειτα δὲ κάκεινος ἐν τοῖς ἐκουσίοις ἐνομίσθη, ὅταν τις ἐν συμπλοκῇ καὶ μάχῃ τύπτων τε, καὶ τυπτόμενος, ἐνέγκῃ κατὰ τινος καιρίαν τὴν διὰ τῆς χειρὸς πληγὴν. Ὁ γὰρ ἅπαξ τῷ θυμῷ κρατηθεὶς, καὶ τῇ ὀρμῇ τῆς ὀργῆς χαριζόμενος, οὐδὲν ἂν παρὰ τὸν καιρὸν τοῦ πάθους τῶν ἀνακόψαι τὸ κακὸν δυναμένων ἐπὶ νοῦν λάβοι· ὥστε καὶ τὸ ἐκ τῆς συμπλοκῆς ἀποτέλεσμα τοῦ φόνου, εἰς ἔργον προαιρέσεως, οὐκ εἰς ἀποτυχίαν ἀνάγεται. Οἱ δὲ ἀκούσιοι φανερὰ ἔχουσι τὰ γνωρίσματα, ὅταν τις πρὸς ἕτερόν τι τὴν σπουδὴν ἔχων, ἐξ ἀποτυχίας τι τῶν ἀνηκέστων

²³² Ρ.Π. Δ', 314-317.

²³³ Αλιβιζάτος, 558.

δράση. Ἐπὶ τούτων τοίνυν, ὁ μὲν ἐκούσιος φόνος εἰς τριπλασίονα χρόνον παρατείνεται τοῖς δι' ἐπιστροφῆς θεραπευομένοις τὸ ἐκούσιον ἄγος. Τρεῖς ἐννέα γὰρ εἰσιν ἐνιαυτοί, καθ' ἕκαστον βαθμὸν τῆς ἐννεάδος τῶν ἐτῶν ὀρισθείσης, ὥστε ἐν μὲν τῷ παντελεῖ ἀφορισμῷ ἐννεατῆ χρόνον διαγενέσθαι ἀπειργόμενον τῆς Ἐκκλησίας· ἄλλα δὲ τοσοῦτα ἔτη ἐν τῇ ἀκροάσει παραμεῖναι, μόνης τῆς τῶν διδασκάλων καὶ τῆς τῶν Γραφῶν ἀκροάσεως ἀξιούμενον· ἐν δὲ τῇ τρίτῃ ἐννεάδι μετὰ τῶν ὑποπιπτόντων ἐν ἐπιστροφῇ προσευχόμενον, οὕτως ἐλθεῖν ἐπὶ τὴν μετουσίαν τοῦ ἀγιάσματος· δηλονότι, καὶ ἐπὶ τοῦ τοιούτου ἢ αὐτὴ παρατήρησις ἔσται παρὰ τοῦ οἰκονομοῦντος τὴν Ἐκκλησίαν, καὶ πρὸς τὸν λόγον τῆς ἐπιστροφῆς συντηθήσεται αὐτῷ καὶ ἡ τοῦ ἐπιτιμίου παράτασις, ὥστε, ἀντὶ ἐννέα ἐτῶν ἐφ' ἑκάστῳ βαθμῷ, ὀκτώ, ἢ ἑπτὰ, ἢ ἕξι, ἢ πέντε μόνον γενέσθαι, εἶπερ τὸ μέγεθος τῆς ἐπιστροφῆς νικῶν τὸν χρόνον, καὶ ὑπερβάλλοιτο τῇ σπουδῇ τῆς διορθώσεως τοὺς ἐν τῇ μακρᾷ προθεσμίᾳ ῥαθυμότερον ἑαυτοὺς ἀπὸ τῆς κηλίδος καθαίροντας. Τὸ δὲ ἀκούσιον, συγγνωστὸν μὲν, οὐ μὴν ἐπαινετὸν ἐκρίθη· τοῦτο δὲ εἶπον, ὥστε δῆλον γενέσθαι ὅτι, κὰν ἀκουσίως τις γένηται ἐν τῷ τοῦ φόνου μιάσματι, ὡς ἤδη βέβηλον αὐτὸν ὑπὸ τοῦ ἄγους γενόμενον, ἀπόβλητον ἱερατικῆς χάριτος ὁ κανὼν ἀπεφίγητο. Ὅσος δὲ ἐστὶν ἐπὶ τῇ ψιλῇ πορνείᾳ τοῦ καθαρσίου ὁ χρόνος, τοσοῦτος καὶ ἐπὶ τῶν ἀκουσίως πεφονευκότων ἐδοκιμάσθη καλῶς ἔχειν· δηλαδή καὶ ἐν τούτῳ τῆς προαιρέσεως τοῦ μετανοοῦντος δοκιμαζομένης, ὥστε, εἰ ἀξιόπιστος γένοιτο ἢ ἐπιστροφή, μὴ πάντως παραφυλαχθῆναι τὸν ἀριθμὸν τῶν ἐτῶν, ἀλλὰ διὰ συντομίας ἀγαγεῖν αὐτὸν εἰς τὴν τῆς Ἐκκλησίας ἀποκατάστασιν, καὶ εἰς τὴν τοῦ ἀγαθοῦ μετουσίαν. Εἰ δὲ τις μὲν μὴ πληρώσας τὸν χρόνον τὸν ἐκ τῶν κανόνων ἀφωρισμένον, ἐξοδεύει τοῦ βίου, κελεύει ἢ τῶν Πατέρων φιλανθρωπία, μετασχόντα τῶν ἀγιασμάτων, μὴ κενὸν τοῦ ἐφοδίου πρὸς τὴν ἐσχάτην ἐκείνην καὶ μακρὰν ἀποδημίαν ἐκπεμφθῆναι· εἰ δὲ μετασχὼν τοῦ ἀγιάσματος πάλιν εἰς τὴν ζωὴν ἐπανέλθοι, ἀναμένει τὸν τεταγμένον

χρόνον, ἐν ἐκείνῳ τῷ βαθμῷ γενόμενον, ἐν ᾧ ἦν πρὸ τῆς κατὰ ἀνάγκην αὐτῷ δοθείσης κοινωνίας.

1. ΠΕΡΙΛΗΨΗ ΤΟΥ ΚΑΝΟΝΑ

Ο συγκεκριμένος κανόνας του Γρηγορίου Νύσσης ασχολείται με το παράπτωμα του θυμοειδούς μέρους της ψυχής που είναι ο φόνος (Homicidium), εκούσιος και ακούσιος.²³⁴ Και σε αυτόν τον κανόνα διαβλέπει κανείς τον υποκειμενικό παράγοντα: «καὶ ἐν τούτῳ τῆς προαιρέσεως τοῦ μετανοοῦντος δοκιμαζομένης, ὥστε, εἰ ἀξιόπιστος γένοιτο ἢ ἐπιστροφή, μὴ πάντως παραφυλαχθῆναι τὸν ἀριθμὸν τῶν ἐτῶν, ἀλλὰ διὰ συντομίας ἀγαγεῖν αὐτὸν εἰς τὴν τῆς Ἐκκλησίας ἀποκατάστασιν καὶ εἰς τὴν τοῦ ἀγαθοῦ μετουσίαν».²³⁵ Επειδὴ εἶναι πολλές οἱ αμαρτίες αὐτοῦ τοῦ μέρους τῆς ψυχῆς (λοιδωρία, βλασφημία κ.ά.), ο Γρηγόριος Νύσσης εστιάζει στο «κατὰ φόνον ἄγος».²³⁶ Για μία ἀκόμη φορά, προηγείται μία εκτενὴς εισαγωγικὴ παρατήρηση - μπορεῖ κανεὶς να θυμηθεῖ τὴν εισαγωγὴ τοῦ 4^{ου} κανόνα, στὴν ὁποία ο ἱερός Πατέρας διατυπώνει τις ἄλλες ἀπόψεις ἄλλων Πατέρων, για ν' ἀκολουθήσει ἡ ἐννοιολογικὴ διάκριση καὶ διαίρεση, καὶ στο τέλος να γίνεῖ ο ἐπιμερισμὸς τῶν ἐπιτιμίων για τὴν κάθε περίπτωση. Ἡ προαίρεση τοῦ μετανοοῦντα εἶναι ο υποκειμενικὸς ἐκεῖνος παράγοντας²³⁷ που υπεισέρχεται στο ἀντικειμενικὸ γεγονός καὶ μπορεῖ να μειώσει τὸν χρόνο τῆς μετανοίας.

²³⁴ Για τὴν ἐννοια καὶ τα εἶδη τοῦ φόνου βλ. Κων. Μ. Ράλλης, *Ποινικὸ Δίκαιον*, σελ. 210-211, ὅπου καὶ οἱ σχετικὲς παραπομπές.

²³⁵ *Ρ.Π.Δ'*, 316.

²³⁶ *Ο.π.*, 315.

²³⁷ Για τὸν υποκειμενικὰ στοιχεῖα τοῦ ἀδίκου τοῦ φόνου βλ. Παν. Ε. Χριστινάκης, *Θέματα Κανονικὸ καὶ Ἐκκλησιαστικὸ Δικαίου Α'*, σελ. 164-172.

2. ΕΝΝΟΙΕΣ ΚΑΙ ΕΙΔΗ ΑΝΘΡΩΠΟΚΤΟΝΙΩΝ

Η αφαίρεση της ανθρώπινης ζωής είναι μία από τις πιο βασικές επιταγές της χριστιανικής Ηθικής. Ήδη, στο Δεκάλογο της Π. Διαθήκης (Έξοδος, 20,15, Δευτερονόμιο, 5,18) η εντολή της απαγόρευσης του φόνου εντάσσεται στο δικαιοακό σύστημα της βιβλικής Θεολογίας, έχοντας ως θεμελίωση το γεγονός της δολοφονίας του Άβελ από τον Κάιν (Γένεσις, 4, 8-16).

Αυτή η πρωταρχική απαγόρευση είναι κοινός τόπος τόσο του αρχαίου ελληνικού, όσο και του ελληνιστικού και βυζαντινού κόσμου. Τη συναντάμε σε πολλά κείμενα και χωρία αρχαίων φιλοσόφων και Πατέρων της Εκκλησίας, σε συνδυασμό, πολλές φορές, με το «αίμα», το «μίασμα», την «ποινή» κ.ά. Από την άλλη πλευρά, υπήρξε πάντοτε μία προσπάθεια διάκρισης διαφόρων ειδών στην κατηγορία της ανθρωποκτονίας. Δεν είναι όλες οι ανθρωποκτονίες το ίδιο πράγμα.

Κατ' αρχήν έχουμε την περίπτωση του «εκούσιου φόνου»: Εκούσιος φόνος καλείται η εκ προθέσεως αφαίρεση ανθρώπινης ζωής.²³⁸ Όρος απαραίτητος για να υπάρξει το αδίκημα του εκουσίου φόνου είναι η ήρεμη ψυχική κατάσταση του δράστη αλλά και η προαίρεσή του (ενεργών εξ ελευθέρως θελήσεως) η οποία τον κατευθύνει προς αυτή τη πράξη.²³⁹

Η περίπτωση του «ακούσιου φόνου» υφίσταται ως νομική κατηγορία, ήδη από το αρχαιοελληνικό δίκαιο, όμως συγκαταλεγόταν στην κατηγορία των «μη νόμιμων φόνων», σε αντιδιαστολή με τους «νόμιμους φόνους», όπως ήταν τότε γνωστοί οι λεγόμενοι και ως

²³⁸ Π. Ι. Παναγιωτάκος, ό.π., σ. 514

²³⁹ Αυτόθι.

«δικαιολογημένοι φόνοι»²⁴⁰. Πιο συγκεκριμένα, στο εν λόγω Δίκαιο, οι μη νόμιμοι φόνοι διακρίνονται στην ανθρωποκτονία εκ προθέσεως και σε αυτήν εξ αμελείας. Στην πρώτη περίπτωση, ο λόγος είναι για «εκούσιο φόνο» ή «εκ προνοίας» και «εξ επιβουλής», ενώ στη δεύτερη περίπτωση του «ακούσιου» ή «απροβούλευτου» φόνου ενέπιπτε κάθε περίπτωση, κατά την οποία ο άνθρωπος αφαιρούσε τη ζωή άλλου ανθρώπου, από άγνοια, τυχαία ή από στιγμιαία και αιφνίδια διέγερση ψυχικής ορμής και πάθους²⁴¹. Παρατηρεί, λοιπόν, κανείς, ότι και οι Αρχαίοι Έλληνες νομοθέτες αναγνώριζαν το πάθος και την ψυχική ορμή ως υπόβαθρο και εν μέρει αιτία της διάπραξης ακουσίου φόνου, τον οποίο γι' αυτόν ακριβώς τον λόγο δεν τον νομιμοποιούσαν.

Αυτές είναι οι βασικές δικαιοκτικές παραδοχές που κληρονόμησαν και οι Πατέρες της Εκκλησίας, όταν επεξεργάστηκαν τους σχετικούς Ιερούς κανόνες.

²⁴⁰ Παραθέτουμε το πιο κάτω απόσπασμα: «Ο Δημοσθένης στον Κατά Αριστοκράτους λόγο του αναφέρει το νόμο : 'εκείνος ο οποίος θα φονεύσει...ή από άγνοια στον πόλεμο, δεν θα εξορισθεί.», βάσει του οποίου στην περίπτωση ακουσίου φόνου συμπολεμιστή αίρεται ο άδικος χαρακτήρας της πράξης, με αποτέλεσμα ο δράστης να μένει ατιμώρητος. Επιπροσθέτως δε, μας πληροφορεί και για το λόγο θέσπισης της εν λόγω ρύθμισης. Υποστηρίζει ότι ο νόμος είναι δίκαιος, καθότι εάν σκοτώσει τον συμπολεμιστή του πιστεύοντας ότι είναι εχθρός, θα πρέπει να τον συγχωρήσουν και όχι να τον τιμωρήσουν. Συνεπώς, ο άδικος χαρακτήρας της πράξης του εγκλήματος της ανθρωποκτονίας αίρεται και η πράξη δεν είναι τελικά άδικη. Η αρχική ανάγνωση της διάταξης μπορεί να οδηγήσει τον αναγνώστη στο εσφαλμένο συμπέρασμα, ότι πρόκειται για περίπτωση που εμπίπτει στις νομοθετικές διατάξεις του ακουσίου φόνου ή άλλως της ανθρωποκτονίας εξ αμελείας. Ωστόσο, όπως θα δούμε παρακάτω, παρά το γεγονός ότι πρόκειται για ανθρωποκτονία εξ αμελείας, ρητά διαχωρίζεται από την κατηγορία αυτή, καθότι η ανθρωποκτονία εξ αμελείας εμπίπτει στους μη νόμιμους φόνους», Χρ. Στ. Μουρατίδης, *Οι δίκαιοι φόνοι στο Αττικό Δίκαιο*, Θεσσαλονίκη 2016, σ. 28.

²⁴¹ Αυτόθι, σ. 29.

3. ΑΝΑΛΥΣΗ ΤΟΥ ΚΑΝΟΝΑ

Ο φόνος για το Γρηγόριο Νύσσης συνδέεται με το θυμοειδές μέρος της ψυχής και ερμηνεύεται ως αποτυχία στην αγαθή χρήση του θυμού από τον ίδιο τον άνθρωπο. Διακρίνει δύο είδη φόνων, και καθώς εστιάζει στο θυμοειδές μέρος, δεν ακολουθεί τον αντίστοιχο κανόνα του Μ. Βασιλείου, ο οποίος προσθέτει εμπειρικά και μία τρίτη κατηγορία, ενδιάμεση του εκούσιου και του ακούσιου φόνου, αυτήν που προσεγγίζει τον ακούσιο: «Ἐν τοῖς ἀκουσίοις ἐστὶ κάκεινο ὁμοίως, τὸ ἀμυνόμενον τινα ἐν μάχῃ, ξύλω ἢ χειρὶ ἀφειδῶς ἐπὶ τὰ καίρια τὴν πληγὴν ἐνεγκεῖν, ὥστε κακῶσαι αὐτόν, οὐχ ὥστε παντελῶς ἀνελεῖν, ἀλλὰ τοῦτο ἤδη προσεγγίζει τῷ ἐκούσιῳ· ὁ γὰρ τοιούτῳ χρησάμενος ὄργάνῳ πρὸς ἄμυναν ἢ ὁ πεφεισμένως τὴν πληγὴν ἐπαγωγῶν, δῆλός ἐστι διὰ τὸ κεκρατῆσθαι ὑπὸ τοῦ πάθους ἀφειδῶν τοῦ ἀνθρώπου. Ὅμοίως καὶ ὁ ξύλω βαρεῖ ἢ λίθῳ μείζονι τῆς δυνάμεως τῆς ἀνθρωπίνης χρησάμενος, τοῖς ἀκουσίοις ἐναριθμεῖται, ἄλλο μὲν τι προελόμενος, ἄλλο δέ τι ποιήσας· ὑπὸ γὰρ τοῦ θυμοῦ τοιαύτην ἤνεγκε τὴν πληγὴν, ὥστε ἀνελεῖν τὸν πληγέντα, καίτοι ἡ σπουδὴ ἦν αὐτῷ συντριψαί τυχόν, οὐχὶ δὲ καὶ παντελῶς θανατῶσαι» (8^{ος} κανόνας)²⁴². Πρόκειται για την πρόκληση φόνου στη διάρκεια μίας συμπλοκής.²⁴³ Για τον Γρηγόριο Νύσσης η κυριαρχία του πάθους δεν επιτρέπει τέτοιες «διαβαθμίσεις»: «Ὁ γὰρ ἅπαξ τῷ θυμῷ κρατηθεὶς καὶ τῇ ὀρμῇ τῆς ὀργῆς χαριζόμενος, οὐδὲν ἂν παρὰ τὸν καιρὸν τοῦ πάθους τῶν ἀνακόψαι τὸ κακὸν δυναμένων ἐπὶ νοῦν λάβοι, ὥστε καὶ τὸ ἐκ τῆς

²⁴² Ρ.Π. Δ', 113.

²⁴³ Εκτενής ανάλυση στο Π. Χριστινάκης, *Θέματα Κανονικού και Εκκλησιαστικού Δικαίου Α'*, σελ. 168-172.

συμπλοκῆς ἀποτέλεσμα τοῦ φόνου εἰς ἔργον προαιρέσεως, οὐκ εἰς ἀποτυχίαν ἀνάγεται» (5^{ος} κανόνας)²⁴⁴.

Εκούσιος φόνος για τον Νύσσης είναι αυτός που έχει προσχεδιασθεί (εκ παρασκευῆς) από το ανθρώπινο υποκείμενο, με αυτό τον σκοπό. Ο Μ. Βασίλειος στον ίδιο 8^ο του κανόνα προσδιορίζει και περιγράφει ως αμιγῶς εκούσιους φόνους αυτούς που διαπράττουν οι ληστές, αυτοί που μετέχουν στον πόλεμο, ή όσοι/όσες ασχολούνται με παράξενα και απαγορευμένα πράγματα (μαγικά κά.), με τελική κατάληξη την αφαίρεση της ανθρώπινης ζωής²⁴⁵.

Για τον Νύσσης ο ακούσιος φόνος είναι καθαρά «αποτυχία» και σφάλμα. «Οἱ δὲ ἀκούσιοι φανερὰ ἔχουσι τὰ γνωρίσματα, ὅταν τις πρὸς ἕτερόν τι τὴν σπουδὴν ἔχων ἐξ ἀποτυχίας τι τῶν ἀνηκέστων δράσῃ»²⁴⁶. Στο χωρίο αυτό ο ιερός Πατέρας ευθυγραμμίζεται με τον 8^ο κανόνα του Μ. Βασιλείου, ειδικότερα στον πρώτο περιγραφικό ορισμό που δίνει αυτός: «Ἀκούσιον μὲν γὰρ ἔστι παντελῶς καὶ πόρρω τοῦ κατάρξαντος, τὸ ἀκοντίζοντα λίθον ἐπὶ κύνα ἢ δένδρον ἀνθρώπου τυχεῖν· ἢ μὲν γὰρ ὄρμη ἦν τὸ θηρίον ἀμύνασθαι ἢ τὸν καρπὸν κατασεῖσαι, ὑπέβη δὲ αὐτομάτως τῇ πληγῇ κατὰ πάροδον ὁ παραπεσών, ὥστε τὸ τοιοῦτον ἀκούσιον»²⁴⁷. Ο Ζωναράς σχολιάζει στην ίδια εννοιολογική γραμμή λέγοντας, ότι «ἀκούσιον δὲ φόνον ὀρίζεται ὅτε ἄλλο τι ποιῆσαι βουλόμενός τις, οἷον

²⁴⁴ Ρ.Π. Δ', 315.

²⁴⁵ Ο.π., 113 - 114.

²⁴⁶ Ο.π., 315.

²⁴⁷ Ο.π., 113.

θηρίον ἀμύνασθαι, ἢ κατασεῖσαι δένδρου καρπόν, ἄνθρωπον παριόντα μὴ προΐδῶν πλήξει, καὶ ὁ πληγείς θανεῖται»²⁴⁸.

Ο Μ. Βασίλειος, ὅπως εἶδαμε και πιο πάνω, κάνει λόγο για μία ενδιαμέση, τρίτη κατηγορία, αὐτὴ του ἐκουσίου - ἀκούσιου φόνου. Αὐτός νοεῖται εἴτε σε κατάσταση ἀμυνας, εἴτε ἐξαιτίας τῆς χρήσης ἰκανοῦ οργάνου να ἐπιφέρει τον θάνατο και ὑπὸ το κράτος του θυμοῦ (εἶναι ἐδῶ που διαφέρει ο 5^{ος} κανόνας του Νύσσης). Προσθετικά στον 11^ο κανόνα, ο Μ. Βασίλειος²⁴⁹ ἀρύεται και μεταπλάθει το παλαιοδιαθηκικό χωρίο τῆς Εξόδου, 21, 18-19,²⁵⁰ για να επιχειρηματολογήσει για το γεγονός ὅτι, ἀκόμη και ὅταν ο υπαίτιος δεν εἶχε ἀνθρωποκτόνο δόλο, ἡ πράξη του σημασιολογείται ὡς φόνος, ἔστω και ἀκούσιος, στην περίπτωση συμπλοκῆς και (τελικά θανατηφόρων) κακώσεων και τραυματισμῶν. Εἶναι φανερό, ὅτι ο Μ. Βασίλειος ενδιαφέρεται περισσότερο στο να ἀναδείξει τὴν ἀντικειμενική αἰτιότητα για τὴ συγκρότηση του ἐκκλησιαστικῶς ἀδίκου, και ὄχι τόσο στο να ὑποκειμενικοποιήσει ἢ να «ψυχολογικοποιήσει» τα σχετικά ἀμαρτήματα²⁵¹.

²⁴⁸ Γ. Πουλῆς, *Ο ἀκούσιος φόνος κατὰ το Ἐκκλησιαστικό Δίκαιο*, Θεσσαλονίκη 1993, σελ. 73 - 74, Ρ.Π. Δ', 317.

²⁴⁹ «Ὁ δὲ τὸν ἀκούσιον ποιήσας φόνον, ἀρκούντως ἐξεπλήρωσε τὴν δίκην ἐν τοῖς ἔνδεκα ἔτεσι. Δῆλον γὰρ ὅτι ἐπὶ τῶν πληγέντων τὰ Μωϋσέως παρατηρήσομεν, καὶ τὸν κατακλιθέντα μὲν ὑπὸ τῶν πληγῶν, ἄς ἔλαβε, βαδίσαντα δὲ πάλιν ἐπὶ τῇ ράβδῳ αὐτοῦ, οὐ λογισόμεθα πεφονεῦσθαι. Εἰ δὲ καὶ οὐκ ἐξανέστη μετὰ τὰς πληγὰς, ἀλλ' οὖν τῷ μὴ προελέσθαι αὐτὸν ἀνελεῖν, ὁ τυπήσας, φονευτὴς μὲν, ἀλλ' ἀκούσιος διὰ τὴν πρόθεσιν», Ρ.Π. Δ', 129.

²⁵⁰ «ἐάν δὲ λοιδορῶνται δύο ἄνδρες καὶ πατάξῃ τις τὸν πλησίον λίθῳ ἢ πυγμῇ, καὶ μὴ ἀποθάνῃ, κατακλιθῆ δὲ ἐπὶ τὴν κοίτην, ἐάν ἐξαναστᾶς ὁ ἄνθρωπος περιπατήσῃ ἔξω ἐπὶ ῥάβδῳ, ἀθῶος ἔσται ὁ πατάξας· Πλήν τῆς ἀργίας αὐτοῦ ἀποτεῖσει καὶ τὰ ἰατρεία.»

²⁵¹ Βλ. και Γ. Πουλῆς, *Ο ἀκούσιος φόνος κατὰ το Ἐκκλησιαστικό Δίκαιο*, σελ. 65-67, Π.Ε.Χριστινάκης, *Η Απόπειρα Ἐκκλησιαστικοῦ ἐγκλήματος*, ὑποσ. 232, σελ. 602.

Ο ακούσιος φόνος είναι κατανοητός, αλλά δεν είναι άξιος επιδοκιμασίας, όμως μπορεί να συγχωρηθεί: «Τὸ δὲ ἀκούσιον, συγγνωστὸν μὲν, οὐ μὴν ἐπαινετὸν ἐκρίθη».²⁵² Στην περίπτωση κάποιου που είναι κληρικός ακόμα και ο ακούσιος φόνος οδηγεί σε καθαίρεση ή σε «ἀποβολή της ιερατικής χάριτος»²⁵³. μάλιστα, οι κορυφαίοι ερμηνευτές της βυζαντινής περιόδου δήλωναν, ότι αυτός ο φόνος συνιστά κώλυμα για την ιερωσύνη (Ζωναράς, Βαλσαμών)²⁵⁴. Το επιτίμιο που προβλέπεται για τον εκούσιο φόνο, αναφορικά με κάποιον λαϊκό, πρέπει, κατά τον κανόνα του Νύσσης, να είναι τριπλάσιος χρόνος: είναι δηλαδή το σύνολο των χρόνων είκοσι επτά και έχουν ορισθεί, εννέα χρόνια για κάθε βαθμίδα, ώστε ν' αποκλείεται ο αμαρτωλός από την Εκκλησία με τέλειο αφορισμό για εννέα έτη, για άλλα τόσα να παραμένει στην τάξη των «ακροωμένων» και άλλα τόσα να προσεύχεται μαζί με τους «υποπίπτοντες»²⁵⁵. Βέβαια, και σε αυτή την περίπτωση, όσο αυστηρό και αν είναι το επιτίμιο και βαρύ το αμάρτημα, υπάρχει η δυνατότητα της συντόμευσης του χρονικού διαστήματος, εάν υπάρχει ο σχετικός ζήλος της μετανοίας. Ωσαύτως υπάρχει και η δυνατότητα αυξήσεως του χρόνου σε περιπτώσεις όπου δεν επιδεικνύεται η ανάλογη μετάνοια.²⁵⁶

Μένοντας στην περίπτωση του εκούσιου φόνου και πέρα από τον 5^ο κανόνα του Νύσσης, ο κληρικός τιμωρείται με την ποινή της καθαίρεσης, χωρίς ν' αφορίζεται, διότι η ποινή αυτή θεωρείται ικανοποιητική, εδώ οι σχετικές παραπομπές μπορούν να γίνουν είτε στον 55^ο κανόνα του Μ.

²⁵² Ρ.Π.Δ', 316.

²⁵³ Αυτόθι.

²⁵⁴ Γ. Πουλής, *Ο ακούσιος φόνος κατά το Εκκλησιαστικό Δίκαιο*, σελ. 74, Βλ. και Κ. Ράλλης, *Ποινικόν Δίκαιον*, σ. 215.

²⁵⁵ Ρ.Π. Δ', 315 - 316. Βλ. και Κ. Ράλλης, *Ποινικόν Δίκαιον*, σελ. 211-212.

²⁵⁶ Κ. Ράλλης, *ό.π*, σελ. 215-216.

Βασιλείου²⁵⁷, είτε στον 65^ο κανόνα των Αγίων Αποστόλων²⁵⁸. Περαιτέρω, κατά τον 56^ο κανόνα του Μ. Βασιλείου περί εκουσίων φόνων, ορίζεται ότι, όποιος με τη θέλησή του σκότωσε, αυτός πρέπει να μένει ακοινώνητος των Θείων Αγιασμάτων, για μία περίοδο είκοσι ετών.²⁵⁹

Ο Γρηγόριος Νύσσης, όταν αναφέρεται στην επιτιμιακή κύρωση για τον ακούσιο, αυτή τη φορά, φόνο, με υποκείμενο της τέλεσης λαϊκό, ορίζει ότι: «Όσος δὲ ἐστὶν ἐπὶ τῇ ψιλῇ πορνείᾳ τοῦ καθαρσίου ὁ χρόνος, τοσοῦτος καὶ ἐπὶ τῶν ἀκουσίως πεφονευκότων ἐδοκιμάσθη καλῶς ἔχειν».²⁶⁰ Εάν θυμηθεί κανείς τον 4^ο κανόνα του ιερού Πατέρα, θα δει ότι σε αυτόν επίσης ο Νύσσης διακρίνει τη μοιχεία της πορνείας, όταν εφαρμόζει τις αρχές της κυριότητας στις σχέσεις άνδρα - γυναίκας²⁶¹.

Κατά τον 57^ο κανόνα του περί ακουσίων φόνων²⁶², ο Μ. Βασίλειος ορίζει ότι αυτός που φονεύει χωρίς τη θέλησή του, χωρίς δηλαδή να το

²⁵⁷ «Οἱ τοῖς λησταῖς ἀντεπεξιόντες, ἔξω μὲν ὄντες τῆς Ἐκκλησίας, εἴργονται τῆς κοινωρίας τοῦ ἀγαθοῦ, κληρικοὶ δὲ ὄντες, τοῦ βαθμοῦ καθαιροῦνται· Πᾶς γάρ, φησὶν, ὁ λαβῶν μάχαιραν ἐν μαχαίρᾳ ἀποθανεῖται», *Ρ.Π. Δ'*, 212.

²⁵⁸ «Εἴ τις κληρικός, ἐν μάχῃ τινὰ κρούσας, καὶ ἀπὸ τοῦ ἐνὸς κρούσματος ἀποκτείνῃ, καθαιρείσθω διὰ τὴν προπέτειαν αὐτοῦ· ἐὰν δὲ λαϊκὸς ᾗ, ἀφοριζέσθω», *Ρ.Π. Β'*, 83.

²⁵⁹ «Ὁ ἐκουσίως φονεύσας καὶ μετὰ τοῦτο μεταμεληθεῖς. Ἐν εἴκοσιν ἔτη ἀκοινωνητος ἔσται τοῦ ἀγιασματος, τὰ δὲ εἴκοσιν ἔτη ἀκοινώνητος οἰκονομηθήσεται ἐπ' αὐτῶ· ἐν τέσσαρσιν ἔτεσι προσκλαίειν ὀφείλει, ἔξω τῆς θύρας ἐστῶς τοῦ εὐκτηρίου οἴκου καὶ τῶν εισιόντων πιστῶν δεόμενος εὐχὴν ὑπὲρ αὐτοῦ ποιῆσθαι, ἐξαγορεύων τὴν ἰδίαν παρανομίαν· μετὰ δὲ τὰ τέσσαρα ἔτη εἰς τοὺς ἀκροωμένους δεχθήσεται, ἐν πέντε ἔτεσι μετ' αὐτῶν ἐξελεύσεται· ἐν δὲ ἑπτὰ ἔτεσι μετὰ τῶν ἐν ὑποπτώσει προσευχόμενος ἐξελεύσεται· ἐν τέσσαρσι συστήσεται μόνον τοῖς πιστοῖς, προσφορᾶς δὲ οὐ μεταλήψεται· πληρωθέντων δὲ τούτων μεθέξει τῶν ἀγιασμάτων», *Ρ.Π. Δ'*, 215.

²⁶⁰ *Ρ.Π.Δ'*, 316.

²⁶¹ Γ. Πουλής, *Ὁ ακούσιος φόνος κατὰ τὸ Ἐκκλησιαστικὸ Δίκαιο*, σελ. 75. Βλ. καὶ Κ. Ράλλης *Ποινικὸ Δίκαιον*, σελ. 213-214.

²⁶² «Ὁ ἀκουσίως φονεύσας ἐν δέκα ἔτεσιν ἀκοινώνητος ἔσται τῶν ἀγιασμάτων, οἰκονομηθήσεται δὲ τὰ δέκα ἔτη ἐπ' αὐτῶ οὕτω· δύο μὲν ἔτη προσκλαύσει, τρία δὲ ἔτη ἐν

έχει προμελετήσει, να μένει ακοινώνητος για δέκα χρόνια. Τα δέκα αυτά χρόνια ορίζονται ως εξής:

α. Τα δύο εξ αυτών να προσκλαίει στην είσοδο του Ναού.

β. Τα επόμενα τρία έτη να ακροάζεται, δηλαδή να ακούει τη διδασκαλία της Εκκλησίας, έως ότου να πει ο Διάκονος «Όσοι κατηχούμενοι προέλθετε».

γ. Τα άλλα τέσσερα έτη να υποπίπτει, δηλαδή να μπαίνει στο Ναό αλλά να στέκεται όπισθεν του Άμβωνος και να εξέρχεται από το Ναό μαζί με τους κατηχουμένους.

δ. Ένα χρόνο να στέκεται με τους πιστούς και έπειτα να μεταλαμβάνει των Θείων Αγιασμάτων²⁶³.

Και πάλι βέβαια πρέπει να εξετάζεται η προαίρεση του μετανοούντος. Δε θα διαφωνήσει μάλιστα σε αυτό ούτε ο Μ. Βασίλειος, ο οποίος στον 54^ο του κανόνα αναφέρει: «Τὰς τῶν ἀκουσίων φόνων διαφορὰς πρὸ χρόνων οἶδα, ἐπιστείλας τῇ θεοσεβείᾳ σου, κατὰ τὸ ἐμοὶ δυνατόν, καὶ πλέον ἐκείνων οὐδὲν εἰπεῖν δύναμαι, τῆς δὲ σῆς συνέσεώς ἐστι κατὰ τὸ ἰδίωμα τῆς περιστάσεως ἐπιτείνειν τὰ ἐπιτίμια ἢ καὶ ὑφεῖναι»²⁶⁴.

Στο τέλος του κανόνα απαντά πάλι η φιλανθρωπία - οικονομία των ιερών κανόνων, διότι στη περίπτωση που δεν έχει συμπληρωθεί ο χρόνος

ἀκρωμένοις διατελέσει ἐν τέσσαρσιν ὑποπίπτων· καὶ ἐν ἐνιαυτῷ συσταθήσεται μόνον, καὶ τῷ ἐξῆς εἰς τὰ ἅγια δεχθήσεται». *Ρ.Π. Δ'*, 215.

²⁶³ Δ. Λ. Ξεσφύγγης, *Οι διατάξεις των Ιερών Κανόνων περί αμβλώσεων & η διδασκαλία της Εκκλησίας για τον χρόνο δημιουργίας της ψυχής*, Αθήνα 2009, σελ. 10. Για τους τόπους της μετάνοιας βλ. Π.Ι. Παναγιωτάκος, *ό.π.*, 336-338.

²⁶⁴ *Ρ.Π. Δ'*, 211. Επίσης Βλ. και Γ. Γιαννακόπουλος, «Φόνος- Κανονικόν Δίκαιον», *ΘΗΕ*, τομ. 11^{ος}, στ. 1194-1195.

του επιτιμίου και επίκειται ο θάνατός του, θα πρέπει να μεταλαμβάνει των Θείων Αγιασμάτων, ώστε «μὴ κενὸν τοῦ ἐφοδίου πρὸς τὴν ἐσχάτην ἐκείνην καὶ μακρὰν ἀποδημίαν ἐκπεμφθῆναι».²⁶⁵ Εάν πάλι παρέλθει ο κίνδυνος θανάτου, θα πρέπει να συνεχίσει να τελεί υπό επιτίμιο για όσο χρόνο υπολείπεται για τη συμπλήρωση του τεταγμένου χρόνου: «εἰ δὲ μετασχὼν τοῦ ἀγιάσματος πάλιν εἰς τὴν ζωὴν ἐπανέλθοι, ἀναμένειν τὸν τεταγμένον χρόνον, ἐν ἐκείνῳ τῷ βαθμῷ γενόμενον, ἐν ᾧ ἦν πρὸ τῆς κατὰ ἀνάγκην αὐτῷ δοθείσης κοινωνίας».²⁶⁶ Ουσιαστικά πρόκειται για μία αναφορά στο 13^ο κανόνα της Α' Οικουμενικής Συνόδου²⁶⁷ σχετικά με το τελευταίο εφόδιο των εξοδευόντων και την πλήρη ταύτιση του ιεροῦ πατέρα με τον κανόνα αυτό. Ανάλογο πνεύμα συναντάμε και στον 6^ο κανόνα της Αγκύρας περί αποστασίας, ο οποίος ορίζει: «Εἰ μὲν τοι κίνδυνος καὶ θανάτου προσδοκία ἐκ νόσου, ἢ ἄλλης τινὸς προφάσεως συμβαίη, τούτους ἐπὶ ὄρω δεχθῆναι».²⁶⁸

Στην κανονική παράδοση της Εκκλησίας υπήρξαν και άλλες διατάξεις που επιλαμβάνονται του φόνου, ιδιαίτερα με ζητήματα που αφορούν στον ακούσιο ή στον εξ αμελείας φόνου. Να θυμίσουμε τον 25^ο κανόνα της Αγκύρας, ο οποίος μάλιστα θεωρήθηκε από μερικούς ως ο μοναδικός κανόνας της Εκκλησίας που τιμωρεί την από αμέλεια τέλεση κανονικού αδικήματος, δηλαδή τον εξ αμελείας φόνου, ἀποψη υπερβολική

²⁶⁵ Ρ.Π. Δ', 316-317.

²⁶⁶ Ο.π., 317.

²⁶⁷ Ρ.Π. Β', 143. «Περὶ δὲ τῶν ἐξοδευόντων, ὁ παλαιὸς καὶ κανονικὸς νόμος φυλαχθήσεται καὶ νῦν, ὥστε, εἴ τις ἐξοδεύοι, τοῦ τελευταίου καὶ ἀναγκαιοτάτου ἐφοδίου μὴ ἀποστερεῖσθαι. Εἰ δὲ ἀπογνωσθεῖς, καὶ κοινωνίας τυχῶν, πάλιν ἐν τοῖς ζῶσιν ἐξετασθῆ, μετὰ τῶν κοινωνούντων τῆς εὐχῆς μόνης ἔστω. Καθόλου δὲ, καὶ περὶ παντὸς οὔτι νοσοῦν ἐξοδεύοντος, αἰτοῦντος τοῦ μετασχεῖν εὐχαριστίας, ὁ ἐπίσκοπος μετὰ δοκιμασίας μεταδιδότω τῆς προσφορᾶς».

²⁶⁸ Ρ.Π. Γ', 34.

καθώς η στόχευση του εν λόγω κανόνα είναι η ευθύνη αυτών που, ενώ γνωρίζουν τα γεγονότα, δεν κάνουν κάτι για ν' αποτρέψουν την ροή των πραγμάτων, η οποία καταλήγει στην αφαίρεση της ανθρώπινης ζωής²⁶⁹.

Σχετικά με τα επιτίμια και συνοψίζοντας μπορούμε να πούμε, ότι ο μιν Μ. Βασίλειος προβλέπει για τον εκούσιο φονέα ποινή εικοσαετή²⁷⁰, ενώ ο Γρηγόριος Νύσσης στον 5^ο κανόνα του είκοσι επτά χρόνια.

Στο πολιτειακό δίκαιο, ενώ στην περίοδο της Ρωμαϊκής Αυτοκρατορίας, ο ακούσιος φόνος έμενε ατιμώρητος, μεταγενέστερα άρχισαν να εμφανίζονται σχετικές νομικές διατάξεις. Στην Εκλογή (741)²⁷¹, ο Λέων Γ' ο Ίσαυρος, στην προσπάθειά του να περιγράψει τις αξιόποινες πράξεις και να ορίσει τις αντίστοιχες ποινές, διακρίνει την ανθρωποκτονία στην εκούσια, στην ανθρωποκτονία σε συμπλοκή, και στην ακούσια²⁷². Αλλά και στα Βασιλικά και στην Εξάβιβλο του Κωνσταντίνου Αρμενόπουλου ο ακούσιος φόνος δεν μένει ατιμώρητος²⁷³.

²⁶⁹ Γ. Πουλής, *Ο ακούσιος φόνος κατά το Εκκλησιαστικό Δίκαιο*, σελ. 61-63., Π.Ε. Χριστινάκης, *Η Απόπειρα Εκκλησιαστικού εγκλήματος*, σελ. 461-462. Ο εν λόγω κανόνας έχει ως εξής: «Μνηστευσάμενός τις κόρην, προσεφθάρη τῇ ἀδελφῇ αὐτῆς, ὡς καὶ ἐπιφορέσαι αὐτὴν· ἔγημε δὲ τὴν μνηστὴν μετὰ ταῦτα, ἢ δὲ φθαρεῖσα ἀπήγγξατο· οἱ συνειδότες ἐκελεύσθησαν ἐν δεκαετία δεχθῆναι εἰς τοὺς συνεστῶτας κατὰ τοὺς ὠρισμένους βαθμούς», *Ρ.Π. Γ'*, 68.

²⁷⁰ Είναι επίσης χαρακτηριστικό, ότι ο Μ. Βασίλειος κατατάσσει στην κατηγορία των εκούσιων φονέων και τους πολεμιστές ή όσους συμμετέχουν σε πολεμικές επιχειρήσεις, παρά το γεγονός, ότι αποδέχεται την εκκλησιαστική μετριοπάθεια σε περίπτωση πολέμου υπέρ της χριστιανικής πίστης. Βλ. τα σχετικά πατερικά χωρία, στο: Κερασία Γαλιγαλίδου, *Δικαιοσύνη Θεία και ανθρώπινη κατά τον Μέγα Βασίλειο*, Θεσσαλονίκη 2008, σελ. 250-251.

²⁷¹ Περί Εκλογής βλ. Σ.Ν.Τρωιάνος, *Οι Πηγές του Βυζαντινού Δικαίου*, Αθήνα - Κομοτηνή 1999, σελ. 112-126.

²⁷² Γ. Πουλής, *Ο ακούσιος φόνος κατά το Εκκλησιαστικό Δίκαιο*, σελ. 116-117.

²⁷³ Ο.π., 119-120. G.E. & C.G.E Heimbach, *Basilicorum Libri LX*, τόμος 5, Lipsae 1850, Βασιλικά βιβ. Ξ, τίτλος νθ', ιέ / βιβ. Ξ, τίτλος λθ', δ', Const. Harmenopuli, ό.π., βιβλ. ΣΤ, τίτλος στ', 12, σελ. 754.

Όταν κάποιος στραφεί όμως στις προβλεπόμενες τιμωρίες που επεφύλασσε το βυζαντινό δίκαιο για τα παραπτώματα, προκειμένου να σχηματίσει άποψη για το τι θεωρούσε μία συγκεκριμένη εποχή ως ελαφρύ ή βαρύ παράπτωμα, ίσως βρεθεί προ εκπλήξεως, όταν διαπιστώσει ότι η προβλεπόμενη ποινή για την ανθρωποκτονία (ή για εγκλήματα μέσης βαρύτητας όπως οι αμβλώσεις),²⁷⁴ ήταν η εξορία, ποινή που στον μεν κλασικό ρωμαϊκό δίκαιο σήμαινε την αναγκαστική απομάκρυνση ή την αναγκαστική παραμονή σε κάποιον τόπο. Η ποινή της εξορίας δεν μπορεί σε καμία περίπτωση να θεωρηθεί ότι αντιστοιχεί σε ένα πολύ βαρύ παράπτωμα - η επίδραση της απόδοσης της αιτίας στο πάθος και στην οργή, είναι πασιφανής.

²⁷⁴ Βλ. σχετικώς Γ. Πουλής, *Εκκλησιαστικό Ποινικό Δίκαιο*, σελ. 128 - 131, Δ. Α. Ξεσφύγγης, *Οι διατάξεις των Ιερών Κανόνων περί αμβλώσεων & η διδασκαλία της Εκκλησίας για τον χρόνο δημιουργίας της ψυχής*, σελ. 6 - 7.

ΚΕΦΑΛΑΙΟ ΕΚΤΟ

ΕΚΤΟΣ ΚΑΝΟΝΑΣ ΤΟΥ ΑΓΙΟΥ ΓΡΗΓΟΡΙΟΥ ΝΥΣΣΗΣ²⁷⁵

(Περὶ ληστῶν καὶ λαθροκλεπτῶν)²⁷⁶

Τὸ δὲ ἕτερον εἶδος τῆς εἰδωλολατρίας, (οὕτω γὰρ ὀνομάζει τὴν πλεονεξίαν ὁ θεῖος Ἀπόστολος) οὐκ οἶδ' ὅπως ἀθεράπευτον ὑπὸ τῶν Πατέρων ἡμῶν παρώφθη· καίτοι γε δοκεῖ τὸ τοιοῦτον κακὸν, τῆς τριττῆς ἐν τῇ ψυχῇ καταστάσεως πάθος εἶναι. Καὶ γὰρ ὁ λογισμὸς τῆς τοῦ καλοῦ κρίσεως ἀμαρτάνων, ἐν τῇ ὕλῃ τὸ καλὸν εἶναι φαντάζεται, οὐ πρὸς τὸ αὔλον ἀναβλέπων κάλλος· καὶ ἡ ἐπιθυμία πρὸς τὰ κάτω ῥεῖ, τοῦ ἀληθοῦς ὀρεκτοῦ ἀπορρέουσα· καὶ ἡ φιλόνεικός τε καὶ θυμώδης διάθεσις, πολλὰς ἐκ τῆς τοιαύτης ἀμαρτίας τὰς ἀφορμὰς λαμβάνει καὶ τὸ ὅλον εἰπεῖν, συμφωνεῖ ἡ τοιαύτη νόσος τῷ ἀποστολικῷ τῆς πλεονεξίας ὄρω. Ὁ γὰρ θεῖος Ἀπόστολος, οὐ μόνον αὐτὴν εἰδωλολατρίαν, ἀλλὰ καὶ ῥίζαν πάντων τῶν κακῶν ἀπεφήνατο· καὶ ὅμως τὸ τοιοῦτον εἶδος παρώφθη τῆς νόσου ἀνεπίσκεπτόν τε καὶ ἀτημέλητον· διὸ καὶ πλεονάζει κατὰ τὰς ἐκκλησίας τὸ τοιοῦτον ἀρρώστημα· καὶ οὐδεὶς τοὺς ἐπὶ τὸν κλῆρον ἀγομένους περιεργάζεται, μήπως τῷ τοιούτῳ εἶδει τῆς εἰδωλολατρίας κατεμιάνθησαν. Ἀλλὰ περὶ μὲν τούτων, διὰ τὸ παρεῖσθαι τοῖς Πατράσιν ἡμῶν, ἀρκεῖν ἡγοῦμεθα τῷ δημοσίῳ τῆς διδασκαλίας λόγῳ, ὅπως ἂν οἶόν τε ἦ, θεραπεύειν ὥσπερ τινὰ πάθη πληθωρικὰ τὰς πλεονεκτικὰς ἀρρώστιας διὰ τοῦ λόγου καθαίροντες. Μόνην δὲ τὴν κλοπὴν, καὶ τὴν τυμβωρυχίαν, καὶ τὴν ἱεροσυλίαν, πάθη νομίζομεν, διὰ τὸ οὕτως ἐκ τῆς τῶν Πατέρων ἀκολουθίας τὴν παράδοσιν ἡμῖν περὶ τούτων γενέσθαι, καίτοι γε παρὰ τῆς θείας Γραφῆς καὶ ὁ πλεονασμὸς καὶ ὁ τόκος τῶν ἀπειρημένων ἐστί, καὶ τὸ ἐκ δυναστείας τινὸς τῇ ἰδίᾳ κτήσει προσαγαγεῖν

²⁷⁵ Ρ.Π. Δ', 320-321.

²⁷⁶ Αλιβιζάτος, 560.

τὰ ἀλλότρια, κἄν ἐν προσήματι πραγματείας τὸ τοιοῦτον τύχη γινόμενον. Ἐπειδὴ τοίνυν τὸ καθ' ἡμᾶς εἰς ἐξουσίαν κανόνων οὐκ ἀξιόπιστον, τὴν ἐπὶ τῶν ὁμολογουμένως ἀπηγορευμένων κακονικὴν κρίσιν ἤδη τοῖς εἰρημένοις προσθήσομεν. Διήρηται δὲ ἡ κλοπὴ εἰς τε ληστείαν, καὶ εἰς τοιχωρυχίαν· καὶ εἰς μὲν ἐπ' ἀμφοτέρων σκοπός, ἢ τῶν ἀλλοτρίων ἀφαίρεσις· πολλὴ δὲ κατὰ τὴν γνώμην αὐτῶν ἢ πρὸς ἀλλήλους ἐστὶ διαφορὰ. Ὁ μὲν γὰρ ληστής, καὶ τὴν μαιοφονίαν εἰς συμμαχίαν τοῦ σπουδαζομένου παραλαμβάνει, πρὸς αὐτὸ τοῦτο παρασκευαζόμενος καὶ ὄπλοις, καὶ πολυχειρία, καὶ τοῖς ἐπικαίροις τῶν τόπων, ὥστε τὸν τοιοῦτον τῷ κρίματι τῶν ἀνδροφόνων ὑπάγεσθαι, εἰ διὰ μεταμελείας ἑαυτὸν πρὸς τὴν Ἐκκλησίαν τοῦ Θεοῦ ἐπαναγάγοι. Ὁ δὲ δι' ὑφαιρέσεως λανθανούσης σφετεριζόμενος τὸ ἀλλότριον, εἶτα δι' ἐξαγορεύσεως τὸ πλημμέλημα ἑαυτοῦ τῷ ἱερεῖ φανερώσας, τῇ περὶ τὸ ἐναντίον τοῦ πάθους σπουδῇ θεραπεύσει τὴν ἀρρώστιαν· λέγω δὲ διὰ τοῦ τὰ προσόντα παρέχειν τοῖς πένησιν, ἵνα, τῷ προέσθαι ἃ ἔχει, φανερὸς γένηται καθαρεύων τῆς κατὰ πλεονεξίαν νόσου· εἰ δὲ καὶ μηδὲν ἔχοι, μόνον δὲ τὸ σῶμα ἔχοι, κελεύει ὁ Ἀπόστολος, διὰ τοῦ σωματικοῦ κόπου τὸ τοιοῦτον ἐξιάσασθαι πάθος· ἔχει δὲ ἢ λέξις οὕτως· Ὁ κλέπτων μηκέτι κλεπτέτω· μᾶλλον δὲ κοπιάτω ἐργαζόμενος τὸ ἀγαθόν, ἵνα ἔχη μεταδιδόναι τῷ χρείαν ἔχοντι.

1. ΠΕΡΙΛΗΨΗ ΚΑΙ ΕΙΣΑΓΩΓΙΚΑ ΣΤΟΙΧΕΙΑ ΣΤΟ ΚΑΝΟΝΑ

Ο συγκεκριμένος κανόνας του Γρηγορίου Νύσσης ασχολείται με το παράπτωμα της πλεονεξίας, το οποίο αποτελεί πάθος του τρίτου μέρους της ψυχῆς, δηλαδή του «θυμοειδούς», όπως είναι ἄλλωστε και ο φόνος, που περιγράφηκε αναλυτικά στον προηγούμενο 5ο κανόνα του ιδίου. Προκαλεί εντύπωση το γεγονός, ότι ειδικά σε αὐτὸν τον κανόνα, στην προσπάθεια του ν' αναλύσει ψυχολογικά αὐτὸ το εἶδος της ειδωλολατρίας

που είναι η πλεονεξία, συμπεριλαμβάνει, ήδη από την αρχή του κανόνα, και τις τρεις λειτουργίες της ψυχής, ως απόδειξη του ότι σε κάθε παράπτωμα υπάρχει και λειτουργεί η οργανική θεωρία του ψυχικού κόσμου²⁷⁷: «καὶ γὰρ ὁ λογισμὸς τῆς τοῦ καλοῦ κρίσεως ἀμαρτάνων, ἐν τῇ ὕλῃ τὸ καλὸν εἶναι φαντάζεται, οὐ πρὸς τὸ ἄϋλον ἀναβλέπων κάλλος. Καὶ ἡ ἐπιθυμία πρὸς τὰ κάτω ῥεῖ, τοῦ ἀληθοῦς ὀρεκτοῦ ἀπορρέουσα. Καὶ ἡ φιλόνηκός τε καὶ θυμώδης διάθεσις, πολλὰς τῆς τοιαύτης ἀμαρτίας τὰς ἀφορμὰς λαμβάνει. Καί, τὸ ὅλον εἰπεῖν, συμφωνεῖ ἡ τοιαύτη νόσος τῷ ἀποστολικῷ τῆς πλεονεξίας ὄρω».²⁷⁸

Ο 6ος κανόνας δείχνει να βασιζεται περισσότερο από τους άλλους στα βιβλικά χωρία, ουσιαστικά αποτελεί μία προέκταση της καινοδιαθηκικής επιχειρηματολογίας.²⁷⁹ Η πλεονεξία είναι μέρος της ειδωλολατρίας²⁸⁰, είναι πάθος που πρέπει να νεκρωθεί²⁸¹, αποτελεί την ρίζα όλων των άλλων κακῶν²⁸², αναλύεται στην απαγορευμένη ήδη από την Παλαιά Διαθήκη τοκογλυφία²⁸³ και στην οικονομική καταπίεση και

²⁷⁷ Ιωάννης Κορναράκης, «Η προς Λητούιον κανονική επιστολή Γρηγορίου του Νύσσης εξ επόψεως ποιμαντικής ψυχολογίας, *Γρηγόριος ο Παλαμάς*, ΜΒ' (492-493/1959), 227.

²⁷⁸ Ρ.Π. Δ', σ. 320.

²⁷⁹ Βλ. Π. Χριστινάκη, *Θέματα Κανονικού και Εκκλησιαστικού Δικαίου Α'*, σ. 181 όπου και οι σχετικές παραπομπές.

²⁸⁰ «τοῦτο γὰρ ἐστε γινώσκοντες, ὅτι πᾶς πόρνος ἢ ἀκάθαρτος ἢ πλεονέκτης, ὅς ἐστιν εἰδωλολάτρης, οὐκ ἔχει κληρονομίαν ἐν τῇ βασιλείᾳ τοῦ Χριστοῦ καὶ Θεοῦ» (Προς Εφεσίους, 5, 5).

²⁸¹ «Νεκρώσατε οὖν τὰ μέλη ὑμῶν τὰ ἐπὶ τῆς γῆς, πορνείαν, ἀκαθαρσίαν, πάθος, ἐπιθυμίαν κακῆν, καὶ τὴν πλεονεξίαν, ἣτις ἐστὶν εἰδωλολατρία» (Προς Κολοσσαείς, 3, 5).

²⁸² «ρίζα γὰρ πάντων τῶν κακῶν ἐστὶν ἡ φιλαργυρία, ἧς τινες ὀρεγόμενοι ἀπεπλανήθησαν ἀπὸ τῆς πίστεως καὶ ἑαυτοὺς περιέπειραν ὀδύναις πολλαῖς» (Προς Τιμόθεον Α', 6,10).

²⁸³ «τὸ ἀργυρίον σου οὐ δώσεις αὐτῷ ἐπὶ τόκῳ καὶ ἐπὶ πλεονασμῷ οὐ δώσεις αὐτῷ τὰ βρώματά σου» (Λευϊτικό, 25,37).

καταλήστευση²⁸⁴. Η λύτρωση και θεραπεία αυτού του πάθους δεν μπορεί να είναι άλλη από το μοίρασμα των αποκτημένων στους φτωχούς και την συνεχή και κοπιώδη εργασία. Το όλο θέμα της διαπραγματεύσεως παραδέχεται ο Γρηγόριος Νύσσης ότι έχει ξεφύγει της προσοχής των ανθρώπων της Εκκλησίας, ως μη όφειλε. Άλλωστε, η «σιμωνία»²⁸⁵ ήταν ένα παράπτωμα πλεονεξίας που αφορά και στους ανθρώπους της ίδιας της Εκκλησίας, όπως άλλωστε φαίνεται και από την 17η Επιστολή του Γρηγορίου Νύσσης²⁸⁶ προς τους Πρεσβυτέρους της Νικομήδειας (γραμμένη ίσως στα τέλη της δεκαετίας του 380, αρχές του 390 μ.Χ.), αναφορικά με την «σιμωνία» του Ελλάδιου²⁸⁷.

Το αξιόποινο της πράξης της σιμωνίας ορίσθηκε αρχικώς από τον 90^ο κανόνα του Μ. Βασιλείου²⁸⁸, ενώ ο όρος σιμωνία εμπεριέχει δύο ξεχωριστά κανονικά αδικήματα. Πρώτον την άσκηση ιερατικών πράξεων με αντάλλαγμα και δεύτερον την προσφυγή σε πολιτικούς άρχοντες με σκοπό την απόκτηση εκκλησιαστικής θέσης ή αξιώματος.²⁸⁹ Για την στοιχειοθέτηση των δύο αυτών αδικημάτων απαιτούνται στο μεν πρώτο πράξεις που συνιστούν την άσκηση ιερατικής εξουσίας, είτε τελετουργικής είτε διοικητικής, στο δε δεύτερο οι πράξεις αυτές είναι σύνθετες. Απαιτείται προσφυγή σε πολιτειακό παράγοντα και ανάμιξη

²⁸⁴ «ἐκ τόκου καὶ ἐξ ἀδικίας λυτρώσεται τὰς ψυχὰς αὐτῶν, καὶ ἔντιμον τὸ ὄνομα αὐτοῦ ἐνώπιον αὐτῶν» (Ψαλμός, 71 (72), 14).

²⁸⁵ Σιμωνία ορίζεται ως η εμπορία ή καπηλεία της Θείας Χάριτος. Π. Χριστινάκης, *Η Απόπειρα εκκλησιαστικού εγκλήματος*, σελ. 479. Βλ. Επίσης Κ. Ράλλης, *Ποινικό Δίκαιον*, σελ. 325-326.

²⁸⁶ PG 46, 1057-1068.

²⁸⁷ Anna Silvas, *Gregory of Nyssa: The Letters, Introduction, Translation and Commentary*, Leiden-Boston, 2007, p. 47.

²⁸⁸ P.Π. Δ', 278-279.

²⁸⁹ Γ. Πουλής, *Εκκλησιαστικό Ποινικό Δίκαιο*, σ. 89, όπου και οι σχετικές παραπομπές.

του πολιτειακού παραγόντα, με την οποία ο υπαίτιος απέκτησε την ιδιότητα του κληρικού.²⁹⁰ Στην περίπτωση αυτή δεν είναι απαραίτητη προϋπόθεση η οποιαδήποτε παροχή από τη μεριά του υπαίτιου προς τον πολιτειακό παράγοντα.²⁹¹

2. Η ΠΛΕΟΝΕΞΙΑ ΚΑΙ ΤΑ ΔΕΙΝΑ ΤΗΣ

Η πλεονεξία είναι η χωρίς όρια προσπάθεια πλουτισμού, κάτι που γενικά στηλιτεύεται από τους Πατέρες της Εκκλησίας ως χειρότερο και από την ίδια την ειδωλολατρία²⁹². Ο Βασίλειος, ο Γρηγόριος ο Ναζιανζηνός, ο Ιωάννης ο Χρυσόστομος, ο Αμβρόσιος Μεδιολάνων, ο Αυγουστίνος, και πολλοί ακόμη, κατήγγειλαν την αγάπη του χρήματος, τον πολυτελή τρόπο ζωής και την έλλειψη ενδιαφέροντος για τους φτωχούς· είναι τόσο χαρακτηριστικό ότι κείμενα του Μ. Βασιλείου που παρουσιάζουν αυτόν που επιδιώκει και ονειρεύεται το χρυσάφι ως «έξαλλο παράφρονα», θυμίζουν κατά πολύ βιβλικά προφητικά χωρία, όπως αυτά του Προφήτη Ιερεμιά²⁹³. Η πλεονεξία και η φιλαργυρία είναι πάθη της ψυχής²⁹⁴. Αυτό δηλώθηκε και από τα βιβλικά χωρία, αλλά και από τους πρώτους εκκλησιαστικούς Πατέρες: θυμίζουμε τον Κλήμη

²⁹⁰ Σύμφωνα με τον Κ. Ράλλη σιμωνία έχουμε όχι μόνον για αυτούς που αποκτούν την ιδιότητα του κληρικού, αλλά και οποιοδήποτε άλλο εκκλησιαστικό αξίωμα. Αποψη που συμμεριζόμαστε. Βλ. Κ. Ράλλης, *Ποινικόν Δίκαιον*, σελ. 325-326.

²⁹¹ Γ. Πουλής, *Εκκλησιαστικό Ποινικό Δίκαιο*, σελ. 89, 100-101.

²⁹² «οι άνθρωποι πέφτουν θύματα ενός φετίχ που τους καθιστά δέσμιους της ψευδαίσθησης μιας αποκομμένης εξατομικευμένης ζωής, και έτσι οδηγούνται στην καταστροφή», Στυλιανός Τσομπανίδης, «Money-theism. Εκκλησίες ενάντια στην τυραννία του χρήματος», *Σύναξη* 138 (2016), 6.

²⁹³ Rob van Drimmelen, «Χριστιανική πίστη και οικονομική ζωή», *Καθ' Οδόν*, (7-8/1994), 62.

²⁹⁴ Π. Χριστινάκης, *Θέματα Κανονικού και Εκκλησιαστικού Δικαίου Α'*, σ. 181.

Ρώμης, την Επιστολή Βαρνάβα, τις Διαταγές των Αποστόλων.²⁹⁵ Η πλεονεξία ως ειδωλολατρία ανήκει στον εθνικό κόσμο, σηματοδοτεί μία προχριστιανική κατάσταση (Πολύκαρπος, Ειρηναίος, Κλήμης ο Αλεξανδρεύς, Ωριγένης),²⁹⁶ ο πλεονέκτης και ο φιλάργυρος γίνονται στην πράξη ειδωλόλατρες²⁹⁷. «Ο πλεονέκτης, χαρακτηρισθείς ὑπ' αὐτοῦ τοῦ Κυρίου ὡς ἄφρων, στηρίζει τὰς ἐλπίδας του εἰς τὸν πλοῦτον, καί ὡς ἐκ τούτου συμπνίγεται ἐντὸς τῶν μεριμνῶν καὶ τῶν ἐπιθυμιῶν τοῦ παρόντος κόσμου²⁹⁸»²⁹⁹. Η πλεονεξία υπερτερεί των άλλων αμαρτημάτων αρνητικά, κατά πολύ, διότι διαρκεί περισσότερο: «πᾶσα μὲν ἁμαρτία δεινὴ ἐστὶ· πλὴν μεῖζον τῆς μνησικακίας, καὶ τῆς πλεονεξίας οὐδέν ἐστιν. Οὐκ εἶπεν, πορνεία ἢ ειδωλολατρεία ἐστίν, ἀλλὰ πλεονεξία»³⁰⁰.

Ο πλεονέκτης ταυτίζεται με τον ειδωλόλατρη, διότι επιθυμεί όσα βλέπει. Όσα περισσότερα αποκτά, τόσα περισσότερα επιθυμεί διαρκώς. Διακατέχεται από το πάθος της ορμής, «Ο δέ πλεονέκτης οὐκ αἰδεῖται χρόνον, οὐ γνωρίζει ὄρον, οὐ συγχωρεῖ ἀκολουθία διαδοχῆς, ἀλλὰ μιμεῖται του πυρός τήν βίαν· πάντα ἐπιλαμβάνει, πάντα ἐπινέμεται»³⁰¹.

²⁹⁵ Κλήμεντος Ρώμης, Επιστ. Κορινθ. 35, ΒΕΠΕΣ 1, σ. 27. Διδαχή 2 και 3, ΒΕΠΕΣ 2, σ. 216. Επιστολή Βαρνάβα 19, ΒΕΠΕΣ 2, σ. 235, 242. Διαταγαί Αποστόλων 7, ΒΕΠΕΣ 2, σ. 120.

²⁹⁶ Πολύκαρπος, Προς Φιλιππησίους Επιστ. 11, ΒΕΠΕΣ 3, σ. 19. Ειρηναίος, Κατά Αιρέσεων 5, 12, 3, SC 153. Κλήμης Αλεξ., Παιδαγωγός 3, 12, ΒΕΠΕΣ 7, σ. 220. Ωριγένης, Εἰς τὸν Ἰερεμίαν 7, ΒΕΠΕΣ 11, σ. 51.

²⁹⁷ Βλ. Νεκτάριος Χατζημιχάλης (Αρχιμ.), *Αί περί ιδιοκτησίας ἀπόψεις ἐν τῇ Ἐκκλησίᾳ (κατά τούς τρεῖς πρώτους Αἰῶνας)*, Θεσσαλονίκη 1972, 84-86, όπου και οι σχετικές παραπομπές. (Ανάλεκτα Βλατάδων 13).

²⁹⁸ Μαρκ. 10, 22. Λουκ. 12, 19. Α' Τιμ. 6, 17. Ματθ. 6, 25 και 13, 22.

²⁹⁹ Νεκτάριος Χατζημιχάλης, *ό.π.*, 86.

³⁰⁰ Ευσέβιος Καισάρειας, *PG*, 95, 1148B, Ν. Μπουγάτσος, *Κοινωνική Διδασκαλία Ελλήνων Πατέρων, Κείμενα*, τόμος Α', Αθήνα, 1988, σελ. 163.

³⁰¹ Μ. Βασίλειος, *PG*, 31, 292B.

Πρόκειται για μία τυραννία του πάθους: «Ἡ δὲ τῆς πλεονεξίας τυραννίς, τίνα οὐ παρέρχεται πικρίας ὑπερβολήν; Ἡ τὴν ἀθλίαν δουλωσαμένη ψυχὴν, αἰεὶ τὰς ἀπλήστους αὐτῆς ἐπιθυμίας πληροῦν ἀναγκάζει πάντοτε δεχομένη καὶ οὐδέποτε πληρουμένη· οἷόν τι πολυκέφαλον θηρίον, μυρίοις στόμασι τῇ ἀπληρώτῳ γαστρὶ τὴν τροφήν παραπέμπον· ἢ οὐδεὶς ποτε τοῦ κερδαίνειν γίνεται κόρος· ἀλλὰ τό αἰεὶ λαμβανόμενον, ὕλη καὶ ὑπέκκαυμα τῆς τοῦ πλείονος ἐπιθυμίας καθίσταται»³⁰².

Ἡ ἀλήθεια εἶναι, ὅτι ἡ ἐπιθυμία τοῦ ἀνθρώπου γιὰ τὰ περισσότερα εἶναι μία φυσικὴ τάση ποῦ ἔχει ἀπὸ τὸν Θεό: «ἡ ἀνθρώπινη φύσις, λέει ὁ Ἅγιος Μάξιμος ὁ Ομολογητής, ἔχει ἀύπνη καὶ ἀκοίμητη τὴν ἐπιθυμία γιὰ τὸ περισσότερο.³⁰³ Ἀλλὰ ἡ ἐπιθυμία αὐτὴ δόθηκε ἀπὸ τὸ Θεό στὸν ἄνθρωπο, γιὰ νὰ τὴν χρησιμοποιήσει στὰ πνευματικά, γιὰ τὰ πνευματικά καὶ περίσσευμα ζητάει ὁ χριστιανὸς ἀπ' τὸ Θεό ὅπως εἶπε ὁ Χρυσόστομος.³⁰⁴ Κι ὁ Γρηγόριος ὁ Νύσσης λέει, ἀπ' τὴν Ἀγία Γραφή ἔχουμε μάθει δύο εἶδη πλούτου. Τὸν ἓνα με ζήλο νὰ τὸν ἐπιδιώκουμε καὶ τὸν ἄλλον νὰ τὸν κατηγοροῦμε. Ὁ πλούτος γιὰ τὶς ἀρετὲς εἶναι αὐτὸς ποῦ ἐπιδιώκουμε, ὁ πλούτος γιὰ τὰ υλικά εἶναι αὐτὸς ποῦ κατηγορεῖται. Γιατί ὁ πρῶτος γίνεται ἀπόκτημα ψυχικό, ὁ δεύτερος ὅμως ἔχει τὴν ἐπιτηδειότητα νὰ εξαπατᾷ τὶς αἰσθήσεις μας³⁰⁵ Ὁ ἄνθρωπος δηλαδὴ ἀντέστρεψε τοὺς ὅρους καὶ τὴν ἐπιθυμία γιὰ τὸ περισσότερο καὶ τὴ

³⁰² Γρηγόριος Νύσσης, *Εἰς τοὺς Μακαρισμούς*, Λόγος 6, PG, 44, 1260A.

³⁰³ Μάξιμος Ομολογητής, *Κεφάλαια θεολογικά* 27(10), PG 91, 873C.

³⁰⁴ Ἰωάννης Χρυσόστομος, *Ὁμιλία εἰς τὴν Β πρὸς Κορινθίους* 19,3, PG 61, 533.

³⁰⁵ Γρηγόριος Νύσσης, *Εἰς τοὺς Μακαρισμούς*, Λόγος 1,3, PG, 44, 1200A.

χρησιμοποιεί μόνο στα υλικά αγαθά και με αυτό τον τρόπο έγινε πλεονέκτης»³⁰⁶.

Η τοκογλυφία³⁰⁷ είναι ένα παρεπόμενο της πλεονεξίας που καταπολεμείται με σφοδρότητα από τους Πατέρες της Εκκλησίας. «Έτσι ο Μ. Βασίλειος αφορμώμενος από τον δέκατο τέταρτο ψαλμό της Παλαιάς Διαθήκης, όπου σκιαγραφείται ο θεοσεβής και δίκαιος άνθρωπος, αναπτύσσει ομιλία Κατά τοκιζόντων. Ο δίκαιος άνθρωπος, λέει ο ψαλμωδός, δεν τοκίζει τα χρήματα του (Ψαλμ. 14,5). Αλλά και όποιος δανείζεται με τόκο δεν ενεργεί συνετά, γιατί διακυβεύει την ελευθερία του δεσμεύεται να καταβάλει τόκους που όταν δεν μπορεί να τους εξοφλήσει επωμίζεται μόνος του ισόβια δουλεία.³⁰⁸ Ο Χριστιανός πρέπει να αντιμετωπίζει με αγάπη και ανοικτή καρδιά, όσους του ζητούν δανεικά. Παράλληλα όμως οφείλει να διακρίνει τις πραγματικές ανάγκες των ανθρώπων, γιατί πολλοί τις υπερβάλλουν και ζητούν δανεικά για να ζήσουν με τρυφελότητα. Στους τελευταίους αυτούς δεν είναι σωστό να παρουσιάζεται κανείς γενναιόδωρος, γιατί τους βοηθάει στο κακό. Η γενναιοδωρία χρειάζεται, για όσους υποφέρουν πραγματικά. Οι τόκοι, επισημαίνει ο Μ. Βασίλειος, είναι απάνθρωποι και αφύσικοι. Είναι απάνθρωποι, γιατί εμπορεύονται την ανθρώπινη δυστυχία. Είναι όμως και αφύσικοι, γιατί πουθενά στη φύση δεν υπάρχει το αντίστοιχό τους. Τα σπέρματα φυτρώνουν και αποδίδουν προσόδους με το χρόνο. Και τα ζώα ωριμάζουν και αποδίδουν με το χρόνο. Ο τόκος όμως αποδίδει από την πρώτη ημέρα. Τα ζώα που γεννοβολούν γρήγορα παύουν και γρήγορα να

³⁰⁶ Ν.Θ. Μπουγάτσος, *Το πρόβλημα του θεσμού της Ιδιοκτησίας. Ορθόδοξη Άποψη*, Αθήνα 1982, σελ. 67-68.

³⁰⁷ Τοκογλυφία είναι η απαίτηση και λήψη παράνομου τόκου, Π. Χριστινάκης, *Θέματα Κανονικού και Εκκλησιαστικού Δικαίου Α'*, σ. 203.

³⁰⁸ Μ. Βασίλειος, *Ομιλία εις Ψαλμόν 14 και Κατά Τοκιζόντων 1*, PG 29, 268 Α.

γεννούν. Τα χρήματα όμως, μολονότι αρχίζουν γρήγορα να περισσεύουν, μπορούν να έχουν ατελείωτα περισσεύματα. Καθετί που αυξάνεται, σταματάει την αύξηση του, όταν φτάσει στο φυσικό μέγεθος. Το χρήμα όμως των τοκιστών αυξάνει απεριόριστα με την πάροδο του χρόνου. Τα ζώα κληροδοτούν στους απογόνους τους την γονιμότητα και παύουν να γεννούν. Από τα χρήματα όμως των δανειστών και τα νεώτερα γεννούν και τα παλαιά νεάζουν. Ο τόκος λοιπόν είναι ένα αλλόκοτο θηρίο³⁰⁹».³¹⁰

Η καταδίκη του τόκου από τον Κλήμη τον Αλεξανδρέα αποτελεί την πρώτη σαφή πατερική εκδήλωση πάνω σε αυτό το θέμα. Τον 3^ο αιώνα μ.Χ. εμφανίζεται το φαινόμενο του σχηματισμού περιουσιών από χριστιανούς μέσω της τοκογλυφίας. Αυτό φαίνεται από τους κανόνες των Αποστόλων (μδ' αποστολικός)³¹¹. Στο κείμενο αυτό βλέπουμε να ταυτίζεται ο πλουτισμός από την τοκογλυφία με την λατρεία του μαμωνά³¹². Ο τοκογλύφος εμπιστεύεται περισσότερο τους ανθρώπους από τον ίδιο τον Θεό. Αυτή είναι η θεολογική ερμηνεία του Γρηγορίου Νύσσης, και αυτό το γεγονός συνιστά ειδωλολατρία και απομάκρυνση από το Δημιουργό³¹³.

³⁰⁹ Μ. Βασίλειος, *Ομιλία εις Ψαλμόν 14 και Κατά Τοκιζόντων 3*, PG 29, 276 Α.

³¹⁰ Γεώργιος Ι. Μαντζαρίδης, *Ο τόκος κατά τους Πατέρες της Εκκλησίας, Σύναξη 129* (2014), 31-32.

³¹¹ «Επίσκοπος, ἢ πρεσβύτερος ἢ διάκονος, τόκους ἀπαιτῶν τοὺς δανειζομένους, ἢ παυσάσθω, ἢ καθαιρείσθω», *Ρ.Π. Β'*, 59.

³¹² Νεκτάριος Χατζημιχάλης (Αρχιμ.), *Αἰ περί ιδιοκτησίας ἀπόψεις ἐν τῇ Ἐκκλησίᾳ*, 81.

³¹³ «Βλέπεις γοῦν τὸν πλούσιον καὶ πολύχρυσον πολλάκις μὴδὲ ἐν νόμισμα ἔχοντα ἐπὶ τῆς οἰκίας, ἀλλ' ἐν χάρταις τὰς ἐλπίδας, ἐν ὁμολογίαις τὴν ὑπόστασιν, μὴδὲν ἔχοντα καὶ πάντα κατέχοντα, πρὸς τὸναντίον τοῦ ἀποστολικοῦ γραμματος κεχρημένον τῷ βίῳ, πάντα δίδοντα τοῖς αἰτήσασιν οὐ διὰ φιλόφρονον γνώμην, ἀλλὰ διὰ φιλόργυρον τρόπον. Αἰρεῖται γὰρ τὴν πρόσκαιρον πενίαν, ἵνα ὡς δοῦλος ἐπίμοχθος ὁ χρυσὸς ἐργασάμενος μετὰ τῶν μισθῶν ἐπανέλθῃ. Ὁρᾶς, ὅπως ἢ τοῦ μέλλοντος ἐλπίς κενοῖ τὴν οἰκίαν καὶ ποιεῖ τὸν πολύχρυσον ἀκτήμονα πρόσκαιρον. Τούτου δὲ τίς ἢ αἰτία; Ἡ ἐν τῷ

Ένα ακόμη παρεπόμενο της πλεονεξίας είναι και η κλοπή ή η ληστεία, μάλιστα έρχεται πολλές φορές συνδυαστικά με τον «τόκο». Κατά τον επίσκοπο Νύσσης, ο τόκος ταυτίζεται με την ληστεία. Όχι πάντως σε ένα θεολογικό επίπεδο, αλλά καθαρά λειτουργικά ο Νύσσης διακρίνει την κλοπή από τη διάρρηξη.³¹⁴ Από την άλλη πλευρά, ο Μ. Βασίλειος σε ένα πολύ χαρακτηριστικό του χωρίο θα ταυτίσει κάθε μορφή πλούτου με κλοπή από το φτωχό και ενδεή: «Διά τί σύ μέν πλουτεῖς, ἐκεῖνος δέ πένεται;»³¹⁵.

3. ΑΝΑΛΥΣΗ ΤΟΥ ΚΑΝΟΝΑ

Το πάθος της πλεονεξίας είναι, κατά το Γρηγόριο Νύσσης, ένα πάθος που αφορά και στα τρία μέρη της ψυχής: ούτε το λογιζόμενο κρίνει

χάρτη γραφή, ή όμολογία τοῦ στενωθέντος· δώσω μετά τῆς ἐργασίας, ὑποτελέσω μετά τοῦ γινομένου. Εἶτα, παρακαλῶ, ὁ μέν χρεώστης καί ἄπορος ὢν διὰ τήν συγγραφὴν πιστεύεται, ὁ δὲ Θεὸς πλούσιος ὢν καί ἐπαγγελλόμενος οὐκ ἀκούεται. Δὸς καί ἐγὼ ἀποδώσω, βοᾷ γράψας ἐν εὐαγγελίοις, ἐν χειρογράφῳ δημοσίῳ τῆς οἰκουμένης. Ὅ τέσσαρες ἔγραψαν εὐαγγελισταὶ ἀνθ' ἐνὸς συμβολαιογράφου, οὗ μάρτυρες πάντες οἱ ἐκ τῶν χρόνων τῆς σωτηρίας Χριστιανοί. Ἔχεις ὑποθήκην τὸν παράδεισον, ἐνέχυρον ἀξιόπιστον. Εἰ δὲ καὶ ἐνταῦθα ζητεῖς· ὅλος ὁ κόσμος τοῦ εὐγνώμονος χρεώστου κτῆμα. Περιέργασαι σοφῶς τὴν εὐπορίαν τοῦ ζητοῦντος τὴν ἐργασίαν καὶ εὐρήσεις τὸν πλοῦτον· πᾶσα γῆ χρυσίτις τοῦ χρεώστου σου κτῆμα, πᾶν μέταλλον ἀργυρίου καὶ χαλκοῦ καὶ τῶν ἐξῆς ὑλῶν τῆς ἐκείνου δεσποτείας μέρος. Ἀπόβλεψον εἰς τὸν μέγαν οὐρανόν, κατάμαθε τὴν ἄπειρον θάλασσαν, ιστόρησον τὸ πλάτος τῆς γῆς, ἀρίθμησον τὰ ἐπ' αὐτῆς τρεφόμενα ζῶα· πάντα δοῦλα καὶ κτῆματα, οὗ σὺ ὡς ἀπόρου καταφρονεῖς. Σωφρόνησον, ἄνθρωπε· μὴ καθυβρίσης τὸν Θεὸν μηδὲ ἡγήση τῶν τραπεζιτῶν ἀτιμότερον, οἷς ἐγγυωμένοις ἀναμφιβόλως πιστεύεις. Δὸς ἐγγυητῇ μὴ ἀποθνήσκοντι, πίστευσον χειρογράφῳ μὴ κλεπτομένῳ μηδὲ σπαρασσομένῳ. Μὴ ἐπερωτήσης τὴν ἐργασίαν, ἀλλὰ δὸς ἀκαπήλευτον τὴν εὐεργεσίαν, καὶ ὄψει σοι τὸν Θεὸν μετά προσθήκης ἀποδιδόντα τὴν χάριν», *PG*, 46, 437C. Ν. Μπουγάτσος, *Κοινωνικὴ Διδασκαλία Ἑλλήνων Πατέρων, Κείμενα*, τόμος Α', 336-337.

³¹⁴ Βλ. Π. Χριστινάκη, *Θέματα κανονικοῦ καὶ Ἐκκλησιαστικοῦ Δικαίου Α'*, σελ.187-190.

³¹⁵ Μ. Βασίλειος, *PG*, 31, 276B. Ν. Μπουγάτσος, *Κοινωνικὴ Διδασκαλία Ἑλλήνων Πατέρων, Κείμενα*, τόμος Α', σελ. 210.

ορθά, αλλά αποτυγχάνει και φαντάζεται ότι το αγαθό είναι στην ύλη, ούτε το επιθυμητικό στρέφεται προς το Θεό, αλλά ορέγεται των γήινων πραγμάτων, αυτών που παρέρχονται, ούτε το θυμικό λειτουργεί σωστά, αλλά στρέφεται προς έριδες και φιλονικίες χάριν της απόκτησης περισσότερου πλούτου. Πρόκειται για ψυχικό αρρώστημα που οδηγεί τον άνθρωπο στην παράνομη αύξηση της περιουσίας.³¹⁶

Αυτό το πάθος παραβλέφθηκε από τους Πατέρες της Εκκλησίας και έχει εισχωρήσει ακόμα και μέσα στην εκκλησιαστική κοινότητα (Βαλσαμών)³¹⁷. Τα πάθη που προκύπτουν από την πλεονεξία δημιουργούν πληθωρικά νοσήματα, τα οποία ονομάζονται έτσι, διότι αφορούν και στα τρία μέρη της ψυχής. Ενώ όμως η πλεονεξία μπορεί να θεραπευθεί με τη διδασκαλία, αμαρτήματα όπως η κλοπή, η ιεροσυλία και η τυμβωρυχία επιδέχονται επιτίμια. Από την άλλη μεριά, ενώ κατακρίνει τον τόκο και την τοκογλυφία, δεν προβλέπει για αυτόν επιτίμια. Είναι σαφές, ότι η ληστεία καταλαμβάνει περισσότερη αξιοκατάκριτη βαρύτητα, καθώς αυτή συνδυάζεται με το δόλο, την προπαρασκευή και τη χρήση των όπλων που μπορεί να οδηγήσουν σε δολοφονία, οπότε και το επιτίμιο σε αυτή την περίπτωση δεν μπορεί να είναι άλλο απ' αυτό που προβλέπεται για τους «ανδροφόνους». Στην περίπτωση της μεταμέλειας που έχει να κάνει με την κλοπή, η θεραπεία μπορεί να είναι το αντίθετο του πάθους: είτε να δώσει ο μετανοών τα υπάρχοντά του στους φτωχούς, είτε εάν δεν διαθέτει πλέον τίποτα από αυτά, να εργασθεί και με τον κόπο του σώματός του να τα δώσει στους φτωχούς και στους πένητες (Ζωναράς, Βαλσαμών)³¹⁸.

³¹⁶ Π. Χριστινάκης, *Θέματα Κανονικού και Εκκλησιαστικού Δικαίου Α'*, σ. 205.

³¹⁷ Ρ.Π. Δ', 323.

³¹⁸ Ο.π., 322-324.

Η τοκογλυφία προσάγεται στον εν λόγω 6^ο κανόνα του Νύσσης ως βοηθητική «κατηγορία» για να δειχθεί η βαρύτητα του πάθους της οικειοποίησης αλλότριων αγαθών. Στο σημείο αυτό μπορούμε να θυμηθούμε τόσο τον 17^ο κανόνα της Α΄ Οικουμενικής Συνόδου³¹⁹ που επιβάλλει την καθαίρεση στους κληρικούς που τοκίζουν, όσο και τον 44^ο Αποστολικό κανόνα³²⁰, ο οποίος προβλέπει τα ίδια, ή ακόμη και τον 10^ο κανόνα της Πενθέκτης Οικουμενικής Συνόδου³²¹. Οι κανόνες της Εκκλησίας στρέφονταν κυρίως κατά των επισκόπων, πρεσβυτέρων και διακόνων οι οποίοι ζητούσαν τις αποπληρωμές τόκων. Δεν έχουμε τόσο να κάνουμε με μία αυτή καθαυτή καταδίκη της τοκογλυφικής πρακτικής όσο με την στηλίτευση αυτής στα «όργανα» της Εκκλησίας. Από τους προαναφερθέντες κανόνες ο 17^{ος} της Α΄ Οικουμενικής Συνόδου είναι ο περισσότερο αυστηρός, διότι ο λόγος είναι για καθαίρεση, χωρίς να δίνεται η ευκαιρία στους κληρικούς να παύσουν τον δανεισμό.

Επίσης στην ίδια εννοιολογική συνάφεια συναντούμε και τον 4^ο κανόνα της Συνόδου της Λαοδικείας³²², όχι όμως και τον 14^ο κανόνα του Μ.

³¹⁹ «Ἐπειδὴ πολλοὶ ἐν τῷ κανόνι ἐξεταζόμενοι, τὴν πλεοναξίαν, καὶ τὴν αἰσχροκέρδειαν διώκοντες, ἐπελάθοντο τοῦ θείου γραμματος λέγοντος· Τὸ ἀργύριον αὐτοῦ οὐκ ἔδωκεν ἐπὶ τόκῳ· καὶ δανείζοντες, ἑκατοστὰς ἀπαιτοῦσιν· ἔδικαίωσεν ἡ ἀγία καὶ μεγάλη σύνοδος, ὡς εἶ τις εὐρεθείη μετὰ τὸν ὄρον τοῦτον τόκους λαμβάνων, ἐκ μεταχειρίσεως, ἢ ἄλλως μετερχόμενος τὸ πρᾶγμα, ἢ ἡμιολίας ἀπαιτῶν, ἢ ὅλως ἕτερόν τι ἐπινοῶν αἰσχροῦ κέρδους ἕνεκα, καθαιρεθήσεται τοῦ κλήρου, καὶ ἀλλότριος τοῦ κανόνος ἔσται», *Ρ.Π. Β'*, 151.

³²⁰ «Ἐπίσκοπος, ἢ πρεσβύτερος, ἢ διάκονος, τόκους ἀπαιτῶν τοὺς δανειζομένους, ἢ παυσάσθω, ἢ καθαιρείσθω», *Ρ.Π. Β'*, 59.

³²¹ «Ἐπίσκοπος, ἢ πρεσβύτερος, ἢ διάκονος τόκους, ἢ τὰς λεγομένας ἑκατοστὰς λαμβάνων, ἢ παυσάσθω, ἢ καθαιρείσθω», *Ρ.Π. Β'*, 328.

³²² «Περὶ τοῦ μὴ δεῖν ἱερατικούς δανείζειν, καὶ τόκους, καὶ τὰς λεγόμενος ἡμιολίας λαμβάνειν», *Ρ.Π. Γ'*, 174.

Βασιλείου³²³ που περισσότερο κοντά στο πνεύμα του κανόνα του Γρηγορίου Νύσσης επιτρέπει στον κληρικό που λαμβάνει τόκους να επιστρέψει στην ιεροσύνη, εάν απαλλαγεί έμπρακτα από την αρρώστια της φιλαργυρίας, δίνοντας τα άδικα κέρδη για χάρη των φτωχών.

Ιδιαίτερης προσοχής τυγχάνει η αναφορά στο έγκλημα της τυμβωρυχίας.³²⁴ Το άνοιγμα των τάφων με σκοπό την κλοπή ήταν μία διαδεδομένη πρακτική εκείνα τα χρόνια. Το Πηδάλιο στην ερμηνεία του 6^{ου} κανόνα του Νύσσης διακρίνει την τυμβωρυχία σε συγγνωστή και ασύγγνωστη³²⁵. Στην πρώτη περίπτωση έχουμε απλά και μόνο να κάνουμε με άνοιγμα τάφου με σκοπό την αφαίρεση κάποιων λίθων για να χρησιμοποιηθούν αλλού³²⁶, και όχι με την κλοπή αντικειμένων του νεκρού. Στο Πηδάλιο επίσης βρίσκουμε και παραπομπές στους σχετικά με αυτό το θέμα πολιτικούς νόμους, όπως του Λέοντα και του Κωνσταντίνου

³²³ «Ο τόκους λαμβάνων, εάν καταδέξεται τὸ ἄδικον κέρδος εἰς πτωχοὺς ἀναλῶσαι καὶ τοῦ λοιποῦ τοῦ νοσήματος τῆς φιλοχρηματίας ἀπαλλαγῆναι, δεκτός ἐστὶν εἰς ἱεροσύνην», *Ρ.Π. Δ'*, 134. Βλ. και τον 16^ο κανόνα της Συνόδου της Καρθαγένης: «Ὁμοίως ἤρρεσεν, ἵνα ἐπίσκοποι, καὶ πρεσβύτεροι, καὶ διάκονοι, ἐκλήπτορες μὴ γίνωνται, ἢ προκουράτορες, μηδὲ ἕκ τινος αἰσχροῦ ἢ ἀτίμου πράγματος τροφήν πορίζωνται ὀφείλουσι γὰρ ἀποβλέψαι εἰς τὸ γεγραμμένον· Οὐδεὶς στρατευόμενος τῷ Θεῷ, ἐμπλέκει ἑαυτὸν πράγμασι κοσμικοῖς. Καὶ ὥστε τοὺς ἀναγνώστας, εἰς τὸν καιρὸν τῆς ἥβης ἐρχομένους ἀναγκάζεσθαι, ἢ συμβίους ἀγαγέσθαι, ἢ ἐγκράτειαν ὁμολογεῖν. Ὁμοίως ἤρρεσεν, ἵνα κληρικός, εἰς χρήματα δῶ ἐν χρήσει, τὰ χρήματα λάβῃ· εἰς δὲ εἶδος, ὅσον δέδωκε λάβῃ. Καὶ ἵνα πρὸ τῶν εἰκοσιπέντε ἐνιαυτῶν, μήτε διάκονοι χειροτονῶνται ἀλλὰ καὶ οἱ ἀναγνώσται τὸν δῆμον μὴ προσκυνῶσι», *Ρ.Π. Γ'*, 342.

³²⁴ Τυμβωρυχία (*sepulcorum violatio*) ορίζεται το άνοιγμα των τάφων και η σύλησή τους, η μετακίνηση των οστών και η αφαίρεση λίθων με αποκάλυψη του νεκρού. Κ. Ράλλης, *Ποινικόν Δίκαιον*, σ. 363 όπου και οι σχετικές παραπομπές.

³²⁵ *Πηδάλιον*, 661.

³²⁶ Περί συγγνωστής καί ασύγγνωστης τυμβωρυχίας βλ. Π. Ε. Χριστινάκης, *Η Απόπειρα Εκκλησιαστικού εγκλήματος*, σελ. 542-549

στην Εκλογή³²⁷, που προβλέπουν την κοπή των χειρών αυτών που προβαίνουν σε τέτοιες πράξεις³²⁸.

³²⁷PG, 113, 541D. Επίσης: Const. Harmenopuli, ό.π., σ. 750. Βιβλ. ΣΤ, τίτλος ε', 14. «Οί τούς νεκρούς ἐν τοῖς τάφοις ἐκδύοντες χειροκοπέισθωσαν».

³²⁸ Πηδάλιον, 661.

ΚΕΦΑΛΑΙΟ ΕΒΔΟΜΟ

ΕΒΔΟΜΟΣ ΚΑΝΟΝΑΣ ΤΟΥ ΑΓΙΟΥ ΓΡΗΓΟΡΙΟΥ ΝΥΣΣΗΣ³²⁹

(Περὶ τυμβωρύχων ἀνακινούντων τὰ ὀστᾶ, ἢ μὴ)³³⁰

Ἡ δὲ τυμβωρυχία καὶ αὕτη διήρηται εἰ τὸ συγγνωστόν τε καὶ ἀσύγνωστον. Εἰ μὲν γὰρ τις τῆς ὀσίας φειδόμενος, καὶ ἄσυλον ἀφείς τὸ κεκρυμμένον σῶμα, ὡς μὴ ἀναδειχθῆναι ἡλίω τὴν ἀσχημοσύνην τῆς φύσεως, λίθοις τισὶ τῶν τῷ τάφῳ προβεβλημένων συγχρήσαιο εἰς ἔργου τινὸς κατασκευὴν, ἐπαινετὸν μὲν οὐδὲ τοῦτό ἐστι, πλὴν ἀλλὰ συγγνωστόν ἐποίησεν ἢ συνήθεια, ὅταν εἰς προτιμότερόν τι καὶ κοινωφελέστερον ἢ τῆς ὕλης μετάθεσις γένηται. Τὸ δὲ διερευνᾶσθαι τὴν κόνιν ἀπὸ τῆς γεωθείσης σαρκὸς, καὶ ἀνακινεῖν τὰ ὀστᾶ, ἐλπίδι τοῦ κόσμου τινὰ τῶν συγκατορυχθέντων κερδᾶναι, τοῦτο τῷ αὐτῷ κρίματι κατεδικάσθη, ᾧ καὶ ἡ ψιλὴ πορνεία, καθὼς ἐν τῷ προλαβόντι διήρηται λόγῳ, ἐπισκοποῦντος δηλαδὴ τοῦ οἰκονόμου ἐξ αὐτοῦ τοῦ βίου τὴν ἰατρειάν τοῦ θεραπευομένου, ὥστε συντεμεῖν τὴν ἐκ τῶν κανόνων ὀρισθεῖσαν τοῦ ἐπιτιμίου προθεσμίαν.

1. ΠΕΡΙΛΗΨΗ ΤΟΥ ΚΑΝΟΝΑ

Ο ἕβδομος κανόνας του Νύσσης ουσιαστικά αποτελεί συνέχεια του θέματος της τυμβωρυχίας, που εἶχε ἤδη αναφερθεῖ στον προηγούμενο ἕκτο κανόνα. Καὶ ἐδῶ συναντούμε τον υποκειμενικὸ παράγοντα,³³¹ ὡς στοιχεῖο ἀξιολόγησης καὶ μετρίασμοῦ τῆς αυστηρότητας των διατάξεων,

³²⁹ Ρ.Π. Δ', 326.

³³⁰ Αλιβιζάτος, 562.

³³¹ Βλ. Π. Ε. Χριστινάκης, *Η Απόπειρα Εκκλησιαστικῶν ἐγκλήματος*, σελ. 542-549.

δηλαδή ως στοιχείο εκκλησιαστικής «οικονομίας»: «ἐπισκοποῦντος δηλαδή τοῦ οἰκονόμου ἐξ αὐτοῦ τοῦ βίου τὴν ἰατρείαν τοῦ θεραπευομένου, ὥστε συντεμεῖν τὴν ἐκ τῶν κανόνων ὀρισθεῖσαν τοῦ ἐπιτιμίου προθεσμίαν».³³² Ο ἱερός Πατέρας επικεντρώνεται στον εν λόγω κανόνα σε μία ειδικότερη περίπτωση του φαινομένου της πλεονεξίας που ήταν αρκετά συχνή εκείνα τα χρόνια ως πρακτική προσπορισμού πλούτου.

2. Η ΠΡΑΚΤΙΚΗ ΤΗΣ ΤΥΜΒΩΡΥΧΙΑΣ

Ιδιαίτερη σημασία για την κατανόηση του ιστορικού πλαισίου της άσκησης της πρακτικής της τυμβωρυχίας αποτελεί η συλλογή βυζαντινών αυτοκρατορικών νόμων, που είναι γνωστή ως «Βασιλικά»³³³. Αναφερόμαστε σε αυτήν την νομική συλλογή, διότι στο 60^ο βιβλίο (και στον τίτλο 23) μαθαίνουμε ότι οι τυμβωρύχοι πρέπει να τιμωρούνται και με ποινή ως εγκληματίες και με πρόστιμο.³³⁴ Με ποινή διότι καταδικάζονται ως άτιμοι και με πρόστιμο διότι με την πλεονεξία τους αυτή συσώρευαν πλούτο· εάν πήγαιναν και άνοιγαν τάφους οπλισμένοι, τότε καταδικάζονταν σε θάνατο,³³⁵ εάν όμως, από την άλλη πλευρά, όσο ήταν χωρίς όπλα, τότε καταδικάζονταν σε εργασία σε ορυχεία.³³⁶ διαφορετική μάλιστα ποινή αντιμετώπιζαν οι χαμηλής - ταπεινής

³³² Ρ.Π. Δ', 326.

³³³ Τα «Βασιλικά» αποτελούν την σπουδαιότερη πηγή πολιτικής νομοθεσίας της βυζαντινής περιόδου. Η εκπόνηση του έργου αυτού άρχισε επί Βασιλείου του Μακεδόνα (867-886) και αποπερατώθηκε επί της βασιλείας του γιου και διαδόχου του Λέοντα του Σοφού (886-911), βλ. Πρόδρομος Ακανθόπουλος, «Βασιλικά», ΘΗΕ, τόμος 3^{ος}, στ. 715. Επίσης βλ. Σ.Ν.Τρωιάνος, *Οι Πηγές του Βυζαντινού Δικαίου*, σελ. 181-189.

³³⁴ Ρ.Π. Ε', 478.

³³⁵ Αυτόθι.

³³⁶ Αυτόθι.

καταγωγής και διαφορετική αυτοί που προέρχονταν από ανώτερα στρώματα, οι οποίοι καταδικάζονταν σε εξορία ή σε εργασία στα ορυχεία³³⁷.

Η τυμβωρυχία, πού εθεωρείτο από τα πιο βδελυρά εγκλήματα, ήταν ευρύτατα διαδεδομένη στα βυζαντινά χρόνια, λόγω της συνηθείας να θάπτονται μαζί με τον νεκρό πολύτιμα αντικείμενα. Οι θρασείς κακοποιοί έφθαναν κάποτε ως τα νεκροταφεία, παρά την φύλαξη τους από τούς τοποφύλακες ή μνημοραλίους, δηλαδή τους φύλακες των μνημάτων.³³⁸ Οι τυμβωρύχοι χρησιμοποιούσαν εναντίον τους βία ή τούς δωροδοκούσαν, ώστε να μπορέσουν ανενόχλητοι να ερευνήσουν τον τάφο και να αφαιρέσουν, ό,τι τούς ενδιέφερε. Για να αποφεύγεται ή τυμβωρυχία, νόμος³³⁹ απαγόρευε στους συγγενείς τού νεκρού να θάβουν μαζί με το φέρετρο στολίδια, κοσμήματα και άλλα πολύτιμα αντικείμενα. Οι περισσότεροι, όμως, και ιδίως οι πλούσιοι, παρακινούμενοι από συνήθεια και για λόγους επιδείξεως δεν εφήρμοζαν την σχετική διαταγή.³⁴⁰

Εκτός από την πολιτεία και ή Εκκλησία προσπάθησε με αυστηρές ποινές να περιορίσει το αποκρουστικό έγκλημα. Ο Μέγας Βασίλειος³⁴¹ τιμωρούσε τούς τυμβωρύχους μέ 10 χρόνια αποχή από τη Θεία Κοινωνία.

³³⁷ G.E. & C.G.E Heimbach, *Basilicorum Libri LX*, τόμος 5, Lipsae 1850, σελ.647-652, Βασιλικά βιβ. Ε, τίτλος κγ', Βλ. και την ερμηνεία Ζωναρά καί Βαλσαμών Ρ.Π.Δ', 326-328.

³³⁸ Ιωάννης Χρυσόστομος, *Λόγος 5ος Εις την Ανναν*, ΡG 54, 675.

³³⁹ G.E. & C.G.E Heimbach, *Basilicorum Libri LX*, ό.π., σελ. 223 -224, Βασιλικά βιβ. ΝΘ, τίτλος α', ι'.

³⁴⁰ Φαίδων Κουκουλές, *Βυζαντινών Νεκρικά Έθιμα*, ΕΕΒΣ, 1940, Έτος ΙΣΤ', σελ. 45-46.

³⁴¹ 66ος Μ. Βασιλείου: «Ο τυμβωρύχος έν δέκα έτεσιν άκοινωνήτος έσται, έν δυσί προσκλαίων, έν τρισίν άκροώμενος, έν τέσσαρσιν ύποπίπτων, ένιαυτόν συνεστώς, και τότε δεχθησόμενος» Ρ.Π. Δ', 222.

Ο Ιωάννης ο Νηστευτής³⁴² τούς υποχρέωνε, εκτός από την ετησία απαγόρευση της Θείας Κοινωνίας, και σε διακόσιες μετάνοιες κάθε μέρα. Με φυλάκιση τιμωρούνταν, όπως προαναφέραμε, οι τυμβωρύχοι, έφ' όσον κατά την διάπραξη τού εγκλήματος ήσαν άοπλοι. Απεναντίας, αν έφεραν όπλα, καταδικάζονταν σε θάνατο και αποκεφαλίζονταν. Σε μεταγενέστερα χρόνια ή ποινή ήταν κόψιμο και των δύο χειρών.³⁴³ Όσοι ανασκάπτουν τάφους και γδύνουν τούς αποθαμένους να κόπτονται τα χέρια τους, ορίζεται στο τελευταίο βιβλίο της Εξαβίβλου τού Αρμενοπούλου³⁴⁴.

Στο σημείο αυτό οφείλουμε να τονίσουμε, ότι και στις ημέρες μας δεν έχει ατονήσει η εγκληματική διάσταση του παραπτώματος της τυμβωρυχίας. Έτσι, διαβάζουμε στον Ελληνικό Ποινικό Κώδικα, και συγκεκριμένα στο άρθρο 373, ότι «ως υπαίτιος κλοπής τιμωρείται κι όποιος νεκροσυλήσει με τυμβωρυχία σκοπεύοντας να αποκτήσει παράνομα ο ίδιος ή τρίτος περιουσιακή ωφέλεια», ενώ ως «νεκροσυλία» χαρακτηρίζεται η κλοπή αντικειμένων συνταφέντων μετά νεκρού, «αδιάφορος χαρακτήρ αυτών ως αδεσπότην».³⁴⁵

Είναι σαφές, πάντως, ότι η τοποθέτηση χρημάτων, κοσμημάτων και πολύτιμων αντικειμένων στους τάφους ανάγεται σε Ρωμαϊκά έθιμα και ταφικές πρακτικές, εναντίον των οποίων στράφηκε ο Χριστιανισμός.

³⁴² 29^{ος} κανόνας: «Τόν τυμβωρύχον εις έτος όρίζομεν είναι άκοινωνητον, μετά τόν θ' ξηροφαγοῦντα, καί μετανοίας διακοσίας έκάστης ήμέρας βάλλοντα». Πηδάλιον, 714.

³⁴³ Βλ. υποσ. 328.

³⁴⁴ Βλ. υποσ. 327. Επίσης βλ. Νομοκάνονα Φωτίου, Τίτλ. Θ', κεφ. κζ, *Ρ.Π. Α*, 207, Ματθαίου Βλάσταρη, Σύνταγμα κατά στοιχείον *Τ, Ρ.Π. ΣΤ'*, 477-478.

³⁴⁵ Γεώργιος Στ. Αποστολάκης, *Ευρετήρια Νομολογίας & Βιβλιογραφίας Εκκλησιαστικού Δικαίου, 1890-2003*, σ. 443. Σύμφωνα με το άρθρο 1076 του Αστικού Κώδικα αδέσποτο γίνεται κινητό πράγμα, άν ο κύριος εγκαταλείψει τη νομή του με σκοπό να παραιτηθεί από την κυριότητα. Κάτι το οποίο δεν ισχύει με τα συνταφέντα αντικείμενα.

Ήταν επίσης ένας τρόπος για να προσδιορίζονται και να επεκτείνονται στην αιωνιότητα οι ταξικές και οικονομικές διαφορές μεταξύ πλουσίων και φτωχών. Ο Ιωάννης Χρυσόστομος προειδοποιεί τους πλούσιους ότι η συσσώρευση πλούτου, ανάμεσα στα άλλα, «καί τούς τῶν τοιχωρῶν ἀνοίγει ὀφθαλμούς».³⁴⁶ οι κλέφτες και ληστές φοβούνται τις καθημερινές ὀψεις των ανθρώπων, αποστρέφονται το φως της ημέρας, «ὄθεν περὶ τάφους ὡς, τά πολλά, καί βορβόρους, χώρους τε τούς ἄλλους τούς ἐρήμους τῶν ἀνθρώπων ἡσχόληται».³⁴⁷ καθώς ο Ιησούς Χριστός αναστήθηκε γυμνός, προτρέπει ο Ιωάννης Χρυσόστομος να απομακρυνόμαστε από αυτήν την ανοησία του πλούτου στους τάφους: «Τί γάρ βούλεται ἡ περιττή αὕτη δαπάνη καί ἀνόητος, πολλήν μὲν φέρουσα τοῖς κηδεύουσι ζημίαν, τῷ δέ ἀπελθόντι κέρδος οὐδέν, ἀλλ' εἰ χρή τι εἰπεῖν, καί βλάβην; Ἡ γάρ πολυτέλεια τῆς ταφῆς τυμβωρυχίας αἰτία γέγονε πολλάκις, καί γυμνόν καί ἄταφον ἐποίησεν ἐρῶνθαι τόν ἐπιμελῶς ταφέντα. Ἄλλ' ὦ τῆς κενοδοξίας! Πόσῃν καί ἐν τῷ πένθει τήν τυραννίδα ἐπιδείκνυται, πόσῃν τήν ἀνοίαν!».³⁴⁸ ο πλούτος που συνάγεται με κάθε τρόπο είναι άδικος πλούτος: «Καί γάρ ἡ πόρνη τό σῶμα ἐνυβρίσασα πλουτεῖ, καί εὐμορφος νέος πολλάκις τήν ὥραν ἀποδόμενος μετ' ἀσχημοσύνης κέκτηται χρυσίον, καί ὁ τυμβωρῦχος τους τάφους ἀναρῶνθαι συνήγαγε πλοῦτον ἄδικον, καί ὁ ληστής τούς τοίχους διορῶνθαι».³⁴⁹ ούτε ο θάνατος δεν γλυτώνει και δεν ηρεμεί τους πλούσιους, «οὐδέ τελευτήσας τῆς τῶν ληστευόντων κακουργίας ἀπήλλακται, οὐδέ

³⁴⁶ Ιωάννης Χρυσόστομος, *Λόγος 5^{ος} Εἰς τὴν Ἀνναν*, PG 54, 675.

³⁴⁷ *Εἰς Ψαλμούς*, PG 55, 760, ερμηνεία στον 90^ο ψαλμό.

³⁴⁸ *Εἰς Ἰωάννην Ομιλίαις*, PG 59, 465, ομιλία 85^η.

³⁴⁹ *Εἰς Α' Ἐπιστολὴν Πρὸς Κορινθίους*, PG 61, 293 ομιλία 34^η.

ισχύει ὁ θάνατος ἐν ἀσφαλείᾳ αὐτόν καταστῆσαι, ἀλλὰ καί νεκρόν ὄντα συλῶσιν οἱ κακουργοῦντες· οὕτω πρᾶγμα ἐπισφαλές ὁ πλουῦτος».³⁵⁰

Ὁ Γρηγόριος ὁ Θεολόγος, ἄλλωστε, συνέγραψε πολλά ἐπιγράμματα κατὰ των τυμβωρύχων³⁵¹, ἀσχολήθηκε ἐπίσης καὶ ὁ Ἰωάννης Μόσχος στο Λειμωνάριό του χαρακτηρίζοντας τὴ τυμβωρυχία ὡς «ἀθέμιτον καὶ παράνομον πρᾶξιν»³⁵². Πρόκειται, λοιπόν, γιὰ μίᾳ κατακριτέᾳ πρακτικῇ, εὐρέως διαδεδομένη ἐκείνη τὴν ἐποχῇ, με ἀποτέλεσμα οἱ βυζαντινοὶ νόμοι νὰ διατάσσουν νὰ μὴν ψηλαφίονται τὰ σώματα των νεκρῶν, μάλιστα κατὰ τὴν Ἐκλογὴ³⁵³ των νόμων του Κωνσταντίνου του Πορφυρογέννητου, αὐτοὶ που συλλαμβάνονταν νὰ γυμνῶνουν τους νεκροὺς στους τάφους, ὀριζόταν νὰ τους κόβουν τὰ χέρια, ἐνῶ με τρόπο πιο ἐπιεικῆ ὅρισε ὁ Λέων ὁ Σοφός³⁵⁴ ὅτι οἱ δικαστὲς πρέπει νὰ φέρονται με μετριοπάθεια σὲ αὐτόν

³⁵⁰ Στο ἴδο, *PG* 61, 304.

³⁵¹ «Ἀρκετὲς εἶναι οἱ πληροφορίες που τὰ ἔργα του Καππαδόκη Πατέρα μας δίνουν σχετικά με τὴν ἀπόψειν του, που βέβαια ἐκφράζουν καὶ τὴ συνολικὴ ἐκκλησιαστικὴ παράδοση, στο θέμα τῆς ἐν γένει φροντίδας που χρειάζεται νὰ δείχνουν οἱ ζωντανοὶ πρὸς τους κεκοιμημένους. Οἱ ἀπόψεις αὐτὲς ἀποτυπώνονται ολοκάθαρα κυρίως στους ἐπικήδειους λόγους του, στα Ἐπιτάφια καὶ στα κατὰ τυμβωρύχων Ἐπιγράμματά του, καθὼς καὶ στις παραμυθιτικὲς ἐπιστολὲς του. Οἱ συλλογὲς των Ἐπιταφίων καὶ των Ἐπιγραμμάτων που ὅπως εἶναι γνωστὸ ολοκληρῶνουν τὸ ποιητικὸ ἔργο του Γρηγορίου, φανερῶνουν ταυτόχρονα γιὰ ἀκόμα μίᾳ φορᾶ, τὴν ψυχικὴ του εὐαισθησία, τὴν ἀγάπη καὶ τὴν φροντίδα του πρὸς τους νεκροὺς, τὴν ὁποία θεωρεῖ ἱερό καὶ ἀπαράβατο χρέος. Καὶ μόνο ἡ οργὴ του, οἱ κατάρεις καὶ οἱ ἀναθεματισμοὶ των τελευταίων ἐπιγραμμάτων κατὰ των τυμβωρύχων, φανερῶνουν τὸ πόσο τον ἐνδιέφερε νὰ διαφυλαχθεῖ ἡ ἱερὴ γαλήνη καὶ ἡ σιγὴ του τάφου», Κωνσταντῖνα Ι. Σκουλικά, *Ὁ θάνατος καὶ τὰ ἐσχάτα στὴ διδασκαλία του Ἁγίου Γρηγορίου του Θεολόγου*, Θεσσαλονίκη 2008, σελ. 68. Ἐπίσης βλ. Γρηγορίου του θεολόγου ἐπιγράμματα, *PG* 38, 99-130, «Τύμβον τοσοῦτον, καὶ τόσης ἔργον χερός, Τίν' εἶδες; Εἰπέ, λέξον· [τα] σεσηπῶτα 5 νεκρῶν κάρηνα, καὶ τύπους ὄντων ποτέ; Δάμαρτ' ἀκούω ...» (*PG* 38, 100 (λά)), καὶ «μαρτύρομ' οὐδὲν ἔχω· πτωχός νέκυς ἐνθάδε κεῖμαι μὴ με τεαῖς ἀτίσης τυμβοφόνοις παλάμαις.», (*PG*, 38, 124 (πστ'))).

³⁵² *PG* 87c, 2936B.

³⁵³ *PG* 113, 541D.

³⁵⁴ Διάταξη 96, *PG* 107, 616AB.

που συλλαμβάνεται μία φορά να τυμβωρυχεί, όμως εάν το έκανε δεύτερη φορά, θα έπρεπε να μαστιγώνεται και να κουρεύεται· επίσης, αποτελούσε και λόγο διαζυγίου, ενώ αυτοί που έκαναν αυτό το παράπτωμα συλλαμβάνονταν και φυλακίζονταν και τις ημέρες του Πάσχα,³⁵⁵ σε αντίθεση με άλλα παραπτώματα³⁵⁶.

Αυτό που στόχευε η κριτική των ιερών πατέρων ήταν η ανθρώπινη ματαιοδοξία, ακόμα και μετά το θάνατο. Αυτή τη ματαιοδοξία ονομάζει ο Νύσσης πάθος και την ταυτίζει με την πλεονεξία. Η εκκλησιαστική ιστορία είναι γεμάτη από σχετικές αναφορές γι' αυτό το πάθος: «Είναι αλήθεια ότι στη φροντίδα για τούς νεκρούς εισχωρούσε συχνά ή ανθρώπινη ματαιοδοξία και επίδειξη των συγγενών τού αποθανόντος, ιδιαίτερα όταν ο νεκρός ήταν πλούσιος. Έξ αφορμής της ματαιοδοξίας αυτής πολλοί όσιοι άνδρες άφηναν ρητή εντολή πριν από τον θάνατό τους να μη ντύσει κανείς το νεκρό σώμα τους πολυτελώς. Ο όσιος Έφραίμ ο Σύρος, πριν κοιμηθεί, παρήγγειλε σε όσους ήσαν παρόντες να μην περιβάλουν το σώμα του με πολυτελή εσθήτα, ενώ τα χρήματα πού θα προσφέρονταν τυχόν για την περιττή αυτή δαπάνη, να διατεθούν υπέρ των πτωχών. Ο θείος Χρυσόστομος εγκωμιάζοντας την αγία μάρτυρα Πελαγία, παρατηρεί: Το σώμα της ήταν ξαπλωμένο όχι στο στρώμα αλλά στο έδαφος. Τούτο όμως δεν έκανε το σώμα άτιμο. Απ' εναντίας αυτό το έδαφος ήταν πολύτιμο και άξιο υπολήψεως, επειδή είχε δεχθεί σώμα, το οποίο δοξάσθηκε με τόση τιμή. Το σώμα εκείνο είχε ως εντάφιο το υπέρ Χριστού μαρτύριο και ή Μάρτυς ήταν στολισμένη χάρη στη σταθερή ομολογία της με στολή ασύγκριτα πολυτιμότερη της βασιλικής αλουργίδας και πορφύρας. Φορούσε μάλιστα όχι απλή, αλλά διπλή

³⁵⁵ *P.Π. Α'*, σ. 208.

³⁵⁶ Φαίδων Κουκουλές, *ό.π.*, 45-46.

λαμπρή στολή, “τήν τῆς παρθενίας καί τήν τοῦ μαρτυρίου”. Με αυτά τα εντάφια θα παρουσιαζόταν στο βασιλέα Χριστό. Παρόμοια στολή ψυχικής αρετής ας φροντίσουμε και μείς να φορούμε, όταν θα πεθάνουμε. Όχι ρούχα πολυτελή και χρυσά, τα οποία θα γίνουν αφορμή να κατηγορηθούμε ότι και αυτός ο θάνατός μας ήταν δείγμα κενοδοξίας. Ο Μ. Ἀντώνιος καταδίκασε τη συνήθεια πού είχαν οι Αιγύπτιοι της εποχής του να θάπτουν τα νεκρά σώματα των σπουδαίων ανθρώπων, και μάλιστα των άγιων Μαρτύρων, αφού τα περιτυλίξουν σε σινδόνια, χωρίς όμως να τα κρύπτουν υπό γη, αλλά τοποθετώντας τα επάνω σε σκαμνιά και φυλάσσοντάς τα στο σπίτι τους. Ζητούσε μάλιστα ο άγιος και από τούς Επισκόπους να καθοδηγούν σχετικά το ποίμνιό τους. Ἦλεγχε επίσης και τούς λαϊκούς και επέπληττε τις γυναίκες, διότι, όπως έλεγε, αυτό δεν είναι νόμιμο ούτε ιερό πράγμα. Θεωρούσε τη συνήθεια εκείνη αντίθετη προς τον θείο νόμο, αφού, όπως έλεγε, τα σώματα των Πατριαρχών και των Προφητών μέχρι σήμερα σώζονται σε μνήματα. Αλλά και αυτό το πανάγιο σώμα τού Κυρίου κατατέθηκε σε μνήμα και ένας λίθος πού τοποθετήθηκε στην είσοδο τού μνήματος το έκρουσε, μέχρις ότου αναστήθηκε ύστερα από τρεις ημέρες. Οι θεοφόροι Πατέρες καταδικάζουν και τις πολυτελείς κηδείες και τούς πολυτελείς τάφους. Γράφει ο Μ. Βασίλειος³⁵⁷: Είναι παράλογο να στολίζεις τον νεκρό και να κάνεις την εκφορά τού αναίσθητου με πολυτέλεια (...). Ποιό το όφελος από επίσημο μνήμα και πολυτελή ταφή; Εκείνο πού πρέπει να γίνεται είναι να χρησιμοποιηθούν τα έξοδα αυτά από τούς ζωντανούς για τις ανάγκες τού βίου (...). Επομένως καλύτερο είναι να ετοιμάσεις πριν από τον θάνατό σου μόνος σου την ταφή σου»³⁵⁸.

³⁵⁷ Μ. Βασίλειος, *Ομιλία προς τους πλουτούντας*, PG 31, 304B.

³⁵⁸ Νικόλαος Π. Βασιλειάδης, *Το Μυστήριο του θανάτου*, Αθήναι 2007¹⁸, σελ. 350-352.

Η τυμβωρυχία όμως συνδεόταν και με ένα άλλο ακόμα μείζον ζήτημα. Συνιστούσε κατάφωρη παραβίαση της ιερότητας του ταφικού μνημείου. Η ασέβεια προς τη μνήμη των νεκρών ήταν πάντα κάτι που καταδικαζόταν απερίφραστα τόσο από τους Πατέρες της Εκκλησίας, όσο και από τους κανόνες του Εκκλησιαστικού Δικαίου: «Πολύ χαρακτηριστικό της άρρηκτης αυτής σχέσεως μεταξύ της ιερότητας της μνήμης του νεκρού και της ιερότητας του τάφου είναι το γεγονός, ότι η μεν βεβήλωση των τάφων αποδοκιμάσθηκε πάντοτε ως ασέβεια στη μνήμη των νεκρών, η δε ασέβεια στη μνήμη των νεκρών εκφραζόταν πάντοτε ως βεβήλωση των τάφων, στους οποίους αναπαύονται τα σώματα των κεκοιμημένων, σε όλες δε τις νομοθεσίες των χριστιανικών λαών και ιδιαίτερα στο εσωτερικό δίκαιο της Εκκλησίας η οποιαδήποτε σύληση ή βεβήλωση των χριστιανικών τάφων (τυμβωρυχία) καταδικάζεται πάντοτε ως ιεροσυλία. Έτσι, ο άγιος Γρηγόριος ο Θεολόγος αποδοκιμάζει με σκληρούς λόγους τη βεβήλωση από τους ειδωλολάτρες των χριστιανικών τάφων, κατά την περίοδο της βασιλείας του Ιουλιανού του Παραβάτη (361-363): “Πρός τά παρόντα καί ἡμέτερα, τρέφομαι. Οὐκ ἔτι τοῖς ἱεροῖς οἴκοις ἡμῶν πονηρόν ἐμβλέψουσιν· οὐκ ἔτι μιανουῶσιν αἵματι μιαρῶ τά τῆς καθαρωτάτης καί ἀναιμάκτου θυσίας ἐπώνυμα θυσιαστήρια· οὐδέ βωμοῖς ἀθέοις τά ἄβατα καταισχυνοῦσιν οὐκ ἔτι συλήσουσι καί βεβηλώσουσιν ἀναθήματα, πλεονεξίαν ἀσεβεία μίξαντες· οὐκ ἔτι προσάξουσιν πῦρ μαρτύρων μνήμασιν, ὡς ἄλλων ἐφέξοντες ἄθλησιν ταῖς κατ’ αὐτῶν ἀτιμίαις - οὐκ ἔτι πυρί καταναλώσουσιν ἁγίων λείψανα, ὅστοις ἀτιμοτάτοις συνατιμάσαντες, καί τοῖς ἀνέμοις δώσουσιν, ἵνα καί τῆς ὀφειλομένης τιμῆς τοῖς τοιούτοις ἀποστερήσουσιν.”»³⁵⁹

³⁵⁹ Γρηγόριος Θεολόγος, *Κατά Ιουλιανού*, PG 35, 701AB, Σπ. Κοντογιάννης, «Η ιερότητα των ταφικών μνημείων Β'», *Ανάπτυπον ΕΕΘΣΠΑ*, 35 (2000), 441 - 452.

3. ΑΝΑΛΥΣΗ ΤΟΥ ΚΑΝΟΝΑ.

Ο Γρηγόριος Νύσσης συγκεφαλαιώνει στον 7^ο κανόνα του όλες τις πιο πάνω αντιλήψεις και θεωρίες. Έτσι, διακρίνει την τυμβωρυχία σε συγγνωστό και ασύγγνωστο αμάρτημα.³⁶⁰ Ο σεβασμός στην τιμή του νεκρού³⁶¹ που αναφέραμε πιο πάνω υπάρχει στον κανόνα: «Εἰ μὲν γὰρ τις τῆς ὀσίας φειδόμενος καὶ ἄσυλον ἀφείς τὸ κεκρυμμένον σῶμα, ὡς μὴ ἀναδειχθῆναι ἠλίω τὴν ἀσχημοσύνην τῆς φύσεως».³⁶² Αυτός ο σεβασμός όταν συνδυασθεί με την απομάκρυνση κάποιων λίθων ή υλικών, που θα χρησιμοποιηθούν αργότερα για την κατασκευή κάποιου άλλου κοινωφελέστερου οικοδομήματος, αν και δεν είναι μία πράξη επαινετή, εν τούτοις συγχωρείται κατά τη συνήθεια. Όταν όμως στο εγχείρημα αυτό υπεισέρχεται η ανθρώπινη πλεονεξία, «τὸ δὲ διερευνᾶσθαι τὴν κόνιν ἀπὸ τῆς γεωθείσης σαρκὸς καὶ ἀνακινεῖν τὰ ὄστα, ἐλπίδι τοῦ κόσμου τινὰ τῶν συγκατορυχθέντων κερδᾶναι»,³⁶³ υπάρχει επιτίμιο. Αυτό το επιτίμιο είναι της απλής πορνείας, σύμφωνα με τα στάδια που αναφέρθηκαν πιο πάνω και πάντα υπό την προϋπόθεση, ότι θα επιβλέπεται η πορεία της θεραπείας, με σκοπό την συντόμευση του χρονικού διαστήματος του επιτιμίου.

Ο Μ. Βασίλειος ήταν πολύ πιο συγκεκριμένος αλλά και πολύ πιο αυστηρός, ορίζοντας τον αποκλεισμό του τυμβωρύχου από τη Θεία Κοινωνία στα δέκα χρόνια: «Ὁ τυμβωρύχος ἐν δέκα ἔτεσιν ἀκοινωνήτος ἔσται, ἐν δυσὶ προσκλαίων, ἐν τρισὶν ἀκροώμενος, ἐν τέσσαρσιν

³⁶⁰ Βλ. υποσ. 325, 326.

³⁶¹ Περί της τιμής των κεκοιμημένων βλ. Π.Ι. Μπούμης, *Κανονικόν Δίκαιον*, σελ. 240-241.

³⁶² Ρ.Π. Δ', 326.

³⁶³ Αυτόθι.

ύποπίπτων, ἐνιαυτὸν συνεστῶς, καὶ τότε δεχθησόμενος» (66^{ος} κανόνας)³⁶⁴. Ο Ιωάννης ο Νηστευτής είναι περισσότερο επιεικής, διότι όρισε την αποχή από τη Θεία Κοινωνία στο ένα έτος και νηστείες, καθώς και διακόσιες μετάνοιες καθ' εκάστην: «Τὸν τυμβωρῦχον εἰς ἔτος ἐν ὀρίζομεν εἶναι ἀκοινώνητον, μετὰ τὴν θ' ξηροφαγοῦντα καὶ μετανοίας διακοσίας ἐκάστης ἡμέρας βάλλοντα» (κανὼν 29^{ος}).³⁶⁵ Η τυμβωρυχία αποτελεί ένα κοινωνικό αδίκημα, το οποίο είναι συγγενές τόσο προς την κλοπή, όσο και προς την ληστεία - απότοκα της ανθρώπινης πλεονεξίας: «Ο Μ. Βασίλειος, πάλι, θεωρεῖ την πλεονεξία μια ἄλλη μορφή ειδωλολατρίας και ρίζα όλων των κακών. Για τον Νηστευτή, δεν αποτελούν πάθη μόνο η κλοπή και η τυμβωρυχία αλλά και η πλεονεξία κατά τις Γραφές και την Πατερική παράδοση. Η απόκτηση ξένων πραγμάτων με παράνομο τρόπο, η κλοπή, δηλαδή, διαιρείται στη ληστεία και την τοιχωρυχία. Ο ληστής, λοιπόν, ὄντας οπλισμένος είναι και δυνάμει φονιάς και ως τέτοιος πρέπει να επιτιμάται, ὅμως εφόσον δείξει μεταμέλεια να επιστρέφει στους κόλπους της Εκκλησίας. Η ληστεία συγκεκριμένα, είναι η αφαίρεση ξένου πράγματος ή ο εξαναγκασμός σε παράδοσή του για να το ιδιοποιηθεί παράνομα πρόσωπο με τη χρήση σημαντικής βίας ή απειλών με κίνδυνο σωματικό ή και της ζωής του θύματος. Το αδίκημα αυτό στρέφεται τόσο κατά της ελευθερίας, όσο και κατά της ιδιοκτησίας του θύματος. Η πρόθεση αρπαγής με χρήση βίας κινητού πράγματος αποτελεί τον υποκειμενικό χαρακτήρα της συμπεριφοράς του δράστη, ενώ η πράξη της αρπαγής εκδηλώνει την αντικειμενική υπόσταση³⁶⁶ του εγκλήματος της

³⁶⁴ Ο.π., 222.

³⁶⁵ Πηδάλιον, 714. Θα πρέπει να σημειώσουμε ότι οι κανόνες του Νηστευτή δεν έχουν τύχει επικυρώσεως από Οικουμενική Σύνοδο.

³⁶⁶ Αντικειμενική υπόσταση είναι το σύνολο των υλικών αυτών στοιχείων της πράξης που υπάρχουν στην εκτός του εσωτερικού κόσμου του δράστη αντικειμενική πραγματικότητα. Υποκειμενική υπόσταση καλείται το σύνολο των στοιχείων τα οποία

ληστείας.³⁶⁷ Η τυμβωρυχία, βέβαια, αποτελεί κοινωνικό αδίκημα και περιλαμβάνει την εκ προθέσεως διάνοιξη τάφου και τη μετακίνηση κινητών πραγμάτων θαμμένων μαζί με το νεκρό. Ο δράστης τιμωρείται με την ποινή του απλού αφορισμού, ανάλογα με την κρίση του Πνευματικού Πατρός. Η αποχή από τη Θ. Κοινωνία είναι 10 έτη, εκ των οποίων, τα δύο πρέπει να κλαίει, τα τρία να ακούει τη Θ. Λειτουργία, τα τέσσερα να γονατίζει και το τελευταίο να στέκεται μεταξύ των πιστών»³⁶⁸.

Ο Βαλσαμών στην ερμηνεία του κανόνα του Γρηγορίου Νύσσης προσδιορίζει ως λίθους, όχι αυτούς που καλύπτουν τα σώματα των νεκρών, διότι σε αυτήν την περίπτωση έχουμε να κάνουμε με αποκάλυψη των μυστηρίων της φύσης, οπότε πρέπει να τιμωρείται αυτός που το διαπράττει. Το ανακίνηση της σκόνης και των οστών με σκοπό την ανακάλυψη κάποιου πολύτιμου αντικειμένου, ο κανόνας την εξισώνει με την «ψιλή πορνεία», δηλαδή με την μείξη ελεύθερου άνδρα προς γυναίκα. Στην ερμηνεία του ο Βαλσαμών προσθέτει και τον πολιτικό νόμο, ο οποίος θεωρεί ως έγκλημα ιεροσυλίας την αφαίρεση των ταφικών υλικών που καθιστά αυτόν που το κάνει άτιμο, ενώ προσδιορίζει και την χρηματική ποινή ή πρόστιμο ως εξής: «εάν κάποιος αφαιρέσει από τους τάφους πέτρες, κίονες ή μάρμαρα, ή κάποια άλλη ύλη, θα καταβάλει είκοσι χρυσά νομίσματα στο δημόσιο»³⁶⁹

υπάρχουν στον εσωτερικό κόσμο και δεν έχουν υλική υπόσταση. Βλ. Ειρήνη Π. Χριστινάκη - Γλάρου, *Το εκκλησιαστικό έγκλημα της εισαγωγής κτήνους σε ιερό ναό*, Αθήνα 2002, σ. 152.

³⁶⁷ Βλ. Π. Χριστινάκη, *Η Απόπειρα Εκκλησιαστικού Εγκληματος*, σελ. 538-541.

³⁶⁸ Γ. Καζάκης, *Ο εγκληματοπροληπτικός ρόλος της Ιεράς Εξομολογήσεως (θεωρητικό πλαίσιο- έρευνα πεδίου)*, Αθήνα 2008, σ. 68.

³⁶⁹ «Εάν τις από του τάφου ἀφέληται ἢ λίθους ἢ κίονας ἢ μάρμαρα, ἢ ἄλλην οἰανδήποτε ὕλην, εἴκοσι νομίσματα χρυσοῦ τῷ δημοσίῳ καταβάλλει καί τὰ ἐξῆς». PG 138, 885B. Βλ. ερμηνεία Βαλσαμών στο *Ρ.Π.Δ'* σελ. 327-328.

ΚΕΦΑΛΑΙΟ ΟΓΔΩΟ

ΟΓΔΩΟΣ ΚΑΝΟΝΑΣ ΤΟΥ ΑΓΙΟΥ ΓΡΗΓΟΡΙΟΥ ΝΥΣΣΗΣ³⁷⁰

(Περὶ ἱεροσύλων)³⁷¹

Ἡ δὲ ἱεροσυλία, παρὰ μὲν τῇ ἀρχαίᾳ Γραφῇ οὐδὲν ἐνομίσθη τῆς φονικῆς κατακρίσεως ἀνεκτοτέρα· ὁμοίως γὰρ ὁ, τε ἐπὶ φόνῳ ἀλούς, καὶ ὁ τὰ ἀνατεθέντα τῷ Θεῷ ὑφελόμενος, τὴν διὰ τῶν λίθων τιμωρίαν ὑπέσχον. Ἐπὶ δὲ τῆς ἐκκλησιαστικῆς συνηθείας, οὐκ οἶδ' ὅπως συγκατάβασίς τις ἐγένετο καὶ συμπεριφορὰ, ὥστε ἀνεκτότερον νομισθῆναι τὸ τῆς τοιαύτης νόσου καθάρσιον· ἐν ἐλάττονι γὰρ χρόνῳ παρὰ τὴν μοιχείαν, τοῖς τοιούτοις τὸ ἐπιτίμιον διετάξατο ἢ τῶν Πατέρων παράδοσις. Πανταχοῦ δὲ ἐν πλημμελήματος εἶδει καθορᾶν τοῦτο προσήκει πρὸ πάντων, οἷα ἐστὶν ἡ τοῦ θεραπευομένου διάθεσις, καὶ μὴ τὸν χρόνον οἶεσθαι πρὸς θεραπείαν ἀρκεῖν, (τίς γὰρ ἂν ἐκ τοῦ χρόνου ἴασις γένοιτο); ἀλλὰ τὴν προαίρεσιν τοῦ ἑαυτὸν δι' ἐπιστροφῆς θεραπεύοντος. Ταῦτά σοι, ὦ ἄνθρωπε τοῦ Θεοῦ, κατὰ πολλὴν σπουδὴν ἐκ τῶν προχείρων συνθέντες, διὰ τὸ δεῖν τοῖς τῶν ἀδελφῶν ἐπιτάγμασι πείθεσθαι, κατὰ σπουδὴν ἀπεστείλαμεν. Σὺ δὲ τὰς συνήθεις ὑπὲρ ἡμῶν εὐχὰς τῷ Θεῷ προσάγων μὴ διαλείπῃς· χρεωστεῖς γὰρ, ὡς εὐγνώμων υἱός, τῷ κατὰ Θεόν σε γεννήσαντι τὴν διὰ τῶν προσευχῶν γηροκομίαν, κατὰ τὴν ἐντολὴν τὴν κελεύουσαν, τιμᾶν τοὺς γονέας, ἵνα εὖ σοι γένηται, καὶ ἔσῃ μακροχρόνιος ἐπὶ τῆς γῆς. Δῆλον δέ, ὅτι ὡς σύμβολον ἱερατικὸν δέξῃ τὸ γράμμα, καὶ οὐκ ἀτιμάσεις τὸ ξένιον, κἄν τι μικρότερον τῆς σῆς μεγαλοφυΐας ᾖ.

³⁷⁰ Ρ.Π. Δ', 328-329.

³⁷¹ Αλιβιζάτος, 563.

1. ΠΕΡΙΛΗΨΗ ΤΟΥ ΚΑΝΟΝΑ

Στον 8^ο κανόνα ο Γρηγόριος Νύσσης ασχολείται με ένα ακόμη είδος της πλεονεξίας, το οποίο είναι η ιεροσυλία. Σε αυτόν ο ιερός Πατέρας βρίσκει την αφορμή να κάνει λόγο για τη συγκατάβαση και ελαστικότητα της εκκλησιαστικής συνήθειας απέναντι σε αυτό το παράπτωμα³⁷². Δεν αναιρεί αυτή την συγκατάβαση, όμως εφιστά την προσοχή στη «διάθεση του θεραπευομένου» και στην «προαίρεση» του μετανοούντος και όχι απλά και μόνο στον χρόνο της θεραπείας.³⁷³ Ακολουθεί ο τρόπος τινά επίλογος της Επιστολής τής Προς Λητούϊον Κανονικής Επιστολής, από την οποία ελήφθησαν και οι εν λόγω κανόνες. Ο επίλογος αυτός αποτελεί τομή της συνολικής ποιμαντικής φροντίδας. Φανερώνει, ότι η ποιμαντική ψυχολογία είναι άρρηκτα συνδεδεμένη με την ποιμαντική ευθύνη. Όπως χαρακτηριστικά λέει: «Σὺ δὲ τὰς συνήθεις ὑπὲρ ἡμῶν εὐχὰς τῷ Θεῷ προσάγων μὴ διαλείπης, χρεωστεῖς γάρ, ὡς εὐγνώμων υἱός, τῷ κατὰ Θεόν σε γεννήσαντι τὴν διὰ τῶν προσευχῶν γηροκομίαν, κατὰ τὴν ἐντολὴν τὴν κελεύουσιν³⁷⁴». ³⁷⁵

³⁷² Να θυμίσουμε και άλλους κανόνες, οι οποίοι κάνουν λόγο για επιείκεια και προσαρμοστικότητα στην επιβολή των επιτιμίων, όπως είναι ο 2^{ος}, 5^{ος} και 7^{ος} της Συνόδου της Αγκύρας, ο 2^{ος} της Λαοδικείας, ο 43^{ος} (50) της Καρθαγένης, ο 3^{ος} της Νεοκαισάρειας, ο 12^{ος} της Α΄ Οικουμενικής Συνόδου, ο 5^{ος}, 34^{ος}, 61^{ος} και 82^{ος} του Μ. Βασιλείου, ο 102^{ος} της Πενθέκτης εν Τρούλλω.

³⁷³ Ρ.Π. Δ', σ. 328.

³⁷⁴ Αυτόθι.

³⁷⁵ Ιωάννης Κορναράκης, «Η προς Λητούϊον κανονικὴν ἐπιστολή Γρηγορίου τοῦ Νύσσης ἐξ ἐπόψεως ποιμαντικῆς ψυχολογίας, Γρηγόριος ο Παλαμάς ΜΒ' (490-491/1959), 149.

2. Η ΕΝΝΟΙΑ ΤΗΣ ΙΕΡΟΣΥΛΙΑΣ

Κατά το κοινό ποινικό δίκαιο, η ιεροσυλία³⁷⁶, το αδίκημα της διακεκριμένης κλοπής του άρθρου 374 περίπτωση α' του Ποινικού Κώδικα, προϋποθέτει αφαίρεση πράγματος προορισμένου για θρησκευτική λατρεία από τόπο αφιερωμένο σε αυτή και τιμωρείται με κάθειρξη έως 10 ετών.³⁷⁷ Ένοχος της ιεροσυλίας μπορεί να είναι ο οπαδός μιας θρησκείας που αφαιρεί πράγμα προορισμένο για τη λατρεία άλλης θρησκείας. Το πράγμα που αφαιρείται μπορεί να είναι αφιερωμένο στη λατρεία οποιουδήποτε δόγματος ή θρησκείας και αυτό θα κριθεί σύμφωνα με το δίκαιο της συγκεκριμένης θρησκευτικής κοινότητας. Επομένως δε συνιστά ιεροσυλία, αλλά απλή κλοπή η αφαίρεση καθισμάτων ή χρημάτων από το ναό³⁷⁸. Αντικείμενο της διακεκριμένης κλοπής της ιεροσυλίας πρέπει να είναι πράγμα που είναι «ιερό», κατά τους Κανόνες της Ορθόδοξης Εκκλησίας, όπως είναι το «άγιο ποτήριο» ή οι εικόνες της Εκκλησίας - όμως, όχι, για παράδειγμα, η αφαίρεση αποτοιχισθέντος τμήματος τοιχογραφίας που δεν ανήκε σε τελετουργική χρήση³⁷⁹. Στο σημείο αυτό πρέπει να τονίσουμε, ότι η έννοια της ιεροσυλίας δεν μπορεί να ταυτίζεται με το έγκλημα της διακεκριμένης

³⁷⁶ Για την έννοια της Ιεροσυλίας βλ. και Κ. Ράλλης, *Ποινικόν Δίκαιον*, σελ. 357-358, Π. Χριστινάκης, *Θέματα Κανονικού και Εκκλησιαστικού Δικαίου Α'*, σ. 197.

³⁷⁷ Π. Χριστινάκης, *ό.π.*, 196.

³⁷⁸ «Περαιτέρω, η αφαίρεση των ιερών πραγμάτων θα πρέπει να γίνει από χώρο προορισμένο για τη θρησκευτική λατρεία, ναό, τέμενος, συναγωγή ή θα προσδιοριστεί από το δίκαιο της συγκεκριμένης κατά περίπτωση θρησκευτικής κοινότητας. Δεν συνιστά συνεπώς ιεροσυλία η κλοπή ιερού πράγματος κατά τη διάρκεια λιτανείας ή περιφοράς εικόνων ή από τόπο όπου τούτο βρίσκεται για επισκευή», Κυριάκου Κυριαζόπουλου, «Διάλεξη 9^η», *Ανοιχτά Ακαδημαϊκά Μαθήματα*, Αριστοτέλειο Πανεπιστήμιο Θεσσαλονίκης, σ. 14.

³⁷⁹ Γεώργιος Στ. Αποστολάκης, *Ευρετήρια Νομολογίας & Βιβλιογραφίας Εκκλησιαστικού Δικαίου, 1890-2003*, σελ. 444-445.

κλοπής, όσον αφορά στην αντικειμενική του υπόσταση· από την άποψη του ορθοδόξου εκκλησιαστικού δικαίου αντικείμενο της διακεκριμένης κλοπής μπορούν να γίνουν μόνο τα ιερά πράγματα, τόσο τα καθιερωμένα όσο και τα αγιασμένα, όχι όμως και τα άγια. Ιερά είναι, όσα εξυπηρετούν άμεσα τη λατρεία και υποδιαίρονται σε καθιερωμένα και αγιασμένα.³⁸⁰ Τα πρώτα προϋποθέτουν ειδική τελετή και χρησιμοποιούνται για την τέλεση της Θείας Ευχαριστίας, δηλαδή ο ναός, η αγία τράπεζα, το δισκοπότηρο, το αντιμήνσιο, ενώ τα αγιασμένα (πράγματα) είναι αυτά που γίνονται τέτοια μετά από ευλογία ή μόνο με την εισαγωγή στον ναό και τα οποία εξυπηρετούν τις ιερές τελετές γενικά, όπως είναι τα άμφια, τα λειτουργικά βιβλία και οι εικόνες. Όλα τα υπόλοιπα, τα οποία εξυπηρετούν με έμμεσο τρόπο τη λατρεία, όπως τα καθίσματα και τα χαλιά του ναού, ή έχουν απλά και μόνο οικονομικό προορισμό, αυτά συγκροτούν την κατηγορία των «αγίων πραγμάτων», που όπως είδαμε εξαιρούνται από την έννοια της διακεκριμένης κλοπής³⁸¹.

Από εκεί και πέρα στην έννοια του τόπου λατρείας περιλαμβάνεται κάθε είδους ναός, καθώς και οι ναοί των μονών, των ησυχαστηρίων κ.ά. Για την τέλεση της πράξης της διακεκριμένης κλοπής³⁸² αρκεί η αφαίρεση του πράγματος από την εξουσία των δικαιουμένων προσώπων, χωρίς να συνεπάγεται αναγκαστικά και τη μεταφορά αυτού του πράγματος έξω από τον τόπο της λατρείας- εάν η αφαίρεση του ιερού πράγματος έγινε ή έλαβε χώρα σε άλλον τόπο, όπου ήταν, για παράδειγμα, με σκοπό την επισκευή, ή σε μία διαδικασία λιτανείας, τότε πρόκειται για απλή κλοπή. Από υποκειμενική άποψη απαιτείται εκτός από τον δόλο της απλής

³⁸⁰ Γ. Πουλής, *Εκκλησιαστικό Ποινικό Δίκαιο*, σ. 104, όπου και οι σχετικές παραπομπές.

³⁸¹ Σπύρος Τρωϊανός, Γεώργιος Πουλής, *Εκκλησιαστικό Δίκαιο*, Αθήνα- Κομοτηνή, 2003, σ. 494.

³⁸² Βλ. Π. Χριστινάκης, *Θέματα Κανονικού και Εκκλησιαστικού Δικαίου Α'*, σ. 197.

κλοπής, δηλαδή γνώση και θέληση αφαίρεσης, και δόλος του δράστη, ότι αφαιρεί πράγμα που προορίζεται για λατρεία και ότι αυτό που κάνει λαμβάνει χώρα σε λατρευτικό τοπικό πλαίσιο.³⁸³

Η όλη συλλογιστική δεν εμπίπτει σε καθαρό υποκειμενισμό, διότι αρκεί ν' αποδειχθεί, ότι ο δράστης γνώριζε τη θρησκευτική σημασία και λειτουργία αυτών των πραγμάτων. Εάν, από την άλλη πλευρά, ο δράστης είχε δόλο απλής κλοπής και άγνοια για τα περαιτέρω, τότε θα τιμωρηθεί με απλή κλοπή. Δεν έχει σημασία το θρήσκευμα ή το δόγμα, στο οποίο ανήκει ο υπαίτιος - πολύ λιγότερο απαιτείται να ανήκει στην ίδια θρησκεία, στη λειτουργία της οποίας ανήκουν τα εν λόγω αντικείμενα, ενώ το έγκλημα της ιεροσυλίας πλέον αφορά και νομικά πρόσωπα δημοσίου δικαίου της Εκκλησίας ή εκκλησιαστικών οργανώσεων³⁸⁴.

Η έννοια της ιεροσυλίας είναι μία διαχρονική έννοια που ξεκινά από τα χρόνια της Βίβλου³⁸⁵ και επεκτείνεται μέχρι τα ύστερα βυζαντινά χρόνια: «ώσαύτως κελεύουν οί νόμοι ὅτι ὅστις κλέψει τι εἶδος μὴ ἔτι ἀφιερωθέν εἰς τὴν ἐκκλησίαν, οὐχ ὡς ἱερόσυλος ἀλλ' ὡς κλέπτῃς ἔχει νά κανονίζηται· διότι ἂν κλέψη τις τινός ἀνθρώπου πράγματα ὅπου εἶναι παραδεδομένα εἰς τὴν ἐκκλησίαν νά φυλάττωνται δέν ἔχει νά ὀνομάζεται ἱερόσυλος ἀλλά μόνον κλέπτῃς· ἐάν δέ καί κλέψη τι ὅπου εἰς τὴν ἐκκλησίαν ἀφιερῶθη καί ἂν τὰ πάρη ἔξω ἀπό τὴν ἐκκλησίαν, ὡς ἱερόσυλος κρίνεται καί φημίζεται. Ἀλλ' ἐπειδή καί εἶναι τινά ἱερά ὅπου δέν ἀφιερῶθησαν εἰς τὴν ἐκκλησίαν ὡς δηλαδή τὰ ἀπεικονίσματα ὅπου ἔχομεν εἰς τὰ ὀσπήτιά μας, λέγει ὁ νόμος ὅτι ἐπειδή δέν ἀφιερῶθησαν εἰς

³⁸³ Σπύρος Τρωϊανός, Γεώργιος Πουλής, *Εκκλησιαστικό Δίκαιο*, σ. 133.

³⁸⁴ Ο.π., 134.

³⁸⁵ Ιησ. 7,25

τήν ἐκκλησίαν, ἱερόσυλος δέν ἔχει νά κράζεται ὅστις τά ἐπῆρεν ἀλλά μόνον κλέπτης».³⁸⁶

Ἡ ἀφιέρωση των αντικειμένων προς το Θεό και στη λατρεία προς Αὐτόν ἀποτελεῖ πάντοτε κριτήριο της διάκρισης του ἱερόσυλου ἀπό τον ἀπλό κλέφτη: «ἐπειδή τά ἀφιερωμένα τῷ θεῷ ἀναπόσπαστα καί ἀναφαίρετα τόν αἰεὶ χρόνον τυγχάνειν ὀφείλει, οἷς ἀφιέρωνται, καί ὁ χεῖρα πλεονέκτιν και ἄρπαγα ἐπιβάλλειν τούτοις ἐπιχειρῶν ὡς ἱερόσυλος κρίνεται παρ' αὐτῶν, και ἐπιτιμῶ καθυποβάλλεται».³⁸⁷ Εἶναι φανερό, ὅτι το «χέρι» του ἱερόσυλου εἶναι το «χέρι» του πλεονέκτη. Ἀλλοῦ διαβάζουμε, ὅτι «ὡς ὁ τά ἀνατεθειμένα τῷ θεῷ κλέπτων, κἂν ἐξ ἰδιωτικοῦ τόπου κλέψη, ὡς ἱερόσυλος ἐνέχεται, καί αὐθις τό περί ἱεροσυλίας ἔγκλημα ὁμοίον ἐστι τῷ τῆς καθοσιώσεως, καί ὅτι ὁ ἱερόσυλος ἐν νυκτί τῷ θυσιαστηρίῳ ἐπιβαίνων καί τά ἀνατεθειμένα τῷ θεῷ μολύνων ἢ ἀφαιρούμενος ξίφει τιμωρείσθω».³⁸⁸ Πρόκειται για ἀνθρώπους που κινούνται «πλεονεκτικῶ τρόπῳ» και ἀπτονται των ἐκκλησιαστικῶν πραγμάτων «ἀναίδην», «καί ἀναγκαῖα χεῖρα πλεονεκτικῆν ἐμβalόντες»,³⁸⁹ ἀρπάζουν και μολύνουν τα ἱερά αντικείμενα και για αὐτό τον τρόπο πρέπει να υποβάλλονται ὄχι μόνο σε ἀφορισμό ἀλλά και σε ἀνάθεμα³⁹⁰.

³⁸⁶ Καλλίνικος Δελικανῆς (Ἀρχιμ.), *Πατριαρχικά Ἐγγραφα, Τόμος Τρίτος, Ἐν Κωνσταντινουπόλει*, 1905, σ. 175.

³⁸⁷ Fr. Miklosich et Io. Müller, *Acta et Diplomata Graeca Mediaevi. Sacera et Profana, Volumen Primum*, MDCCCLX (1860), σ. 332.

³⁸⁸ Ὁ.π., 458.

³⁸⁹ Ὁ.π., 459.

³⁹⁰ «Οὐκ ἀφορισμῶ μόνῳ καθυποβάλλομεν, ἀλλά καί ἀνάθεμα ποιοῦμεν αὐτούς», Ὁ.π., 460.

Η διαφορά μεταξύ αφορισμού και αναθέματος έγκειται στο γεγονός, ότι με τη λέξη αφορισμό ορίζεται ο μικρός ή απλός αφορισμός που σημαίνει την πρόσκαιρη αποκοπή από το σώμα της Εκκλησίας και τη στέρηση μετάληψης των αγιασμάτων της Θείας ευχαριστίας,³⁹¹ ενώ με τη λέξη ανάθεμα ορίζεται ο μεγάλος ή παντελής αφορισμός και σημαίνει τη ποινή δια της οποίας ο καταδικαζόμενος αποκόπτεται ολοκληρωτικά από το σώμα της Εκκλησίας.³⁹² Ωστόσο πολλές φορές συναντάται ο όρος αφορισμός και με την έννοια του αναθέματος.³⁹³ Χαρακτηριστικό ορισμό συναντάμε στην ερμηνεία του 13^{ου} κανόνα της πρωτοδευτέρας Συνόδου³⁹⁴ από το Ζωναρά: «Ἔστι γάρ ἀφορισμός, καί τό μόνης εἶργεσθαι τῆς μεταλήψεως τῶν θείων μυστηρίων· ἔστι δε, καί τό ἔξω τῆς ἐκκλησίας εἶναι, ὄν παντελῆ ὠνόμασαν, ὡς βαρύτερον, καί τελείως χωρίζοντα τῶν πιστῶν τόν οὕτως ἀφορισθέντα».³⁹⁵

Η ιεροσυλία που αναφέρεται στην κλοπή και στην υπεξαίρεση ιερών πραγμάτων καθιερωμένων στη θεία λατρεία και στην ανίερη χρήση αυτών, κατά καιρούς έχει συνδυασθεί και με άλλα παραπλήσια εννοιολογικά παραπτώματα. Την συναντάμε, λοιπόν, δίπλα ή ταυτιζόμενη με τη «σιμωνία», μολονότι αυτή η δεύτερη συνεπάγεται την εμπορεία της θείας Χάριτος³⁹⁶. Στην πορεία των αυτοκρατορικών χρόνων θα παρατηρήσει κανείς με ενδιαφέρον ότι η ιεροσυλία θα συνδυασθεί με

³⁹¹ Π. Ι. Παναγιωτάκος, ό.π. 336.

³⁹² Ό.π., 321. Επίσης βλ. Κ. Ράλλης, ό.π. σελ. 135 -142, Γ.Α. Πουλής, *Εκκλησιαστικό Ποινικό Δίκαιο*, 321.

³⁹³ Π.Ι. Παναγιωτάκος, ό.π., 322 όπου και οι σχετικές παραπομπές.

³⁹⁴ Ρ.Π. Β', 688 - 689.

³⁹⁵ Ό.π., 690. Βλ. επίσης την ερμηνεία του Ζωναρά στον 2^ο κανόνα της εν Αντιόχεια Συνόδου, Ρ.Π. Γ', 126.

³⁹⁶ Μαρίας Ι. Καμπούρη, *Η Σιμωνία κατά τους Ιερούς Κανόνες*, Θεσσαλονίκη 2011, σ.12.

το αμάρτημα της «καθοσίωσης», ιδιαίτερα στην περίπτωση της νομοθεσίας των Ισαύρων, (Εκλογή 17,3).³⁹⁷ Ενώ αρχικά το παράπτωμα της ιεροσυλίας επέφερε την ποινή της τύφλωσης³⁹⁸, αργότερα η τύφλωση επεκτάθηκε ως ποινή και στο έγκλημα της καθοσίωσης.³⁹⁹ Απέναντι, δηλαδή, σε κάθε απόπειρα αμφισβήτησης και άρνησης της αυτοκρατορικής εξουσίας.⁴⁰⁰ Αυτό εξηγείται εύκολα: καθώς ο αυτοκράτορας ενσαρκώνει το ιερό και το όσιο, όποιος επιβουλεύεται τόσο τον ίδιο όσο και την εξουσία του (καθοσίωση), προσβάλλει τα ιερά και τα όσια, είναι ιερόσυλος.⁴⁰¹ Δεν πρέπει να μας διαφεύγει, ότι το αμάρτημα της ιεροσυλίας ανάγεται ήδη στην Ρωμαϊκή περίοδο,⁴⁰² όταν εάν έκλεβε κανείς πράγματα από τους εθνικούς ναούς, τιμωρείτο ακόμα και με θάνατο⁴⁰³.

³⁹⁷ Carolus Eduardus Zachariae a Lingenthal, *Ecloga Leonis et Constantini, Epanagoge Basilii Leonis et Alexandri*, Lipsiae, 1852, 44

³⁹⁸ G.E. & C.G.E Heimbach, *Basilicorum Libri LX*, ό.π., σ. 819, Βασιλικά βιβ. Ξ, τίτλος Μέ, ιβ'.

³⁹⁹ Ό.π., 705-706, Βασιλικά βιβ. Ξ, τίτλος Λστ', ά.

⁴⁰⁰ Ιωάννης Χ. Κατσούλης, *Το έγκλημα της Καθοσίωσης στο Βυζάντιο*, Θεσσαλονίκη, χ.χ., σ. 44.

⁴⁰¹ Περί καθοσιώσεως βλ. Π. Χριστινάκη, *Η Απόπειρα Εκκλησιαστικού Εγκλήματος*, σελ. 300 - 306.

⁴⁰² G.E. & C.G.E Heimbach, *Basilicorum Libri LX*, ό.π., 706, βιβ. Ξ, τίτλος Λστ', ά.

⁴⁰³ «Με βάση τις πηγές της κλασικής περιόδου του ρωμαϊκού δικαίου, τα «res divini iuris», δηλαδή τα «πράγματα του θείου δικαίου», που δεν ήταν δυνατό να αποτελέσουν αντικείμενο ιδιοκτησίας ως πράγματα εκτός συναλλαγής, διακρίνονταν σε: «res sanctae, res religiosae, και res sacrae». Η κατηγορία που θα μας απασχολήσει εδώ είναι η τρίτη δηλαδή τα «res sacrae». Στην κατηγορία αυτή ανήκαν οι ναοί και οι βωμοί, δηλαδή πράγματα που αφιερώθηκαν στη λατρεία της θεότητας με την πράξη της dedicatio ή της consecratio, (πράξεις για την ολοκλήρωση των οποίων απαιτούνταν κατά τη μαρτυρία του Ρωμαίου νομικού Γαΐου, η ψήφιση ειδικής lex ή η έκδοση senatus consultum και που θεωρούνταν ως παραχώρηση του συγκεκριμένου πράγματος προς τη θεότητα). Ο ορισμός των «res sacrae» παρατίθεται στο δεύτερο βιβλίο των ιουστινιάνειων Εισηγήσεων (Inst.2,1,8) υπό τον τίτλο «De rerum divisione» αντιπαραβαλλόμενος προς εκείνον των

Στην περίοδο της Ιουστινιάνειας νομοθεσίας ιερόσυλος (*sacrilegus*) θεωρείτο αυτός που από άγνοια ή από αμέλεια προσβάλλει ή παραβιάζει την ιερότητα του θείου Νόμου. Με την επεξεργασία του Θεοδοσιανού κώδικα,⁴⁰⁴ ο χαρακτηρισμός της ιεροσυλίας αρχίζει να μεταφέρεται στην αμφισβήτηση της αυτοκρατορικής εξουσίας. Είμαστε μάρτυρες μίας εννοιολογικής «μεταφοράς» του εν λόγω παραπτώματος από την θρησκευτική στην κοσμική σφαίρα, γεγονός όχι και τόσο περίεργο, εάν αναλογισθεί κανείς πόσο τα όρια μεταξύ των δύο αυτών «περιοχών» ήταν ρευστά και όχι απόλυτα στεγανά.

«Κατά την περίοδο των Ισαύρων, οι διατάξεις περί της τιμωρίας της ιεροσυλίας αλλάζουν, συγκεκριμένα στην διάταξη 17,15 της Εκλογής⁴⁰⁵ διαβάζουμε: «Ὁ εἰσερχόμενος ἐν θυσιαστηρίῳ ἢ ἐν ἡμέρῃ ἢ ἐν νυκτὶ καὶ τὶ τῶν ἱερῶν ἀφελούμενος, τυφλούσθω· ὁ δὲ ἔξω τοῦ θυσιαστηρίου ἐκ τοῦ ναοῦ ἐπαίρων τί, δαιρέσθω ὡς ἀσεβῆς καὶ κουρευόμενος ἐξοριζέσθω».⁴⁰⁶ Βλέπουμε λοιπόν, ότι από τους Ισαύρους, η ποινή του θανάτου, έχει μετατραπεί σε τύφλωση για όποιον εισέρχεται εντός του ιερού του ναού και αφαιρεί πράγμα ιερό. Ένα άλλο στοιχείο που βλέπουμε ήταν η

Εισιγήσεων του Γαΐου, είναι λεπτομερέστερος και μαρτυρά ευθέως την προμνημονευόμενη νομοθετική παρέμβαση του Ιουστινιανού στο θεσμό», Ιωάννης Χ. Κατσούλης, *Το έγκλημα της Καθοσίωσης στο Βυζάντιο*, χ,χ, σελ.45.

⁴⁰⁴ *Codex Theodosianus* (1,6,9), Volumen I, Libri XVI cum constitutionibus Sirmodigenis, edidit Paulus Krüger, Theodorus Mommsen, Berlin 1905.

⁴⁰⁵ Πρβλ. Σ. Ν. Τρωιάνος, *Ὁ «Ποινάλιος» τοῦ Ἐκλογαδίου, Συμβολή εἰς τὴν ἱστορίαν τῆς ἐξελίξεως τοῦ ποινικοῦ δικαίου ἀπὸ τοῦ Corpus Juris Civilis μέχρι τῶν Βασιλικῶν*, Frankfurt Am Main 1980, σελ. 49-50

⁴⁰⁶ Carolus Eduardus Zachariae a Lingenthal, *Ecloga Leonis et Constantini, Epanagoge Basilii Leonis et Alexandri*, Lipsiae, 1852, 46.

έλλειψη διαφοροποίησης της ποινής ανάλογα με την κοινωνική θέση του δράστη, ίσχυε η ίδια ποινή για όλους»⁴⁰⁷.

Η επιείκεια δεν σταματά εδώ. Στη διάταξη 17,19 του Εκλογαδίου⁴⁰⁸ ορίζεται, ότι ο ιερόσυλος, εάν αφαιρέσει κάποιο πράγμα από τον ναό για λόγους «πτωχείας», τότε αυτός θα τιμωρηθεί με εξορία. Ενώ στον Πανδέκτη⁴⁰⁹ προβλεπόταν για τους ιερόσυλους η εξορία (για τους ανώτερης τάξης) και τα καταναγκαστικά έργα (για τους κατώτερης τάξης), προϊόντος του χρόνου εισάγονται περισσότερες επιεικείς διατάξεις τιμωρίας.⁴¹⁰ Το έγκλημα της ιεροσυλίας αρχίζει να επισύρει την ποινή της τύφλωσης στα Βασιλικά⁴¹¹ και στην Εξάβιβλο⁴¹², υπό την επιρροή του πνεύματος των Ισαύρων. Πρόκειται για μία τάση συγκεντροποίησης της κρατικής εξουσίας, που απηχείται και στην κείμενη νομοθεσία, καθώς η ποινή της τύφλωσης συνδυάζεται με το έγκλημα της καθοσίωσης, ήδη από τα μέσα του 8^{ου} αιώνα.

Το έγκλημα, λοιπόν, της ιεροσυλίας συνιστά μία ευρεία κατηγορία, η οποία διαπερνά τα ιστορικά χρόνια και επιδέχεται πολλών ερμηνειών και νομικών διευκρινίσεων. Το μόνο σίγουρο είναι, ότι αποτελεί μία βασική «κατηγορία» θρησκευτικής εγκληματικότητας, γνωστής ήδη από την Αρχαία Ελλάδα: «Το αδίκημα της ιεροσυλίας αποτελεί μια από τις πιο κραυγαλέες μορφές ασέβειας, παρόλο που έχει τη δική της γραφή, την

⁴⁰⁷ Ιωάννης Χ. Κατσούλης ό.π., 49-50.

⁴⁰⁸ Σ. Ν. Τρωιάνος, *Ο «Ποινάλιος» του Έκλογαδίου*, ό.π., 51-52.

⁴⁰⁹ Krueger P. Momsen T., *Corpus Iuris Civilis*, Editio Stereotypa Quinta, volumen primum, *Institutiones Digesta*, Berolini, MDCCCLXXXIX(1889), 807. Διάταξη 48,13, 7-11. Βλ. και Ρ.Π. Α', 112.

⁴¹⁰ Σ. Ν. Τρωιάνος, *Ο «Ποινάλιος» του Έκλογαδίου*, ό.π.

⁴¹¹ G.E. & C.G.E Heimbach, *Basilicorum Libri LX*, ό.π., σ. 819, Βασιλικά βιβ. Ξ, τίτλος με', ιβ.

⁴¹² Const. Harmenopuli, ό.π., σ. 750. Βιβλ. ΣΤ, τίτλος ε', 15.

«γραφή ιεροσυλίας». Γενικότερα, μεταξύ των σωζόμενων πηγών δεν υπάρχει σαφής διάκριση μεταξύ των δύο γραφών. Πρόκειται συγκεκριμένα για την κλοπή ιερών πραγμάτων, δηλαδή διαφόρων αντικειμένων που ανήκουν στην κυριότητα των ιερών ναών των Αθηναίων, άλλως η βεβήλωση των ιερών ναών. Μοιάζει με τη σημερινή κακουργηματική μορφή της κλοπής ιερών πραγμάτων από ιερό ναό. Ο Κικέρων αναφέρει ότι μετά την κλοπή πολύτιμου κυπέλλου από τον ναό του Ηρακλή, ο θεός παρουσιάστηκε στο όνειρο του Σοφοκλή κατονομάζοντας τον δράστη. Με τη σειρά του, ο μεγάλος τραγικός τον κατήγγειλε στον Άρειο Πάγο. Σύμφωνα με τον Ξενοφώντα, τα αδικήματα της ιεροσυλίας και της προδοσίας τιμωρούνταν με τον ίδιο νόμο (Ξενοφώντος, «Ελληνικά», I 7, 22 «τοῦτο δ'εἰ βούλεσθε, κατὰ τόνδε τόν νόμον κρίνατε, ὅς ἐστιν ἐπὶ τοῖς ἱεροσύλοις καὶ προδόταις»). Το αδίκημα αυτό θεωρείται, ότι προσβάλλει δύο υπέρτατα έννομα αγαθά, όπως και η ασέβεια, δηλαδή τόσο τη θρησκεία όσο την πολιτεία, γι'αυτό και οι ιερόσυλοι αντιμετώπιζονταν με τον νόμο περί προδοτών και όχι με τον νόμο περί κακούργων». ⁴¹³

3. ΑΝΑΛΥΣΗ ΤΟΥ ΚΑΝΟΝΑ

Στον 8^ο κανόνα του ο Γρηγόριος Νύσσης καταδικάζει ένα φαινόμενο, το οποίο φαίνεται να διαφεύγει της προσοχής των Ιερών Πατέρων, που προβλέπουν για αυτό το παράπτωμα συγκατάβαση και ελαστικότητα, δηλαδή ένα επιτίμιο μικρότερης χρονικής διάρκειας απ' αυτό της μοιχείας, ενώ στην Π. Διαθήκη καταδικαζόταν για φόνο εκείνος ο οποίος αφαιρούσε αυτά που ήταν αφιερωμένα στο Θεό: «Εἰπὼν περὶ κλοπῆς καὶ τυμβωρυχίας, νῦν καὶ περὶ ἱεροσυλίας φησὶν· ὅτι ἡ μὲν

⁴¹³ Βασιλική Γιαννάτου, *Η ασέβεια στην Κλασική Αθήνα*, Κομοτηνή, 2015, σ. 46,

Παλαιά Γραφή, επίσης τόν τε φονέα καί τόν κλέψαντα τά ἀνατεθειμένα τῷ Θεῷ κολάζει, λίθοις ἀναιρεῖσθαι αὐτούς διαταξαμένη· ὅπερ ἐπί τοῦ Ἄχαρ ἐγένετο, ὑφελομένου ἐκ τῶν τῆς Ἱεριχοῦς λαφύρων χρυσόν τε καί ὕφασμα» (Ζωναράς, αναφορικά με το παλαιδιαθηκικό χωρίο του Ιησού του Ναυή, 7, 25)⁴¹⁴.

Ας δούμε τι ακριβώς προβλέπουν οι άλλοι κανόνες της Εκκλησίας για αυτό το παράπτωμα. Ο 72^{ος} κανόνας των Αγίων Αποστόλων προβλέπει, ότι «Εἴ τις κληρικός, ἢ λαϊκός, ἀπό τῆς ἀγίας ἐκκλησίας ἀφέληται κηρόν, ἢ ἔλαιον, ἀφοριζέσθω, καί τὸ ἐπίπεμπτον προστιθέτω μεθ' οὗ ἔλαβεν»,⁴¹⁵ το επιτίμιο είναι ο αφορισμός και η επιστροφή επιπλέον του ενός πέμπτου ἀπ' αὐτό που πήρε. Το ίδιο επιτίμιο προβλέπεται και ἀπό τον 73^ο κανόνα σχετικά με την οικειοποίηση χρυσού ἢ ἀργυροῦ σκεύους ἢ ἀμφίου: «Σκεῦος χρυσοῦν ἢ ἀργυροῦν ἁγιασθέν, ἢ ὀθόνην, μηδεὶς ἔτι εἰς οἰκείαν χρῆσιν σφετεριζέσθω· παράνομον γάρ. Εἰ δέ τις φωραθείη, ἐπιτιμάσθω ἀφορισμῶ»⁴¹⁶.

Πιο αναλυτικά κάνει λόγο για αφορισμό και ο 10^{ος} κανόνας της Πρωτοδευτέρας Συνόδου: «Οἱ τοῖς πάθεσιν ἑαυτοὺς ἐκδότους παραστήσαντες, οὐ μόνον τὴν ἀπὸ τῶν ἱερῶν κανόνων τιμωρίαν οὐ φρίττουσιν, ἀλλὰ καὶ αὐτῶν ἐκείνων κατορχεῖσθαι τετολμήκασιν. Στρεβλοῦσι γὰρ αὐτούς καὶ πρὸς τὸ ἐμπαθὲς αὐτῶν ἀποκιβδηλεύουσι τοῦ θελήματος, ἵνα τῇ φιλοτιμίᾳ τῆς ἐμπαθείας, κατὰ τὸν Θεολόγον Γρηγόριον, μὴ μόνον ἀνεύθυνον αὐτοῖς ἦ τὸ κακόν, ἀλλὰ καὶ θεῖον νομίζοιτο. Τὸν γὰρ Ἀποστολικὸν κανόνα, τὸν λέγοντα· Σκεῦος χρυσοῦν ἢ ἀργυροῦν ἁγιασθέν, ἢ ὀθόνην μηδεὶς ἔτι εἰς οἰκείαν χρείαν σφετεριζέσθω

⁴¹⁴ P.Π.Δ', 329.

⁴¹⁵ P.Π. Β', 92.

⁴¹⁶ Ο.π., 93.

παράνομον γάρ· εἰ δέ τις φωραθείη, ἐπιτιμάσθω ἀφορισμῶ. Τοῦτο οὖν εἰς συνηγορίαν τῶν οἰκείων παρανομημάτων ἐκλαμβάνοντες, οὐ, φασί, δεῖν καθαιρέσεως ἀξίους κρίνεσθαι τοὺς τὴν σεβασμίαν τῆς ἀγίας τραπέζης ἐνδυτὴν εἰς οἰκεῖον χιτῶνα ἢ ἕτερόν τι τῶν ἀμφίων μετασχηματίζοντας, οὐ μὴν, ἀλλ' οὐδέ τοὺς τὸ ἅγιον ποτήριον, ᾧ τῆς ἀσεβείας, ἢ τὸν σεπτὸν δίσκον ἢ τὰ τούτοις παραπλήσια εἰς ἰδίαν ἐκδαπανῶντας χρεῖαν ἢ καταχραίνοντας, ὁ γὰρ κανὼν, φασί, τοὺς εἰς τοῦτο περιπίπτοντας, ἀφορισμῶ μὲν καθυποβάλλεσθαι, ἀλλ' οὐ καθαιρέσει ἐδικαίωσεν. Ἀλλὰ τίς ἂν ἀνάσχοιτο τῆς τοσαύτης παραποιήσεως καὶ δυσσεβείας τὸ μέγεθος; Τοῦ γὰρ κανόνος τοῖς τὸ μόνον ἁγιασθέν εἰς χρῆσιν, ἀλλ' οὐκ εἰς τελείαν ἀρπαγὴν σφετεριζομένοις τὸν ἀφορισμὸν ἐπιπέμποντος, αὐτοὶ καὶ τοὺς καθαρπάζοντας καὶ ἱεροσυλοῦντας τὰ τῶν ἁγίων ἅγια ἐλευθεροῦσι τῆς καθαιρέσεως καὶ τοὺς εἰς βρωμάτων ὑπηρεσίαν, ὅσον γε τῇ ἐφ' ἑαυτοὺς κρίσει, τοὺς σεβάσμιους δίσκους ἢ τὰ ἱερὰ ποτήρια καταμολύνοντας ἀκαθαιρέτους εἰσάγουσι. Καίτοι φανεροῦ καθεστηκότος τοῦ μιάσματος καὶ δῆλον ὄν, ὡς οἱ τὰ τοιαῦτα πράττοντες οὐ μόνον καθαιρέσεως, ἀλλὰ καὶ τῆς ἐσχάτης δυσσεβείας τῶ ἐγκλήματι περιπίπτουσι. Διόπερ ὤρισεν ἡ ἁγία σύνοδος, τοὺς τὸ ἅγιον ποτήριον ἢ τὸν δίσκον ἢ τὴν λαβίδα ἢ τὴν σεβασμίαν ἐνδυτὴν ἢ τὸν λεγόμενον ἀέρα ἢ ἀπλῶς τοὺς ἐν τι τῶν ἐν τῶ θυσιαστηρίῳ ἱερῶν καὶ ἁγίων σκευῶν ἢ ἀμφιασμάτων, εἰς ἴδιον κέρδος ὑφαρπάζοντας ἢ εἰς χρῆσιν αποχρωμένους ἀνίερον, παντελεῖ καθαιρέσει καθυποβάλλεσθαι. Τὸ μὲν γὰρ ἐστὶ βεβηλῶσαι, τὸ δὲ, συλῆσαι τὰ ἅγια. Τοὺς μέντοι τὰ ἔξωθεν τοῦ θυσιαστηρίου ἀφωρισμένα σκευὴ τινὰ ἢ ἄμφια εἰς χρῆσιν ἀνίερον ἑαυτοῖς ἢ ἑτέροις παρέχοντας, τούτους καὶ ὁ κανὼν ἀφορίζει καὶ ἡμεῖς συναφορίζομεν, τοὺς δὲ παντελῶς ἀφαρπάζοντες, τῇ τῶν ἱεροσύλων καταδίκη καθυποβάλλομεν»⁴¹⁷- ἐδῶ ἔχουμε το ἐπιτίμιο τῆς

⁴¹⁷ Ὁ.π., 682 - 683. Επίσης βλ. Π. Χριστινάκης, *Θέματα Κανονικοῦ καὶ Ἐκκλησιαστικοῦ Δικαίου Α'*, σ. 199.

ολοκληρωτικής καθαίρεσης για όσους αρπάζουν κρυφά για δικό τους κέρδος ή χρησιμοποιούν ανίερα το άγιο ποτήρι κ.ά.

Επίσης, σύμφωνα με τους Ιερούς κανόνες, συγκεκριμένα με τον 29^ο τῆς Δ' Οικουμενικῆς Συνόδου,⁴¹⁸ θεωρείται ιεροσυλία και ο υποβιβασμός του Επισκόπου στην τάξη του απλού ιερέα. Εδώ έχουμε την χρήση του όρου «ιεροσυλία» ως έκφραση βαρύτητας ενός παραπτώματος: «Ἐπίσκοπον εἰς πρεσβυτέρου βαθμὸν φέρειν, ιεροσυλία ἐστίν. Εἰ δὲ αἰτία τις δικαία ἐκείνους ἀπὸ τῆς πράξεως τῆς ἐπισκοπῆς ἀποκινεῖ, οὐδὲ πρεσβυτέρου τόπον κατέχειν ὀφείλουσιν. Εἰ δὲ ἐκτός τινος ἐγκλήματος ἀπεκινήθησαν τοῦ ἀξιώματος, πρὸς τὴν τῆς ἐπισκοπῆς ἀξίαν ἐπαναστρέψουσιν. Ἀνατόλιος ὁ εὐλαβέστατος ἀρχιεπίσκοπος Κωνσταντινουπόλεως, εἶπεν· Οὗτοι οἱ λεγόμενοι ἀπὸ τῆς ἐπισκοπικῆς ἀξίας εἰς τὴν τοῦ πρεσβυτέρου τάξιν κατεληλυθέναι, εἰ μὲν ὑπὸ εὐλόγων τινῶν αἰτιῶν καταδικάζονται, εἰκότως οὐδὲ τῆς πρεσβυτέρου ἐντὸς ἄξιοι τυγχάνουσιν εἶναι τιμῆς· εἰ δὲ δίχα τινὸς αἰτίας εὐλόγου εἰς τὸν ἥττονα κατεβιβάσθησαν βαθμὸν, δίκαιοι τυγχάνουσιν, εἴ γε ἀνεύθυνοι φανεῖεν, τὴν τῆς ἐπισκοπῆς ἐπαναλαβεῖν ἀξίαν τε καὶ ἱερωσύνην»⁴¹⁹.

Παρατηρούμε, ὅτι ὁ Γρηγόριος Νύσσης δεν προχωρά στον προσδιορισμὸ σχετικὸ ἐπιτιμίου για τὴν ιεροσυλία, παρὰ μόνον ἀρκεῖται νὰ καταδείξει τὸ γεγονός τῆς συγκατάβασης τῆς ἐκκλησιαστικῆς παράδοσης πρὸς αὐτήν. Τὸ σημαντικό εἶναι πάντως τὸ γεγονός, ὅτι ὁ Ἱερός Πατέρας δίνει ἔμφαση στὴν υποκειμενικὴ διάθεση τῆς μετάνοιας, ἀκόμη καὶ για ἓνα τόσο σημαντικό καὶ βαρὺ παράπτωμα. Τὴν ἴδια παράδοση, τῆς ἐπιείκειας στὴν περίπτωση τῆς ἀληθινῆς μετάνοιας, βρῖσκουμε καὶ σε ἄλλα σημεία τῆς Ορθόδοξης Κανονικῆς Παράδοσης:

⁴¹⁸ Ο.π., 286 - 287.

⁴¹⁹ Βλ. Π. Χριστινάκης, *Θέματα Κανονικοῦ καὶ Ἐκκλησιαστικοῦ Δικαίου Α'*, σ. 201.

«κατά τον Αρμενόπουλο οι κανόνες του Νηστευτή για τον ακουσίως και εκουσίως φονιά αναφέρονται με διαφορές ως προς τα επιτίμια. Κατά τον Βλάσταρη, ωστόσο, δεν υπάρχει διάκριση ως προς αυτά και για τις δύο κατηγορίες των φονιάδων. Βέβαια, υπάρχει Καθολικός κανόνας που συνεπάγεται ικανοποίηση για τους φονιάδες, τους κλέφτες, τους τυμβωρύχους, τους ιεροσύλους, και τους άλλους αμαρτωλούς που απέκρυψαν τις αμαρτίες τους, εάν κάποιος από αυτούς, δείχνοντας πρόθυμοι για Μετάνοια, παραδοθούν στους κατά τόπον κριτές και υποστούν τις κυρώσεις των εξωτερικών νόμων. Αυτή η ικανοποίηση (ηθική) είναι ακόμα μεγαλύτερη εάν ήδη έχουν πιαστεί, φυλακιστεί και τιμωρηθεί (ως επακόλουθη συνέπεια) αθώοι για τον φόνο, την κλοπή, την ιεροσυλία ή την τυμβωρυχία που διέπραξαν οι αληθινοί ένοχοι. Αυτή η καθολική ικανοποίηση στηρίζεται και στην ερμηνεία του ΑΒ΄ ψαλμού από τον Μ. Βασίλειο, οποίος αναφέρει: «Επειδή τω σώματι ημάρομεν...το σώματι και εξομολογησόμεθα» και μεταξύ άλλων: «Εφόνευσας; μαρτύρησον». Εκτός, όμως, από το να μαρτυρήσει κάποιος μέσω της Εξομολογήσεως το φόνο που διέπραξε, μπορεί να κακοποιήσει το σώμα του ως πράξη ισοδύναμη με τη μαρτυρία»⁴²⁰.

⁴²⁰ Γ. Καζάκης, *Ο εγκληματοπροληπτικός ρόλος της Ιεράς Εξομολογήσεως* (Θεωρητικό πλαίσιο - έρευνα πεδίου), Αθήνα, 2008, σ. 90.

ΣΥΜΠΕΡΑΣΜΑΤΑ

Η ανάλυση του 1^{ου} κανόνα του Γρηγορίου Νύσσης κινήθηκε σε δύο επίπεδα, στο ερμηνευτικό - πατερικό και στο κανονικό. Είδαμε ότι ο Γρηγόριος θεμελιώνει την χριστιανική ανθρωπολογία στην τριμερή διαίρεση της ανθρώπινης ψυχής (λογιστικό, επιθυμητικό και θυμοειδές)-σαφώς έννοιες - δάνεια από την αρχαία ελληνική γραμματεία-, ότι αυτή η ανθρωπολογία τελικά μετατρέπεται σε ένα είδος φιλοσοφικής ψυχολογίας, την οποία χρησιμοποιεί για την ανάλυση των εκκλησιαστικών εγκλημάτων. Η ιατρική και η φυσιολογία συνυπάρχουν και παρέχουν την μορφή εκείνη μέσω της οποίας θα εκφραστεί η κανονική έννοια της «οικονομίας». Μετά από τα άλλα πατερικά παράλληλα, καταλαβαίνουμε, ότι για τον εν λόγω κανόνα το βασικό είναι η διάκριση, η ορθή επιλογή, του τι χρειάζεται κάθε στιγμή θεραπεία. Η εκκλησιαστική οικονομία είναι θεραπεία ασθενών μερών της ψυχής, δεν είναι μία δικανική ή μία κατασταλτική περιπτωσιολογία. Ανάλογα με τα πάθη της ψυχής, που αφορούν τα τρία συστατικά της μέρη, πρέπει να κατευθύνεται και η θεραπευτική εν Χριστώ παρέμβαση του επισκόπου. Πρόκειται τελικά για την προσπάθεια επιστροφής προς την καλή πλευρά των παθών, διότι ο απαίδευτος λογισμός, εάν δεν χρησιμοποιήσει ωφέλιμα το «όπλο», τρέπει στον εαυτό του την κόψη του σπαθιού και το αμυντικό όπλο καθίσταται θανατηφόρο. Τα πάθη από συντελεστικά της προς Θεόν πορείας μπορούν να γίνονται και γίνονται πολλές φορές καταστρεπτικά. Ίσως θα μπορούσε να συνάγει κανείς, ότι το ίδιο ισχύει και για τον τρόπο εκκλησιαστικής αντιμετώπισης των παντοίων παραπτωμάτων.

Ο 2^{ος} κανόνας του Γρηγορίου Νύσσης έρχεται να προσδιορίσει τα αμαρτήματα του λογιστικού μέρους της ψυχής, το οποίο βέβαια έχει και

την πρωτοκαθεδρία στην καθοδήγηση του ανθρώπινου υποκειμένου. Το βασικότερο αυτών των παραπτώματων είναι η άρνηση της πίστης και η αποστασία προς την ειδωλολατρία, τον Ιουδαϊσμό ή τον Μανιχαϊσμό. Διακρίνει δύο κύριες καταστάσεις: αυτούς που εθελούσια προβαίνουν σε αυτήν και μετά μετανοούν - στην περίπτωση τους το επιτίμιο του «αφορισμού» είναι αυστηρό και διατηρείται μέχρι το τέλος της ζωής τους, και αυτούς που αναγκάστηκαν με τη βία, κακουχίες ή άλλα βασανιστήρια ν' αρνηθούν την πίστη τους - σε αυτούς τα επιτίμια θα είναι επιεικέστερα, και ουσιαστικά η κατάστασή τους εξισώνεται με τους πορνεύσαντες. Σε συγκριτική - κανονική ανάλυση, στην οποία προβήκαμε, φάνηκε, ότι ο εν λόγω κανόνας, μολονότι εισάγει την έννοια της φιλανθρωπίας, εντούτοις συγκαταλέγεται όσον αφορά στα επιτίμια στους αυστηρούς κανόνες, πάντοτε αναφορικά με άλλους Οικουμενικών Συνόδων ή και Πατέρων. Η προφανής αιτιολόγηση έχει να κάνει με το ότι αναφέρεται σε αρνητές της πίστης που ζουν σε ειρηνική περίοδο και όχι στο μεγάλο «κύμα» των μετανοούντων κατά τη διάρκεια των βάνουσων ρωμαϊκών διωγμών.

Ο Γρηγόριος Νύσσης συμπεριλαμβάνει στον 3^ο του κανόνα την επίσκεψη σε μάγους και γόητες για τη λύση των μαγικών τεχνασμάτων σε μία ευρύτερη κατηγορία πάθους - παραπτώματος του λογιστικού μέρους της ψυχής. Το κομβικό θέμα της μαγείας υπεισέρχεται στη συζήτηση. Η πρακτική της και τα διάφορα είδη της δεν είχαν σταματήσει να υπάρχουν ούτε στην εποχή του Γρηγορίου, ούτε βέβαια και πολύ αργότερα, όπως φαίνεται και από τα εκτενή σχόλια των κανονολόγων της Μέσης και Ύστερης Βυζαντινής Περιόδου. Το αξιοσημείωτο του συγκεκριμένου κανόνα είναι ότι και αυτός στην ιατρική λογική της θεραπείας των παθών διακρίνει δύο υποκατηγορίες: αυτούς που ηθελημένα και με διάθεση να δείξουν την άρνηση προς τον Θεό προβαίνουν σε τέτοιου είδους πρακτικές, και στους οποίους

επιφυλάσσεται το βαρύ επιτίμιο του αφορισμού και στην κατηγορία όσων από ανάγκη εξαπατήθηκαν και κατέληξαν να πράττουν αυτά· σε αυτούς τους τελευταίους επιφυλάσσεται η φιλανθρωπία της Εκκλησίας. Η μαγεία συνδέεται με την ειδωλολατρία, αλλά συγκεκριμένα στον ιερό Πατέρα με τη βοήθεια των δαιμόνων. Η δαιμονική συμμαχία διατυπώνεται ρητά στον κανόνα, σε αντίθεση για παράδειγμα με τους κανόνες του Μ. Βασιλείου, στους οποίους δεν γίνεται καμία αναφορά σε δαίμονες, αλλά υπάρχει περισσότερη εξειδίκευση των ποινών - κοινός τόπος και στα συνοδικά ανάλογα που εξετάσαμε.

Ο 4^{ος} κανόνας του Γρηγορίου Νύσσης ασχολείται με τα αμαρτήματα του επιθυμητικού μέρους της ψυχής, τα οποία διακρίνει σε δύο κατηγορίες, την πορνεία και τη μοιχεία. Αφού παραθέτει και την ύπαρξη διαφορετικών γνώμων σχετικά με τη διάκριση των δύο αυτών εννοιών, τελικά καταλήγει στην ισότητα των ηθικών υποχρεώσεων του άνδρα και της γυναίκας. Η πορνεία δεν προϋποθέτει αδικία και βλάβη έναντι άλλου, το αντίθετο συμβαίνει με τη μοιχεία, στην οποία συγκαταλέγει και αναφέρει επίσης τη ζωοφθορία και την παιδεραστία. Το επιτίμιο της πορνείας ανέρχεται στα συνολικά εννέα χρόνια, ενώ στην περίπτωση της μοιχείας διπλασιάζεται. Φιλανθρωπία και αλλαγή του χρονικού διαστήματος της μετάνοιας μπορούμε να έχουμε, όταν κάποιος εκούσια εξομολογείται το παράπτωμά του ή δείχνει έμπρακτη μετάνοια, όχι όμως και στην περίπτωση που κάποιος συλλαμβάνεται ή αποδεικνύεται αντικειμενικά ότι έχει υποπέσει σε αυτό. Η σημασία του υποκειμενικού παράγοντα είναι πολύ σημαντική στην επιμέτρηση του επιτιμίου, ακριβώς διότι πρόκειται για πάθη, για «μανίες» του επιθυμητικού μέρους της ψυχής, στα οποία πρέπει να κυριαρχήσει με τη βούληση και το λογικό του ο όλος άνθρωπος.

Η κανονική νομοθεσία της Εκκλησίας προχώρησε σημαντικά στα ζητήματα κατηγοριοποίησης και επιμερισμού των ποινών αναφορικά με τους φόνους. Αυτό είχε να κάνει με την εκ μέρους της χριστιανικής διδασκαλίας αναβάθμιση του υποκειμενικού/ βουλευτικού στοιχείου της αξιόποινης πράξης, αλλά και από τη συνολική θεώρηση της αξίας της ανθρώπινης ζωής που σε καμία περίπτωση δεν πρέπει ν' αφαιρείται, καθώς είναι δημιούργημα του Θεού. Ο υπαίτιος με την πράξη του παρεμβαίνει στη Θεία Δημιουργία. Αυτό σημαίνει ότι η διάκριση του εκούσιου από τον ακούσιο φόνο υποχωρεί σε ένταση, χωρίς αυτό αναγκαστικά να σημαίνει ότι καταργείται κάθε διάκριση. Άλλωστε, ο Μ. Βασίλειος προχωρά σε επιμέρους κατηγοριοποιήσεις, ενώ σύμφωνα με τον 5^ο κανόνα του Γρηγορίου Νύσσης, υπάρχει πάντοτε η δυνατότητα της συγχώρησης - το επιτίμιο του ακούσιου φόνου ταυτίζεται με το επιτίμιο της «ψιλής πορνείας». Αυτό που είναι ιδιαίτερα σημαντικό, και σε αυτόν τον κανόνα του Νύσσης, είναι το γεγονός της απόδοσης της ανθρωποκτονίας στο συναίσθημα και στην ορμητικότητα της οργής. Υπεισέρεχεται ένα ψυχολογικό στοιχείο, το πάθος πλέον εσωτερικεύεται. Αυτή η υποκειμενική επικάλυψη της ανθρωποκτονίας, ειδικά μάλιστα της ακούσιας, θα είναι μία από τις δικαιοϊκές «σταθερές» σε όλη τη μεταγενέστερη κανονική περίοδο.

Η ανθρωποκτονία είναι μία μεγάλη αμαρτία. Όμως και αυτή επιδέχεται μετάνοια. Εφόσον υπάρξει ειλικρινής μεταμέλεια, υπάρχει η δυνατότητα συγχώρησης, ώστε να αποφευχθεί η αιώνια καταδίκη. Τα είδη των ανθρωποκτονιών ουσιαστικά τέθηκαν από τον Γρηγόριο Νύσσης και τον Μ. Βασίλειο. Τα είδαμε αναλυτικά. Οι μεταγενέστεροι αιώνες δεν πρόσθεσαν αλλά ούτε και αφαίρεσαν σημαντικά πράγματα, σε σημείο μάλιστα, που στα ύστερα βυζαντινά χρόνια, ο νομοθέτης να επικεντρώνεται στη σχέση της ιεροσύνης με το εν λόγω αμάρτημα.

Ο 6^{ος} κανόνας του Γρηγορίου Νύσσης είναι εκτενής. Ασχολείται με το θέμα της πλεονεξίας, το οποίο είναι πολύ σημαντικό και το οποίο προκαλεί πάθη που διαταράσσουν και τα τρία μέρη της ψυχής του ανθρώπου. Παρ' όλα αυτά δεν έχει τύχει της πρέπουσας προσοχής, θεωρεί ο ιερός Πατέρας, από τους Πατέρες συνολικά της Εκκλησίας. Προχωρά ακολούθως σε μία υποδιαίρεση του εν λόγω πάθους σε κλοπή, ληστεία, ιεροσυλία και τυμβωρυχία. Την τελευταία, μάλιστα, θα την εξετάσει και στον επόμενο, 7^ο του κανόνα. Στο μέσον της ανάλυσής του εισάγει το ζήτημα της τοκογλυφίας, το οποίο ουσιαστικά εξισώνει με το πάθος της πλεονεξίας. Ενώ όμως για τους ληστές επιφυλάσσει το επιτίμιο των φονιάδων και για την κρυφή κλοπή την εξομολόγηση, τη μετάνοια αλλά και το μοίρασμα των υπάρχοντων στους φτωχούς, ή, εάν δεν υπάρχουν αυτά, την προσωπική εργασία, με σκοπό μέσω της σωματικής κόπωσης ο μετανοών να κατανοήσει την αξία που ο ίδιος ιδιοποιήθηκε με την κλοπή, για την περίπτωση της τοκογλυφίας δεν αναφέρει επιτίμιο. Γίνεται απλά αναφορά, ότι αυτή είναι απαγορευμένη από την Γραφή και την Παράδοση της Εκκλησίας. Τα παράλληλα θέματα της παρακώλυσης της ιεροσύνης από τη λήψη των τόκων, θα τα βρούμε σε άλλους Πατέρες και σε άλλους συνοδικούς κανόνες. Η πλεονεξία, με συντομία, μπορούμε να πούμε ότι για τον Νύσσης ταυτίζεται με την ειδωλολατρία. Αυτό είναι κάτι ήδη γνωστό. Η συμβολή του ιερού Πατέρα έγκειται στο γεγονός ότι αναλύει αυτήν ως πάθος που ταράζει την ομαλή λειτουργία των μερών της ψυχής, κατευθύνοντας το άτομο στα γήινα και παροδικά. Ανάλογη είναι και η κατάληξη του κανόνα. Αυτός που δεν έχει υπάρχοντα να μοιράσει στους φτωχούς, ο μετανοών κλέφτης, για να γιατρευθεί από το πάθος της πλεονεξίας, καλείται να εργασθεί με κόπο και να μοιράσει το κέρδος στους ενδεείς. Με αυτό τον τρόπο καταργείται η ιδιοτέλεια και επέρχεται η θεραπεία.

Στον 7^ο κανόνα ο Γρηγόριος Νύσσης επικεντρώνεται σε μία πτυχή ή παρεπόμενο της ανθρώπινης πλεονεξίας, που είναι η τυμβωρυχία. Είχε κάνει λόγο για αυτήν, άλλωστε, και στον προηγούμενο 6^ο του κανόνα. Επειδή είναι γνώστης της τρέχουσας πρακτικής της εποχής του, συνέχεια μίας μακραίωνης ρωμαϊκής και πρωτοβυζαντινής ταφικής παράδοσης, διακρίνει το εν λόγω παράπτωμα σε δύο είδη, σε ένα που μπορεί να συγχωρεθεί και σε ένα που είναι ασυγχώρητο, για το τελευταίο επιφυλάσσει το επιτίμιο που χαρακτηρίζει την «ψιλή πορνεία». Όλα αυτά βέβαια, υπό την προϋπόθεση, ότι ο διαχειριστής της μετάνοιας θα μπορεί να διαβλέπει την αληθινή διάθεση του μετανοούντος και να προσαρμόζει τη διάρκεια του επιτιμίου. Η διάκριση των δύο ειδών της τυμβωρυχίας έχει να κάνει με το εάν σε αυτή ενυπάρχει παρουσίαση του νεκρού σώματος σε δημόσια θέα και προσβολή της ταφικής τιμής, ή, εάν απλώς πρόκειται για χρησιμοποίηση των υλικών που μεταχειρίζονταν τότε για τους τάφους, προκειμένου αυτά να χρησιμοποιηθούν εκ νέου για άλλες κατασκευές ή για την οικοδόμηση κτισμάτων για κοινωφελείς σκοπούς. Η διάκριση είναι πολύ σημαντική και αποδεικνύει τον ρεαλισμό στην κανονική παράδοση της Ορθόδοξης Εκκλησίας. Από την άλλη πλευρά, είναι σημαντικό να επισημανθεί ότι η τυμβωρυχία εμφανίζεται ως παράπτωμα που τιμωρείται σε όλες τις εποχές, μέχρι και το σχετικό άρθρο του σύγχρονου Ελληνικού Ποινικού Κώδικα.

Η πλεονεξία, όπως εκφραζόταν στο φαινόμενο της τυμβωρυχίας, αντανακλούσε και μία ισχύουσα πάντοτε κοινωνική και οικονομική διάκριση. Η πλεονεξία και η ταξική διαίρεση της κοινωνίας ήταν μεγέθη που αλληλοσυνδέονταν και αυτό ακριβώς το γεγονός συγκέντρωνε την σφοδρή κριτική των Πατέρων της Εκκλησίας (είδαμε τις περιπτώσεις του Ιωάννη του Χρυσοστόμου και του Γρηγορίου του Θεολόγου). Όλα αυτά είναι απολύτως αναμενόμενα, όταν δει κανείς τις συνήθειες της εποχής.

Καταλαβαίνουμε, λοιπόν, ότι σε ένα τέτοιο κοινωνικό πλαίσιο και σε μία ταφική παράδοση η οποία ενείχε ακόμη ειδωλολατρικά και αλλότρια στοιχεία, η πλεονεξία έβρισκε πρόσφορο δρόμο να αναπτυχθεί και να εκφρασθεί. Αυτό μαρτυρούν και οι φύλακες των τάφων. Ο Νύσσης χτυπά την ρίζα τού εν λόγω φαινομένου, δηλαδή την πλεονεξία, την οποία αντιμετωπίζει ως πάθος που χρήζει «ιατρικής» φροντίδας.

Ο 8^{ος} κανόνας του Γρηγορίου Νύσσης είναι και ο τελευταίος και ασχολείται με μία σημαντική πτυχή της πλεονεξίας, η οποία είναι η ιεροσυλία. Είναι ένα θέμα που έχει επισημανθεί ήδη από την Π. Διαθήκη, προέβλεπε τότε τον λιθοβολισμό, όμως στο πέρασμα των χρόνων δείχνει ν' αντιμετωπίζεται με συγκατάβαση και επιείκεια στο εσωτερικό της Εκκλησίας. Ο Γρηγόριος Νύσσης δεν προχωρά στον προσδιορισμό του επιτιμίου, θεωρεί όμως ότι δεν είναι σωστό να προβλέπεται για αυτό μία ποινή ελαφρύτερη ακόμα και από το παράπτωμα της μοιχείας. Σε κάθε περίπτωση, αυτό που είναι βασικό, είναι, ότι πρέπει και πάλι να διερευνάται η προσωπική διάθεση και βούληση της μετάνοιας του υποκειμένου. Πιο συγκεκριμένα, η ιεροσυλία είναι ένα παράπτωμα που πρέπει να διευκρινισθεί και να οριοθετηθεί από «συγγενή» προς αυτό, όπως είναι η σιμωνία και το έγκλημα της «καθοσίωσης», ιδιαίτερα κατά τα βυζαντινά χρόνια της αυτοκρατορίας, όταν το πρόσωπο του αυτοκράτορα θεωρείτο ιερό και απαραβίαστο. Από τότε, η ιεροσυλία συναντάται σε ζητήματα που έχουν να κάνουν με την παρουσία εκκλησιών και μονών, ενώ στην νεότερη ποινική νομοθεσία τίθεται στο ίδιο εννοιολογικό πλαίσιο της κλοπής, κυρίως με την έννοια της διακεκριμένης κλοπής. Η αντιμετώπιση του Νύσσης αποφεύγει τον λόγο για αφορισμό ή καθαίρεση (όταν αυτός που διαπράττει το αμάρτημα είναι κληρικός), όπως φαίνεται σε άλλους σχετικούς κανόνες Οικουμενικών Συνόδων.

Η κανονική αυτή επιστολή του Γρηγορίου Νύσσης προς τον επίσκοπο Μελιτηνής Λητόιον είναι ανεκτίμητης αξίας διότι μας εισάγει στην πραγματική έννοια της οικονομίας. Η οικονομία είναι η εξατομίκευση των ποινών - επιτιμίων προς τον πάσχοντα πιστό. Το Κανονικό Δίκαιο δεν είναι ένα δικανικό δίκαιο, ένα τιμωρητικό δίκαιο, αλλά δίκαιο σωτηρίας και φιλανθρωπίας. Σε μία τέτοια περίπτωση τιμωρητικού δικαίου θα είχαμε την απονομή των ποινών - επιτιμίων με ένα αυστηρό και απολυταρχικό τρόπο όπως γίνεται στα κοινά ποινικά δικαστήρια, όπου ο δικαστής επιβάλλει την ποινή και η δίκη αποπερατώνεται. Στο Κανονικό Δίκαιο, όμως, δεν έχουμε απλώς την επιβολή μιας ποινής, αλλά την παρακολούθηση των πεπτωκότων αμαρτωλών κατά τη διάρκεια της επιτημιακής θεραπείας, ώστε να μειωθεί αναλόγως το επιτίμιο, εάν και εφόσον υπάρχει πραγματική βελτίωση του μετανοούντα, αλλά και συναίσθηση του αμαρτήματος. Εδώ ακριβώς είναι που διαφέρει το Κανονικό Δίκαιο με το κοινό ποινικό δίκαιο, στην παρακολούθηση και εξέλιξη του αμαρτήσαντος. Πρόκειται για ένα φιλάνθρωπο δίκαιο και όχι δίκαιο που απονέμει «θεία δίκη». Άλλωστε ο σκοπός του είναι αποκλειστικά θεραπευτικός. Βέβαια τούτο δεν σημαίνει ότι η οικονομία θα πρέπει να λειτουργεί μόνον ως προς το επιεικέστερον, αλλά και ως προς το αυστηρότερον, στην περίπτωση που δεν υπάρχει η ανάλογη μεταμέλεια και βελτίωση από τον αμαρτήσαντα. Χαρακτηριστικός είναι ο 84^{ος} κανόνας του Μ.Βασιλείου ο οποίος ορίζει «Πάντα δὲ ταῦτα γράφομεν, ὥστε τοὺς καρποὺς δοκιμάζεσθαι τῆς μετανοίας· οὐ γὰρ πάντως τῷ χρόνῳ κρίνομεν τὰ τοιαῦτα, ἀλλὰ τῷ τρόπῳ τῆς μετανοίας παρέχομεν».⁴²¹ Θα πρέπει δηλαδή να δοκιμάζονται οι καρποί της μετάνοιας, να μην κρίνουμε μονάχα με βάση το χρονικό διάστημα, αλλά να δίνουμε σημασία στον τρόπο της μετάνοιας.

⁴²¹ Ρ.Π. Δ', 253.

Η παρούσα επιστολή αυτό ακριβώς μας διδάσκει, τον σωτηριολογικό, ποιμαντορικό, παιδαγωγικό και φιλόανθρωπο χαρακτήρα των κανόνων της Ορθοδόξου Ανατολικής Εκκλησίας. Σκοπός λοιπόν των κανόνων της Εκκλησίας είναι η επανένταξη των πεπτωκότων αμαρτωλών στην εκκλησιαστική κοινότητα, δίνοντάς τους εκ νέου το εχέγγυο προς τη σωτηρία τους, μέσα από τη διαδικασία της ειλικρινούς μεταμέλειας.

ΕΠΙΛΟΓΟΣ

Ο Άγιος Γρηγόριος Νύσσης, αξιοποιώντας την Πλατωνική ανθρωπολογική διδασκαλία, εξατομικεύει τις περιπτώσεις των πεπτωκότων αμαρτωλών, διακρίνοντας πάντοτε ποιο από τα τρία μέρη της ψυχής νοσεί (λογιστικό, επιθυμητικό, θυμοειδές) μέσα από τη διαδικασία υποκειμενοποίησης των αμαρτημάτων, θέλοντας με αυτόν τον τρόπο να αναδείξει τα υποκειμενικά στοιχεία που οδήγησαν στην αντικειμενική υπόσταση της αμαρτίας. Αυτό το επιτυγχάνει μέσω του δικαιοπλαστικού χαρακτήρα που φέρει η επιστολή, καθώς και με την εξατομίκευση των περιπτώσεων, προσδιορίζοντας πάντοτε το προσήκον μέτρο κατά την εξατομίκευση της ποινής, ώστε να επιτευχθεί η σωτηρία των πιστών μέσω του κατάλληλου ιάματος του πάθους - αμαρτήματος, κατευθύνοντας με αυτό το τρόπο τους χριστιανούς στη σωτηρία και επανένταξή τους στους κόλπους της Εκκλησίας. Αυτή είναι και η συμβολή του ιερού Πατέρα, όχι η ανάδειξη ενός δικανικού - νομικίστικου δικαίου αλλά ενός δικαίου με φιλοσοφικό βάθος που σκοπός του είναι η σωτηρία των μελών της Εκκλησίας μέσω της τήρησης των ιερών κανόνων της.

ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ

Α. ΠΗΓΕΣ

Π. Διαθήκη, υπό Alfred Rahlfs, εκδ. Deutsche Bibelgesellschaft, Stuttgart, 1979.

Κ. Διαθήκη, υπό E.Nestle – K.Aland, εκδ. Deutsche Bibelgesellschaft, Stuttgart, 1998²⁷.

Αγάπιος Ίερομόναχος - Νικόδημος Μοναχός, *Πηδάλιον τῆς νοητῆς νηός τῆς Μιᾶς, Ἀγίας Καθολικῆς καὶ Ἀποστολικῆς τῶν Ὁρθοδόξων Ἐκκλησίας, ἧτοι ἅπαντες οἱ ἱεροὶ καὶ θεῖοι κανόνες... ἐρμηνευόμενοι*, εκδ. Βασ. Ρηγόπουλου, Θεσσαλονίκη 1998.

Ακανθόπουλος Πρόδ., *Κώδικας Ἱερῶν Κανόνων*(Κείμενο – Ἑρμηνεία – Σχόλια) καὶ *Ἐκκλησιαστικῶν νόμων*, εκδ. Βάνιας, Θεσσαλονίκη 2006³.

Αλιβιζάτος Σ. Αμίλκας, Καθηγητοῦ τοῦ Κανονικοῦ Δικαίου ἐν τῷ Πανεπιστημίῳ Ἀθηνῶν, *Οἱ ἱεροὶ κανόνες, Ἀποστολική Διακονία*, Ἀθήνα 1997³.

Δελικανῆς Καλλίνικος, Ἀρχιμανδρίτης, *Πατριαρχικά Ἐγγραφα, Τόμος Τρίτος, Του Οικουμενικοῦ Πατριαρχείου προς τας Ἐκκλησίας Ρωσσίας, Βλαχίας καὶ Μολδαβίας, Σερβίας, Αχριδῶν καὶ Πεκίου, 1564-1863*, Ἐν Κωνσταντινουπόλει, Ἐκ τοῦ Πατριαρχικοῦ Τυπογραφείου, 1905.

Κυπριανός, *De Lapsis*, Corpus Christianorum series Latina 3, Turnholti 1972.

Ράλλης Α.Γ. – Ποτλής Μ., *Σύνταγμα τῶν θείων καὶ ἱερῶν κανόνων τῶν τε Ἀγίων καὶ Πανευφήμων Ἀποστόλων, καὶ τῶν ἱερῶν Οἰκουμενικῶν Συνόδων καὶ τῶν κατὰ μέρος Ἀγίων Πατέρων, ἐκδοθέν, σὺν πλείσταις ἄλλαις τὴν ἐκκλησιαστικὴν κατάστασιν διεπούσαις διατάξεσι, μετὰ τῶν*

ἀρχαίων ἐξηγητῶν, καὶ διαφόρων ἀναγνωσμάτων, τ. Α-ΣΤ, Αθήνησιν 1852-1859, εκδ. Γρηγόρη, Φωτοτυπική Ανατύπωσις, Αθήνα 1992.

Carolus Eduardus Zachariae a Lingenthal, *Ecloga Leonis et Constantini, Epanagoge Basilii Leonis et Alexandri*, Lipsiae 1852.

Codex Theodosianus, Volumen I, Libri XVI cum constitutionibus Sirmodigenis, edidit Paulus Krüger, Theodorus Mommsen, Berlin 1905.

Const. Harmenopuli, *Manuale Legum Sive Hexabiblos*, Gustavus Ernestus Heimbach, Lipsiae MDLVIII (1558).

Gustavo Ernesto & Carolus Guilielmus Ernestus Heimbach, *Basilicorum Libri LX*, τόμος 5, Lib. XLIX - LX, Lipsae 1850.

Henricus Stephanus Huldrici Fuggeri, *Αυτοκρατόρων, Ιουστινιανού, Ιουστίνου, Λέοντος νεαράι διατάξεις, Ιουστινιανού έδικτα, Anno MDLVIII (1558).*

Krueger P., Momsen T., *Corpus Iuris Civilis, Editio Stereotypa Quinta, volumen primum, Institutiones Digesta, Berolini, MDCCCLXXXIX(1889).*

Miklosich Franciscus et Müller Iosephus, *Acta et Diplomata Graeca Medii Aevi Sacra et Profana, Volumen Primum, Vindobonae MDCCCLX (1860).*

Migne J. P., *Patrologiae Cursus Completus, Series Graeca, Parisiis 1857-1866.*

B. ΒΟΗΘΗΜΑΤΑ

α. Ελληνόγλωσσα

Ακανθόπουλος Πρόδρομος, «Βασιλικά», *ΘΗΕ*, τόμος 3^{ος}, Αθήναι 1963, στ. 715-717.

Αποστολάκης Στ. Γεώργιος, *Ευρετήρια Νομολογίας & Βιβλιογραφίας Εκκλησιαστικού Δικαίου, 1890-2003, Πρώτυπες Θεσσαλικές Εκδόσεις Τρίκαλα- Αθήνα 2005.*

Βακαλούδη Δ. Αναστασία, *Η Μαγεία ως κοινωνικό φαινόμενο στο πρώιμο Βυζάντιο (4^{ος}- 7^{ος} μ.Χ. αι.)*, Εκδόσεις Ενάλιος, Αθήνα 2001.

Βασιλειάδης Π. Νικόλαος, *Το Μυστήριο του θανάτου*, Έκδοση Αδελφότης Θεολόγων «Ο ΣΩΤΗΡ», Αθήναι 2007¹⁸.

Γαλιγαλίδου Κερασία, *Δικαιοσύνη Θεία και ανθρώπινη κατά τον Μέγα Βασίλειο*, δ.δ., Θεσσαλονίκη 2008.

Γιαννάτου Βασιλική, *Η ασέβεια στην Κλασική Αθήνα*, Διπλωματική εργασία, Κομοτηνή 2015.

Γιαννακόπουλος Γεώργιος, «Φόνος- Κανονικόν Δίκαιον», *ΘΗΕ*, τομ. 11^{ος}, Αθήναι 1967, στ. 1194-1195.

Γιαννακοπούλου Γ. Έλενα, *Η Κρεοφαγία κατά τους Ι.Κανόνες και τα Πρακτικά των Οικουμενικών Συνόδων*, Αθήνα 2002.

Της Ιδίας, «Η Παλλακεία ως τύπος συμβίωσης, Ιστορικοκανονική και συγκριτική θεώρηση», στο συλλογικό τόμο: *Θέματα Κανονικού Δικαίου & Οικουμενικών Συνόδων Α'*, Αθήνα 2008.

Της Ιδίας, *Μερική Εσχατολογία κατά τα Πρακτικά των Οικουμενικών Συνόδων και τους Ιερούς Κανόνες*, *Η μετά θάνατον ζωή μέχρι τη Δευτέρα Παρουσία*, δ.δ., Αθήνα 2004.

Της Ιδίας, *Ο αναβαπτισμός των Αιρετικών 1453 - 1756*, *Σταθμοί έρευνας και πράξης (Ιστορικοκανονική θεώρηση)*, Αθήνα 2009.

Γκαρά Ελένη - Τζεδόπουλος Γιώργος, *Χριστιανοί και μουσουλμάνοι στην Όθωμανική Αυτοκρατορία (Θεσμικό πλαίσιο και κοινωνικές δυνάμεις)*, ΣΕΑΒ, Αθήνα 2015.

Δημητρόπουλος Χ. Παναγιώτης, *Η ανθρωπολογία του Μεγάλου Αθανασίου*, δ.δ., Αθήναι 1954.

Ζακόπουλος Χ. Αθηναγόρας, Μητροπολίτης Φωκίδος, *Πλάτων και Παύλος περί του Ανθρώπου*. Θεολογική, Φιλοσοφική και Ψυχολογική έρευνα, Αθήνα 2000.

Θεοδώρου Σ. Ιωάννα, *Η διδασκαλία «Περί ψυχής» σε τέσσαρα έργα του Γρηγορίου Νύσσης: («Μακρίνεια», «Είς τούς κοιμηθέντας», «Περί Νηπίων», «Περί Παρθενίας»)*, Αθήνα 1998.

Ιερόθεος Μητροπολίτης Ναυπάκτου και Αγίου Βλασίου, *Η ζωή μετά τον θάνατο*, 10η έκδ., Λιβαδειά: Ιερά Μονή Γενεθλίου της Θεοτόκου (Πελαγίας), 2009.

Του Ιδίου, «Η θεολογία της Λειτουργικής Αναγέννησης», *Ορθόδοξος Τύπος*, 29/6/2001.

Καζάζης Γεώργιος, *Ο εγκληματοπροληπτικός ρόλος της Ιεράς Εξομολογήσεως (Θεωρητικό πλαίσιο- Έρευνα πεδίου)*, Αθήνα 2008.

Καμπούρη Ι. Μαρία, *Η Σιμωνία κατά τους Ιερούς Κανόνες*, Θεσσαλονίκη 2011.

Καρδαμάκης Μιχαήλ (Πρεσβ.), *Η Αυτογνωσία ως μέθοδος Καθολικής γνώσεως*, Εκδόσεις Τήνος, Αθήνα 2003.

Κατσούλης Χ. Ιωάννης, *Το έγκλημα της Καθοσίωσης στο Βυζάντιο*, Αριστοτέλειο Πανεπιστήμιο Θεσσαλονίκης, χ.χ.

Καχριμάνης Γεώργιος, «Μαγεία- Κανονικόν Δίκαιον», *ΘΗΕ*, 8^{ος} τόμος, Αθήναι 1966, στ. 444-446.

Κιζιρίδου Παρασκευή, *Το αίτημα της ίασης των ασθενών στην λαϊκή θρησκευτικότητα*, δ.δ., Θεσσαλονίκη 2014.

Κοντογιάννης Σπυρίδων, «Η ιερότητα των ταφικών μνημείων Β'», *Ανάπτυπον Ε.Ε.Θ.Σ.Π.Α.* 35, 2000, 441 - 452.

Κορναράκης Ιωάννης, «Η προς Λητούιον κανονική επιστολή Γρηγορίου του Νύσσης εξ επόψεως ποιμαντικής ψυχολογίας, *Γρηγόριος ο Παλαμάς*, ΜΒ' (490-493/1959), 147—152 & 219-231.

Κοτσώνης Ιερώνυμος, «Αποστασία», *ΘΗΕ*, Αθήναι 1963, στ. 1158-1160.

Του Ιδίου, «Μοιχεία. Κανονικόν Δίκαιον», *ΘΗΕ*, τόμος 9^{ος}, Αθήναι 1966, στ. 8-10.

Κουκουλές Φαίδων, *Βυζαντινών Νεκρικά Έθιμα*, *Ε.Ε.Β.Σ.*, 1940, Έτος ΙΣΤ'.

Κυριαζόπουλος Κυριάκος, «Διάλεξη 9^η», *Ανοιχτά Ακαδημαϊκά Μαθήματα*, Αριστοτέλειο Πανεπιστήμιο Θεσσαλονίκης, χ.χ.

Κωσταράς Φ. Γρηγόριος., *Φιλοσοφική Προπαιδεία*, Εκδόσεις Δ. Μαυρομάτη, Αθήνα 1998⁵.

Μαντζαρίδης Ι. Γεώργιος, *Ο τόκος κατά τους Πατέρες της Εκκλησίας*, *Σύναξη 129* (2014), 29-40.

Ματσούκας Α. Νίκος, *Δογματική και Συμβολική Θεολογία Β'*, *Έκθεση της ορθόδοξης πίστης σε αντιπαράθεση με τη δυτική χριστιανοσύνη*, Εκδόσεις Π. Πουρνάρα, Θεσσαλονίκη 1999.

Μενεβίσογλου Παύλος, *Μητροπολίτης Σουηδίας και Πάσης Σκαδιναβίας*, *Ιστορική Εισαγωγή εις τους Κανόνες της Ορθοδόξου Εκκλησίας*, Στοκχόλμη 1990.

Μουρατίδης Στ. Χρήστος, *Οι δίκαιοι φόνοι στο Αττικό Δίκαιο*, *Διπλωματική εργασία*, Θεσσαλονίκη 2016.

Μπουγάτσος Θ. Νικόλαος, *Κοινωνική Διδασκαλία Ελλήνων Πατέρων*, *Κείμενα*, τόμος Α', Επτάλοφος, Αθήνα, 1988².

Του Ιδίου, *Το πρόβλημα του Θεσμού της Ιδιοκτησίας*, *Ορθόδοξη Άποψη*, Εκδόσεις Κοράλι, Αθήνα 1982.

Μουτσούλας Δ. Ηλίας, *Γρηγόριος Νύσσης (Μέρος Α', Ι)*, Έκδοσις της Αποστολικής Διακονίας της Εκκλησίας της Ελλάδος, ΒΕΠΕΣ, Τόμος 65, Αθήναι 1996.

Του Ιδίου, *Η Σάρκωσις του Λόγου και η Θέωσις του ανθρώπου κατά την διδασκαλίαν Γρηγορίου του Νύσσης*, Εναίσιμος επί διδακτορία διατριβή, Αθήναι 1965.

Μπούκης Ν. Χρίστος, *Η ουσία της Θρησκείας κατά τους Καππαδόκας Πατέρας*, δ.δ., Θεσσαλονίκη 1967.

Μπούμης Ι. Παναγιώτης, *Κανονικόν Δίκαιον*, Εκδόσεις Γρηγόρη, Αθήνα 2000³.

Μπρούσαλης Παγκράτιος (Αρχιμ.), *Αγίου Γρηγορίου Νύσσης, Περί Κατασκευής του Ανθρώπου*, Κείμενο – Εισαγωγή - Μετάφραση – Σχόλια, Εκδόσεις Τέριος, Κατερίνη 1992.

Ξεσφύγγης Λ. Δημήτριος, *Οι διατάξεις των Ιερών Κανόνων περί αμβλώσεων & η διδασκαλία της Εκκλησίας για τον χρόνο δημιουργίας της ψυχής*, Αθήνα 2009.

Ορφανός Α. Μάρκος, *Η Ψυχή και το Σώμα του Ανθρώπου, κατά Δίδυμον Αλεξανδρέα (τον Τυφλόν)*, Πατριαρχικόν Ίδρυμα Πατερικών Μελετών, Θεσσαλονίκη 1974, (Ανάλεκτα Βλατάδων 21).

Παναγιωτάκος Ι. Παναγιώτης, *Σύστημα του Εκκλησιαστικού Δικαίου κατά την εν Ελλάδι ισχύν αυτού*, Τόμος Τρίτος, Το Ποινικόν Δίκαιον της Εκκλησίας, Εν Αθήναις, Τυπογραφείον Μυρτίδη 1962.

Παπαδόπουλος Ν.Κ. (πρωτοπρεσβύτερος), «Το μαγικό στοιχείο στη χριστιανική λατρεία», *Σύναξη* 67 (Ιούλιος- Σεπτέμβριος 1998), 27-29.

Παπαδόπουλος Γ. Στυλιανός, *Πατρολογία Α'*, Αθήνα 1997³.

Του Ιδίου, *Πατρολογία, Τόμος Β', Ο τέταρτος αιώνας (Ανατολή και Δύση)*, Αθήνα 1999².

Παπαδοπούλου - Τσανανά Ολυμπία, *Η Ανθρωπολογία του Μεγάλου Βασιλείου*, Πατριαρχικόν Ίδρυμα Πατερικών Μελετών, Θεσσαλονίκη 1970, (Ανάλεκτα Βλατάδων 7).

Παπαθωμάς Γρηγόριος (Αρχιμ.), «*Κανονικό Γλωσσάριο (Κεφάλαια Κανονικής Οικονομίας)*», Εθνικό και Καποδιστριακό Πανεπιστήμιο Αθηνών, Θεολογική Σχολή, Αθήνα 2011.

Του Ιδίου, «*Εκκλησιαστική Οικονομία. Ορολογικές διευκρινίσεις και ερμηνευτικές αναδρομήσεις στους πολλαπλούς δρόμους της Οικονομίας*», *Καποη* 24 (2016).

Παπαμεντζελόπουλος Κωνσταντίνος, *Οι πεπτωκότες και τα σχίσματα των πρώτων χριστιανικών αιώνων (Ιππόλυτος, Νοβατιανός, Φηλικίσσιμος, Μελίτιος, Δονάτιος)*, Θεσσαλονίκη χ.χ.

Πετίκη Μαρία, *Η έννοια του Μαρτυρίου στον Τερτυλλιανό και στον Κυπριανό Καρχηδόνας*, Διπλωματική εργασία, Θεσσαλονίκη 2009.

Πλεξίδας Γρ. Ιωάννης, *Η ανθρωπολογία του κακού, Μία ανάγνωση του Γρηγορίου Νύσσης*, Λογείον, Τρίκαλα 2013.

Πουλής Α. Γεώργιος, *Εκκλησιαστικό Ποινικό Δίκαιο, Δοκιμές Πολλαπλής Ανάγνωσης*, Εκδόσεις Σάκκουλα, Αθήνα - Θεσσαλονίκη 2008².

Του Ιδίου, *Ο ακούσιος φόνος κατά το Εκκλησιαστικό Δίκαιο*, Εκδόσεις Σάκκουλα, Θεσσαλονίκη 1993.

Πρίμπας Κ. Ιωάννης, *Η οντολογία της Απάθειας και των Παθών (με Έμφαση στο Πάθος της Επιθυμίας) στο Έργο του Αγίου Γρηγορίου Νύσσης*, Θεσσαλονίκη 2010.

Ράλλης - Καδαλάς Ν. Ιωάννης, *Η ιστορική εξέλιξη του εγκλήματος της μοιχείας. Από τους ομηρικούς χρόνους μέχρι το τέλος της Βυζαντινής περιόδου*, Διπλωματική εργασία, Θεσσαλονίκη 2010.

Ράλλης Μ. Κωνσταντίνος, *Ποινικόν Δίκαιον της Ορθοδόξου Ανατολικής Εκκλησίας*, Εκδόσεις Π. Πουρναρά, Θεσσαλονίκη 1998.

Σκουλικά Ι. Κωνσταντίνα, *Ο θάνατος και τα έσχατα στη διδασκαλία του Αγίου Γρηγόριου του Θεολόγου*, Διπλωματική εργασία, Θεσσαλονίκη 2008.

Σπουρλάκου - Ευτυχιάδου Αμαλία, «Εκκλησία και Ομοφυλοφιλία», *Ε.Ε.Θ.Σ.Π.Α*, Μ, 2005, σελ. 297-310.

Τρωιάνος Ν. Σπυρίδων, «Από τη μαγεία στην παρα-εκκλησιαστική μαγεία», *Σύναξη* 67 (Ιούλιος- Σεπτέμβριος 1998), 37-45.

Του Ιδίου, «Μαγεία και Διάβολος από την Ρώμη στο Βυζάντιο», *Digesta* 3(2000), 1-33.

Του Ιδίου, *Ο «Ποινάλιος» του Έκλογαδίου, Συμβολή εις τήν ιστορίαν τῆς ἐξελίξεως τοῦ ποινικοῦ δικαίου ἀπό τοῦ Corpus Juris Civilis μέχρι τῶν Βασιλικῶν*, Frankfurt Am Main 1980.

Του Ιδίου, «Οι Πηγές του Βυζαντινού Δικαίου», εκδ. Αντ.Ν.Σάκκουλα, Αθήνα - Κομοτηνή 1999².

Τρωιάνος Ν. Σπυρίδων, Πουλής Γεώργιος, *Εκκλησιαστικό Δίκαιο*, εκδόσεις Σάκκουλα, Αθήνα- Κομοτηνή 2003.

Τσιναλίδου Α. Μαρία, *Το πρόβλημα του κακού στον Άγιο Γρηγόριο Νύσσης*, Διπλωματική εργασία, Θεσσαλονίκη 2011.

Τσομπανίδης Στυλιανός, «Money-theism. Εκκλησίες ενάντια στην τυραννία του χρήματος», *Σύναξη* 138 (2016), 5-16.

Φειδάς Ιω.Βλάσιος, *Εκκλησιαστική Ιστορία Α'*, Αθήναι 1997³.

Χατζηαντωνίου Διονύσιος (Ιωάννης) Αρχιμ., *Έννοια και Περιεχόμενο του Σχίσματος και της Αιρέσεως στους τρεις πρώτους αιώνες της Εκκλησίας*, δ.δ., Θεολογική Βιβλιοθήκη Ιωάννου & Νικολάου Καρμίση - αριθ. 2, Αθήνα 2017.

Χατζημιχάλης Νεκτάριος (Αρχιμ.), *Αί περί ιδιοκτησίας απόψεις ἐν τῇ Ἐκκλησίᾳ (κατὰ τοὺς τρεῖς πρώτους Αἰῶνας)*, Θεσσαλονίκη 1972, (ανάλεκτα Βλατάδων 13).

Χρήστου Κ. Παναγιώτης, *Ελληνική Πατρολογία, τόμος Β΄, Γραμματεία τῆς Περιόδου των Διωγμών*, Εκδοτικός οίκος Κυρομάνος, Θεσσαλονίκη 1991².

Χρήστου Κ. Παναγιώτης, *Ελληνική Πατρολογία, Τόμος Δ΄, Περίοδος Θεολογικῆς ακμῆς, Δ΄ και Ε΄ αἰῶνες*, Εκδοτικός Οίκος Κυρομάνος, Θεσσαλονίκη 2006².

Χριστινάκη - Γλάρου Ειρήνη, «Ἡ “εἰς ὕψος ἀναδρομή” τῆς ἐκκλησιαστικῆς οἰκονομίας καὶ ἡ “ἐξ ὕψους συγκατάβαση” τῆς Θείας Οἰκονομίας στο μυστήριο τῆς Μετανοίας. Ἡ οἰονεὶ ταυτοσημία “οἰκονομίας” καὶ “διακριτικῆς ευχέρειας” κατὰ τὴν ἐξατομίκευση τῶν ἐπιτιμιῶν», στο συλλογικὸ τόμο: *Ἀπὸ τῆς Θεῆς Οἰκονομίας στὴν Οἰκονομία τῆς Ἐκκλησίας*, Πρακτικά Ἐπιστημονικῆς Διημερίδας, Ἱερά Μητρόπολη Ἡλείας/ Ἡρόδοτος, Ἀθήνα 2015, σελ. 247-274.

Τῆς Ἰδίας, «Ὁ δικαιοπλαστικὸς χαρακτήρας τῆς πρὸς Λητόιον Ἐπιστολῆς τοῦ Γρηγορίου Νύσσης», στο συλλογικὸ τόμο: *Μωνσέως Ὠδῆ, Ἀφιερωματικὸς Τόμος πρὸς τιμὴν τοῦ μακαριστοῦ Γέροντος Μωνσέως τοῦ Ἀγιορείτου*, Ἱερά Μεγίστη Μονὴ Βατοπαιδίου, Ἁγίου Ὄρους 2017.

Τῆς Ἰδίας, *Το ἐκκλησιαστικὸ ἐγκλημα τῆς εἰσαγωγῆς κτήνους σε ἱερό ναό*, Ἀθήνα 2002.

Χριστινάκης Ε. Παναγιώτης, *Ἡ Ἀπόπειρα Ἐκκλησιατικοῦ Ἐγκλήματος, Μελέτη Νομοκανονικῆ καὶ Ἱστορικοσυγκριτικῆ, δ.δ.*, Ἀθήνα 1978.

Τοῦ Ἰδίου, *Θέματα Κανονικοῦ καὶ Ἐκκλησιατικοῦ Δικαίου Α΄*, Ἐκδόσεις Συμμετρία, Ἀθήνα 1994.

Χρίτσκος Βασίλειος, *Ἡ θεώρηση καὶ οἱ διαστάσεις τῆς ἀρετῆς στα κείμενα τοῦ Μεγάλου Βασιλείου*, Θεσσαλονίκη 2012.

β. Ξενόγλωσσα

Behr John, «The Rational Animal: A Rereading of Gregory of Nyssa’s *De hominis opificio*», *Journal of Early Christian Studies*, V. 7, N. 2 (1999), p. 219-247 (Article).

Bingham Joseph, *Origines Ecclesiasticae, or the Antiquities of the Christian Church and Other Works*, Vol. V., London 1844.

Daley Brian, «“Heavenly Man” and “Eternal Christ”: Apollinarius and Gregory of Nyssa on the Personal Identity of the Savior», *Journal of Early Christian Studies*, V. 10, N. 4 (2002), p. 469-488 (Article).

Drimmelen Rob van, «Χριστιανική πίστη και οικονομική ζωή», *Καθ' Οδόν*, (7-8/1994), 57-73.

Düring Ingemar, *Ο Αριστοτέλης. Παρουσίαση και Ερμηνεία της σκέψης του*, τομ. Β', Μορφωτικό Ίδρυμα Εθνικής Τραπέζης, Αθήνα 1994, μτφρ Α.Γεωργίου Κατσιβελα. Ο τίτλος του Πρωτοτύπου: *Aristoteles. Darstellung und Interpretation seines Denkens*, Carl Winter Universitätsverlag, Heidelberg 1966.

Foucault Michel, *Υποκειμενικότητα και Αλήθεια. Παραδόσεις στο Κολλέγιο της Γαλλίας (1980-1981)*, μτφρ. Βασίλης Πατσογιάννης, Εκδόσεις Πλέθρον, Seuil / Gallimard, 2014.

Frank Georgia, «Makrina's Scar: Homeric Allusion and heroic identity in Gregory of Nyssa's Life of Macrina», *Journal of Early Christian Studies*, V. 8, N. 4, (2000), p. 511-530, (Article).

Harper Kyle, *From Shame to Sin. The Christian Transformation of Sexual Morality in late Antiquity*, Harvard University Press, Cambridge, Massachusetts and London, England 2013.

Hart Mark, «Reconciliation of Body and Soul: Gregory of Nyssa's deeper Theology of Marriage», *Theological Studies*, 51/1990, 450-478.

Irmscher Johannes, «Η πορνεία στο Βυζάντιο», στο: *Η Καθημερινή ζωή στο Βυζάντιο. Τομές και συνέχειες στην ελληνιστική και ρωμαϊκή παράδοση*, Πρακτικά του Α' Διεθνούς Συμποσίου (15-17 Σεπτεμβρίου 1988), Κέντρο Βυζαντινών Ερευνών, Αθήνα 1989, σελ. 253-258.

Karras A. Valerie, «A re-evaluation of Marriage, Celibacy, and Irony in Gregory of Nyssa's on Virginité», *Journal of Early Christian Studies*, V. 13, N. 1. (2005), p. 111-121.

Katerelos Evangelos, *Die Auflösung der Ehe bei Demetrios Chomatianos und Johannes Apokaukos*, Ein Beitrag zu byzantinischen Rechtsgeschichte des 13, Jahrhunderts, P. Lang, Frankfurt am Main, 1992.

Ohme Heinz, «Sources of the Greek Canon Law to the Quinisext Council (691/2): Councils and Church Fathers», *The History of Byzantine and Eastern Canon Law to 1500*, Wilfried Hartmann & Kenneth Pennington (ed.), The Catholic University of America Press, Washington, D.C. 2012, p. 24-114.

Samellas Antigone, «Experience, Freedom, and Canon in the Work of Gregory of Nyssa», *Journal of Early Christian Studies*, V. 21, N. 4, (2013), p. 569-595, (Article).

Silvas M. Anna, *Gregory of Nyssa: The Letters, Introduction, Translation and Commentary*, Brill, Leiden- Boston, 2007.

Φλορόφσκι Γεωργίου, ΈΡΓΑ 7, *Οι Ανατολικοί Πατέρες του τετάρτου Αιώνα*, υπό Παναγιώτου Κ. Πάλλη, εκδ. Π. Πουρνάρα, Θεσσαλονίκη 2006.

Φορντ Ντέιβιντ, (David C. Ford), «Διαφορές μεταξύ των σπουδαιότερων Πατέρων της Ανατολικής και της Δυτικής Εκκλησίας σχετικά με τη γυναίκα και τη σεξουαλικότητα», *Σύναξη 77* (Ιανουάριος-Μάρτιος 2001), 32-48. Μτφρ. Απόστολος Αποστολίδης.

Vasilakis Konstantinos, «The Canonical Aspects of Marriage and Divorce», *Θεολογία*, (1/2011), 259-273.

Wessel Susan, «Memory and Individuality in Gregory of Nyssa's de anima et resurrectione», *Journal of Early Christian Studies*, V. 18, N. 3, (2010), p. 369-392, (Article).

Wiesner- Hanks E. Merry, *Christianity and Sexuality in the Early Modern World. Regulating Desire, Reforming Practice*, Routledge, London and New York 2000.

Zhisman v. Joseph, *Τό δίκαιον τοῦ γάμου τῆς Ἀνατολικῆς Ὁρθοδόξου Ἐκκλησίας*, ἐκ τοῦ Γερμανικοῦ εἰς τήν Ἑλληνικήν γλῶσσαν μεταφρασθέν μετά πολλῶν προσθηκῶν καί διορθώσεων ὑπό Μελετίου Ἀποστολόπουλου, τόμοι 1 & 2, Ἐν Ἀθήναις, Τύποις «Αὐγῆς Ἀθηνῶν», 1913.